

2016/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLIV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XLIV. évfolyam • 2. szám
2016. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

Felelős kiadó:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
GÖNCZI AMBRUS HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HÁLA JÓZSEF

•
Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az
Emberi Erőforrások Minisztériuma
a
Nemzeti Kulturális Alap
és a
Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

•
Technikai szerkesztő:
Geiger Annamária

•
Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Antal László dr. PhD. egyetemi adjunktus,
a Magyar Haltani Társaság titkára, Debreceni Egyetem
Baksa Brigitta dr. pedagógus, Kóka
Barina Zoltán dr. botanikus, muzeológus, Budapest
Bartha Éva a Honismereti Szövetség titkára, Budapest
Bartha Lászlóné Borsó Katalin közgazdász-helytörténész,
Lovászpataona
Basa Evelin tanuló, Eger
B-Béres Viktória dr. PhD. biológus, Debrecen
Bereznai Zsuzsanna dr. néprajzkutató főmuzeológus
Kecskeméti Katona József Múzeum, Kecskemét
Biró Aurél levéltáros, Budapest Főváros Levéltára
Erdélyi Mónika Villő néprajzkutató, Szeged
Fülöpszállási Székely Gábor helytörténész, Fülöpszállás
Gergelyné Bodó Mária középiskolai tanár, Szeged
Gróf Péter főmuzeológus, régész – történész,
MNM Mátyás Király Múzeuma, Visegrád
Gujás Enikő tanuló, Szekszárd
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
Hámori Istvánné ny. igazgatóhelyettes, Pécs
Heilauf Zsuzsanna dr. PhD. történész muzeológus,
Budapest
Hermann Róbert dr. DSc. történész, Budapest
Horváth Géza dr. helytörténész-könyvtáros, Tatabánya
Kecskeméti Tibor dr. PhD. c. főigazgató-helyettes, Budapest
Kemény Attila néprajzkutató, Tök
Kókai Sándor dr. habilitált egyetemi magántanár,
intézetigazgató, Nyíregyháza
Kóthay Klára PhD. geológus, Budapest
Magyar Péter Wolf Kommunikáció, PR tanácsadó
Magyar Zoltán Dr. PhD. tudományos főmunkatárs,
MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
Márctuüi-Rácz Dóra tanuló, Nagyvárad
Merényi-Metzger Gábor dr. PhD. történész, Budapest
Mesterházy Károly dr. régész,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Oláh Márta tanuló, Nagyvárad
Pásztor Ildikó ügyvezető, Drégelypalánk
Puskás Gellért zoológus Magyar Természettudományi
Múzeum, Budapest
Rácz János dr. felelős szerk., Balatonfüred
Rigó Róbert dr. főiskolai docens, Kecskemét
Sági Norberta dr. néprajzkutató, főiskolai docens, Kecskemét
Sebestyén Kálmán dr. CSc. történész, Budapest
Selmeczi Kovács Ádám tájegységvezető,
Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Esztergom
Ster Ákos tanuló, Miskolc
Szabad Boglárka néprajzkutató, Budapest
Szabóné Sinka Szilvia doktorandusz, tanár, Rákócziabánya
Szendrei Adrienn tanuló, Miskolc
Szurdoki Erzsébet dr. botanikus, muzeológus, Budapest
Teszári Károly, Diósjenő
Tóth Álmos ny. főgeológus, Budapest
Tóth Emerencia tanuló, Nagyvárad
Tóthpál Béla tanuló, Arad
Vecsei Vivien tanuló, Szekszárd
Verebi Máté tanuló, Szekszárd
Weisburg Tamás dr. PhD. mineralógus, Budapest

A címlapon: *Drégely vára* (A Pazirik Kft. légifelvétele, 2015,
Pásztor Ildikó és Teszári Károly cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Forradalom és szabadságharc, 1848–1849

Aki Petőfit látta Segesvárnál (<i>Fülöpszállási Székely Gábor</i>)	3
Egy kokárda üzenete Páltelekpusztáról (<i>Bartha Lászlóné Borsó Katalin</i>).....	5
Az 1861. évi március 15-i ünnepek (<i>Erdélyi Mónika Villő</i>).....	6
Görgei Artúr mint hadvezér (<i>Hermann Róbert</i>)	11
Görgei Artúr Visegrádon (<i>Gróf Péter</i>)	19
Száz éve született a Szigetköz krónikása, Timaffy László (<i>Halász Péter</i>).....	27

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Bartók Béla</i> : Népdalkutatás Kelet-Európában	30
A tanárjelöltek felkészítése a hely- (hon-)ismereti földrajz oktatására. Adalékok a nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizedes történetéhez (<i>Kókai Sándor</i>)	31
Gondolatok a II. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról. Eger, 2015. szeptember 25–27. (<i>Bartha Éva</i>).....	33
A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei (<i>Baksa Brigitta</i>).....	34
A hon- és népismeret oktatása a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán (<i>Rigó Róbert–Sági Norberta</i>)	39

EMLÉKHELYEK

Apródok nyomában. Drégely vára és hősei (<i>Pásztor Ildikó–Teszári Károly</i>)	46
A szarvasi Mini Magyarország. Makettpark a történelmi Magyarország közepén (<i>Magyar Péter</i>)	49

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

A Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény (<i>Heilauf Zsuzsanna</i>).....	52
---	----

TERMÉS

Habsburg Mária Krisztierna és Hall in Tirol (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	59
Egy elfeledett magyar nyelvű bányászsegélyegyleti alapszabály a XVI. századból Felsőbányáról (<i>Tóth Álmos</i>)	60
Rákócziabánya három bányája a műszaki-gazdasági jelentések tükrében (<i>Szabóné Sinka Szilvia</i>) ...	63

ZSENGE TERMÉS

Gondolatok a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiáról Mezőkövesd, 2015. október 24–27. (<i>Bartha Éva</i>).....	67
Iskolám, az egeri Tinódi (<i>Basa Evelin</i>)	68
A miskolci Fáy András Görögkatolikus Közgazdasági Szakközépiskola története (<i>Ster Ákos–Szendrei Adrienn</i>)	70
A nagyváradai magyar oktatás fellegvára, az Ady Endre Elméleti Líceum (<i>Márcsiu-Rácz Dóra–Oláh Márta–Tóth Emerencia</i>).....	73
Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium története (<i>Tóthpál Béla</i>).....	77
Huszonhárom év egy főgimnázium élén: Wigand János, az iskolaalapító igazgató (<i>Gujás Enikő–Vecsei Vivien–Verebi Máté</i>).....	81

KRÓNIKA

Az Év Algája, 2015: a Haematococcus pluvialis (<i>B-Béres Viktória</i>)	85
Ragyogás, tűz, színek. Az Év Ásványa, 2016: a gránát (<i>Kóthay Klára-Weiszbürg Tamás</i>)	86
Az Év Ősmaradványa, 2016: a nummulitesz (<i>Kecskeméti Tibor</i>)	88
Az Év Vadvirága, 2016: a mocsári kockásliliom (<i>Szurdoki Erzsébet-Barina Zoltán</i>)	90
A májusi esték trubadúrja. Az Év Rovara, 2016: a mezei tücsök (<i>Puskás Gellért</i>)	91
Az Év Hala, 2016: a compó (<i>Antal László</i>)	93
Az Év Madara, 2016: a haris (<i>Selmezi Kovács Ádám</i>)	94
A Magyar Nyelv Napja Szegeden (<i>Gergelyné Bodó Mária</i>)	96
II. konferencia az anyaországi és szórvány civil szervezetek és iskolák együttműködéséről. Arad, 2015. december 4. (<i>Gergelyné Bodó Mária</i>)	96
Kalotaszeg elfelejtett kutatója, Végh Olivér (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	98
<u>In memoriam</u>	
Vókó János emlékezete (1940–2015) (<i>Hámori Istvánné</i>)	100

KÖNYVESPOLC

Hiteles várostörténeti dokumentumok és feldolgozások.	
Dorogi Füzetek – huszonhat év, negyvennyolc kötet (<i>Horváth Géza</i>)	103
Tizenöt éves a Füredi História (<i>Rácz János</i>)	104
Töki Helytörténeti Füzetek (<i>Kemény Attila</i>)	105
Barna Gábor (szerk.): Kaposkelecsény (<i>Szabad Boglárka</i>)	107
Novák László Ferenc: A Három Város néprajza (<i>Bereznai Zsuzsanna</i>)	108
Horsa István és Hanusz Zoltán (szerk.): Annus néni daloskönyve.	
Az ördögösfüzesi Hideg Anna élete és dalai (<i>Magyar Zoltán</i>)	109
Az Isteni Szeretet Leányai Kongregáció budapesti intézetei (1871–2015) (<i>Biró Aurél</i>)	110
Arrabona 2013 (<i>Mesterházy Károly</i>)	112

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (15–20 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 DPI felbontásban kérjük megküldeni. A szerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg. Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni.

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.)
Néprajzi Múzeum Boltja (1055 Budapest, Kossuth tér 12.)

ÉVFORDULÓK

Forradalom és szabadságharc, 1848–1849

Aki Petőfit látta Segesvárnál

Se szeri, se száma azon vitézeknek, akik – elmondásuk szerint – utoljára látták a költőt. A XIX. század második felében igen sok ilyen emlékezés nyomdafestéket is látott, tehát a témába mélyebben kutatók csaknem valamennyit ismerik. De hogy sohasem szabad befejezettek tekinteni a történesek kutatását, arra bizonyíték az az emlékezés, melyet az 1990-es években Papp Antal (sz. 1920), volt fülöpszállási községi hivatalnok mesélt el nekem. Mivel igen érdekesnek éreztem, kértem az idős bácsit, írja le nekem, és írja alá a nevét a hitelesség igazolásaként. Megtette, én megköszöntem.

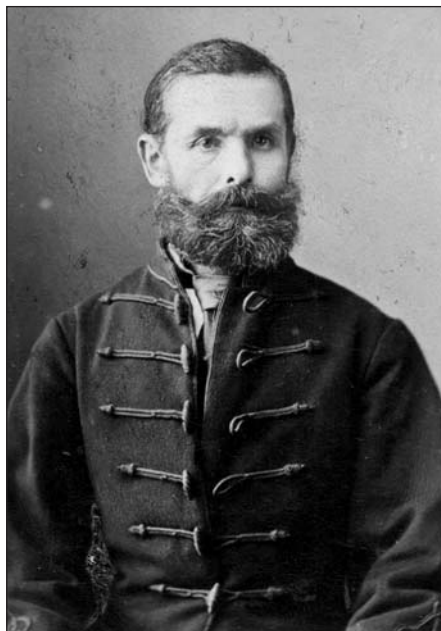
Írását az alábbiakban rövidítve és szerkesztve adom közzé.

„[...] Sziládi István 1831-ben született Fülöpszálláson. Szülei gazdálkodtak, de mivel csupán 20–30 katasztrális hold földdel rendelkeztek, és több gyermekük volt, Istvánt férfisabónak taníttatták, s 1847-ben ismerték el céhlegénynek. 1848-ban önként jelentkezett a honvédseregbe és Jászberényben lett huszár. Egyébként a kiskun városok fiataljai közül évszázadok óta oda vonultak be a könnyűlovaságba. Végigharcolta a szabadságharcot. 1849-ben Bem tábornok seregével részt vett az Erdélyi hadjáratban. Büszkén emlegette, hogy ő volt a legfiatalabb káplár; sőt, a világosi fegyverletételkor a legfiatalabb strázsamester. Ez lett a veszte, mert Világostól az osztrákok Kufsteinbe hajtották. Az ottani vár melletti óriási hadifogolytáborban igen rossz ellátásban részesült, ezért jelentkezett a császár seregébe. Egy évig Majlandban [ma Milánó] szolgált. Onnan megszökött és Franciaországban bujdosott. 1862-ben érte a hír, hogy amnesztiát hirdettek a külföldön tartózkodó magyaroknak és a katonaszökevényeknek. Akkor hazajött Fülöpszállásra.

Itthon a 12 évi távollét után örömmel fogadták. Bár testvérei meghaltak, csak édesanyja élt, ezért nem folytatta szakmáját, hanem gazdálkodni kezdett. 1864-ben a község egyik legtekintélyesebb gazdájának, G. Kiss Mihálynak a lányát vette feleségül. Megváltották városi tanácsosnak és református presbiternek. Rangjához és 48-as múltjához méltóan Kossuth-szakállt növesztett. Felesége fiatalon elhunyt, de ő még háromszor megnősült. Utoljára 70 évesen. Úgy emlegették, mint nagy természetű embert, aki a saját igazából sohasem engedett.

Az utolsó feleségét, aki ugyancsak közel járt a 70. évéhez, megtanította franciául beszélni. Francia újságot járatott, és otthon nem engedte a magyar nyelv használatát. Idős korában vasárnap és ünnepnapokon, de sokszor hétköznap is a paplak mellett lévő »szakállszárító«-ban üldögéltek a presbiter komákkal. Ő olvaszt nekik a francia újságokat, így hányták-vetették a világ sorát.

A »szakállszárító« fából épült nagy helyiség volt, fala nem volt, a teteje ugyancsak fából. Magas volt, lépcsőn lehetett felmenni rá. Ott körben padok voltak, közepén hatalmas asztal. Csak beszélgetni, pipázni lehetett, tilos volt a pálinka és a bor fogyasztása.

Sziládi István

Jellemző nagy Kossuth-rajongására, hogy mikor 1915-ben meghalt, utolsó szavai ezek voltak: »Meyek hozzád, Kossuth apám!«

Az pedig, hogy mi is történt Segesvárnál 1849. július 31-én, édesanyám elbeszéléséből tudom, aki anyai nagyapjától, Sziládi Istvántól hallotta.

Mint 12 éves kislány sokszor voltak csak ketten a szőlőben, mert az ő feladata volt, hogy a közel 90 éves nagyapját elkísérje. [...] ő ugyanis ott érezte jól magát. [...] Útközben és kint sokat mesélt a nagyapó. Anyám csodálta apó nagy Kossuth-szakállát, de megjegyezte a történeteket is. Egyik alkalommal említette nagyapjának, hogy az iskolában Petőfi-verseket tanultak.

– Igen – mondta az öregúr –, hát elmondok én neked egy szomorú történetet.

Azt tudod, hogy a szabadságharc idején a jászberényi kiskun huszároknál szolgáltam és 1849 tavaszán Erdélybe vezényeltek bennünket. Úgy 200-an jelentkeztünk Bem tábornok seregébe. Amíg csak az osztrákokkal álltunk szemben, mindig győztes csatákat vívtunk, de aztán jöttek a kozákok az osztrákok megsegítésére. Velük már nem bírtunk. Rengetegen voltak, kiváló fegyverekkel felszerelt lovasok, gyalogost egyet sem láttam.

Segesvárnál kerültünk velük szembe. Ezt a helyet jelölte ki Bem a harcra. Hadrendbe állásunk igen közel volt a vezérkarhoz, mely egy kiemelkedő dombon rendezkedett be. Ekkor az egyik huszár felkiáltott:

– Nézzétek, ki van ott Bem apó mellett! A Petrovics Sanyi! Mit keres ott, talán csak nem harcolni akar? Kardot sem látni az oldalán. Sovány, vékony ember, legjobb lenne, ha hazamenne.

Aki felismerte, az szabadszállási volt. De én is, meg a kunszentmiklósiak is megismertük. Azt tudtuk, hogy szeret politizálni, tavaly Szabadszálláson fellépett követjelöltnek, de elzavarták. A kortesek azt mondták, nem is magyar. Az apja rác, az anyja tót. Az apját senki sem szerette a környéken. Kivette árendába a környező városokban a kocsmákat és a mézsárszékeket. [Fülöpszálláson is.]

Ha valaki levágott egy állatot, és kimérte, vagy bort mért, azt feljelentette, megbüntette. 1838-ban a nagy árvíz elvitte mindenét, házát, állatait és tönkrement. Elköltözött Szabadszállásról. Sándor fia, úgy tudtuk, tanult, de világszavargó lett. Állítólag színészkedett és verseket írt. Ilyen embert hogy választottunk volna meg követnek!

Ma már én is tudom, hogy ő volt a legnagyobb magyar költő, verseit én is olvasom, te is tanul meg mind, ami csak a kezébe kerül – javasolta unokájának.

Petőfi halála (Silberhorn Tibor rajza)

Míg a csatatéren Petrovicsról tanakodtunk, egyszer csak megszólaltak az ágyúk, Bem apó parancsot adott a harcra. Először megzavartuk az oroszokat, de délutánra megérkeztek a kozákok és fordult a kocka. A kürtök visszavonulást fújtak. Különösen a gyalogságból rengetegen elesetek és sok volt a sérült is. Sötét este érkeztünk úgy 20–25-en egy kis faluba. Oda szállásoltunk be. A lovakat megetettük, megittattuk, utána mi is megvacsoráztunk. A kozákok nem jöttek utánunk, másnap úgy hallottuk, ők is visszavonultak. Az ő veszteségük is sok lehetett. Bem apó másnap kerestette Petőfit, mert úgy mesélték, hogy a tábornok parancsa ellenére beleavatkozott a csatába és eltűnt.

Elismertük, mégis bátor ember volt. Amikor a harc megszűnt, mindkét oldalról megjelentek a sebesültszállítók. Íratlan szabály volt, hogy őket nem bántották, fehér zászlót vittek magukkal, és a még életben lévőket kocikkal vitték a kötözőhelyekre.

Az éjszaka folyamán azonban megjelentek a hullarablók is. Az eleseteknél értéktárgyakat kerestek, főleg aranyat, gyűrűt vagy nyakláncot, de sokat le is vetkőztettek. Ruhájukat és lábbelijüket elvitték. Sokat beszélgettünk akkor róla, hogy nem is csoda az eredménytelen kutatás, hiszen Petőfinek szép ruhája volt. Lehet, hogy attól is megfosztották, ezért is ki ismerhette volna meg.”

Tekintve, hogy értelmes, író-olvasó család örizte meg Sziládi István strázsamester történetét, hitelesnek kell elfogadnunk, mert a történelmi tények igazolják az elmondottak valódiságát. Köszönet az emlékező unokának és a feljegyző dédunokának!

Meggyőződésem, hogy egyetlen egy embert sem szabad elengedni úgy, hogy nem hallgatjuk meg. Mindenki magában hordozza a múltnak egy-két apró titkát, melyet még az utolsó pillanatban is hajlandó elmondani – csak legyen valaki, aki megkérdezi, meghallgatja.

Fülöpszállási Székely Gábor

Egy kokárda üzenete Páltelekpusztáról

Muhi, Mohács, Világos – történelmünk gyászbetűs állomásai. Ellenükre – vagyunk. Mert

*„... annyi balszerencse közt,
Oly sok vizsály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.”*

Így énekelte meg Vörösmarty, pedig nemzeti tragédiáink újabb állomásairól még látomásai sem lehettek.

A tragédiák tanulsága megerősít, tettekre sarkall és emlékezésre. A múltat be kell vallani! – március idusán kokárdával, Kossuth-nótával, huszár-bemutatóval, ünnepi szóval és őszinte kézzszorítással. Bármi történt velünk az évszázadok alatt, 1848 márciusának emléke ma is a hazaszeretetről szól, arról, hogy szeretik egymást azok, akik egy hazában élnek.

Gic Lovászpataona közelében, egy 300 lelkes apró falu Veszprém megye ÉK-i csücskében, melynek határában, Páltelekpusztán mintegy 100 éven át állt egy kis nemesi kúria, a Gelsei Bíróké. A kúria karsú fehér kéményére messzemutató piros betűkkel egy nevezetes évszámot festetett az építető, Gelsei Bíró Tamás: „1849”. Hirdetve a Gelsei Bírók örök hitvallását, hazaszeretetét és szabadságvágyát.

A család ősenek, néhai Bíró Vincének 1706-ban I. (Habsburg) József adta a kiváltságlevelet, fia, Szolgagyőr ura, győri alispán kapta Gelsét, dédunokái: Lajos, Vince, József és Tamás pedig elsőnek viselhették az 1846-ban nekik adományozott nemesi rangot.

Aztán felvirradt 1848 dicső napja, március 15-e. A nemzet színpadára fellépett Petőfi, Vasvári, Jókai, Kossuth. Kokárdák díszítették a magyar honkebleket. Rádió nem szólt még a kis magyar viskókban, kastélyokban, televízió sem marasztotta karosszékebe a magyart, Kossuth hívó szava, a buzdító katonadalok ritmusa mégis eljutott minden tanyára, pusztára, majorba. A toborzók szavára kiürültek a kúriák, de árván maradt az eke szarva is. A négy Bíró fiú közül csak *„... a legkisebb fiú, Tamás maradt otthon – a tizennégy éves –, tépést készíteni az édesanyja mellett. Egy éjjel az is megszökött. Feljött Buda alá, ahol a hős honvédek épp a várat ostromolták. Itt megtalálta a testvérbátyját, aki honvéd-huszárszázados volt Görgey seregében. A jó bátya összecsapta a kezét:*

– Te is otthagytad édesanyánkat? Mit keresel itt?

– Eljöttem én is harcolni a magyar szabadságért.

– Kicsi vagy még!

– Az nem baj. Tudok dobot verni. Ha más nem lehetek, jó leszek dobosnak.

Beállt a rohamozók közé. De feljött az édesanyja is. Győrig öreg batáron, Komáromig ekhós szekéren, azután már kocsin is, gyalog is. Nagy siránkozva kiragadta fiát a rohamozók közül, és vitte haza. Másnap megint megszökött. Ez a fiú volt az én édesapám” – írja a híres hírlapíró és történész, Gelsei Bíró Zoltán.

Tamás volt, aki a pálteleki fehérre meszelt kúriát építtette. Korai halála után bátyja, Vince, az egykori huszárszázados, az osztrák pribékek üldözöttje itt nevelte egyetlen fiát, Vincét (1869–1915), és árván maradt unokaöccsét, Zoltánt. Haláláig csepegtetve beléjük '48-at, '49-et...

Más szálak is fűzték a Nagy Magyarhoz: jó barátja volt a szomszédos kisdémpusztai földbirtokosnak, Kossuth apósának, Meszlényi Jánosnak.

Gelsei Bíró Vince a Kossuth-visszahonosítás egyik kezdeményezője nagy műveltségű, jó humorú, korszakállás, talpig magyar ember volt. Évente ellátogatott Turinba. Vince születésekor Kossuth, a keresztapa a következőket írta neki: *„Uram Barátom, vitéz százados úr! [...] Ön áldásomat kéri fia fejére.*

Ha nem fél Ön az igézettől, mely engem, a nemzettől kitaszított hontalan vándort, egy hosszú élet kálváriáján kísért, [...] ha mondom: nem fél Ön az igézettől, úgy tegye nevében kezét fia fejére, és mondja utánam, nevében a következő áldást:

Kossuth Lajos áldását küldi neked gyermekem, életedet vezéreljék a legszentebb hagyományok: atyád kardjához kötött emlékek..." (idézet Gelsei Bíró Zoltán: A Habsburg-ház bünei. Magyarország 400 éves szenvedésének története című művéből).

Pálteleken minden szabadságünnepen kitűzetett a kúriára a '48-as farkasfogas honvédszászló. Majd a ház ura felöltötte gyerekeivel a magyar ruhát, és mentek lelkesíteni, fenntartani Kossuth Lajos eszméit. A környéki falvak március 15-i, október 6-i ünnepeiről nem hiányozhattak a Gelsei Bírók. Lovászpatonán, szülőfalumban minden Kossuth-ünnepen a pódiumról hintette a hazaszeretetet a díszmagyarban szónokló apa, s már kicsi korától a *Nemzeti dal*t szavalta kokárdával díszített zsinóros magyar atil-lában Vince, a fia. S mikor Lovászpatonára díszpolgárrá választotta Kossuth apánkat, az 1892. szeptember 15-én kelt Turinba küldött értesítő levél aláírói közül nem hiányozhatott az egykori honvéd huszártiszt aláírása sem.

És ez a művelt magyar öregúr, akinél feneketlenebbül nem gyűlölte senki az osztrák házat, haláláig minden reggel elmondta a '48-as kokárda üzenetét, a *Magyar Miatyánkot*. Ekképpen:

„Miatyánk első Ferenc József, ki vagy a Burgban, üssön belétek a mennydörgős mennykő, [...] összes latrok, királyok, államférfiak! Mentsd meg uram magyar hazánkat e gonoszoktól, és hozd el nekünk Kossuth Lajos országát – ámen!”

Németh Ilona és Gelsei Bíró Vince 1900 körül

A hófehérre meszelt nemesi kúriának már nyoma sincsen Páltelekpusztán, de Kossuth apánknak és néhai huszártisztjének emléke élénken él Gicen és Lovászpatonán egyaránt.

Bartha Lászlóné Borsó Katalin

Az 1861. évi március 15-i ünnepek

Március 15-e első nyilvános megünneplésére 1849-ben került sor az Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletének megfelelően.¹ A szabadságharc leverése után tilos volt március 15-re és általában a dicső harcra és annak hőseire, mártírjaira emlékezni. Az újságok sem írhattak a nagy napról. Az 1850-es évek végén azonban az Osztrák Császárságot külpolitikai kudarcok ingatták meg. A krími háborúban az osztrák kormány semlegességet deklarált, de a háttérből a nyugati hatalmakat támogatta Oroszország ellenében. Az orosz szövetséggel való szakítás következtében a Habsburg Birodalom teljes külpolitikai elszigeteltségbe jutott. Az olasz nemzetállam megteremtését célként kitűző Szárd-Piemonti Királyság a Francia Császárság támogatásával háborút nyert az osztrákokkal szemben, akik ezért kénytelenek voltak lemondani Lombardiáról. A fenyegető államcsőd, a lakossági támogatás hiá-

¹ Az ünnepegekről lásd *Erdélyi Mónika: Az első évforduló: 1849. március 15. A korabeli sajtó tükrében. In: Honismeret, 1999/4. 53–60.*

nya nyilvánvalóvá tették, hogy a Habsburg Birodalmat át kell szervezni. A kudarc beismeréseként 1859 augusztusában Bach belügyminiszter és Kempen rendőrminiszter távoztak posztjukról.² A magyarok kihasználták a Habsburg Birodalom gyengülését, és számtalan formában fejezték ki ellenérzésüket. Az 1860. évi március 15-i, Pesten tartott megemlékezés pedig már nyílt politikai ellenszegülés volt. Ezen a napon vált láthatóvá az, hogy az osztrák–magyar viszony már robbanásig feszült: a katonaság a fegyvertelen tömegbe lőtt, mire a feldühödött ifjak a rendőrségi palota elé vonultak és éktelen ordítással, füttyléssel adtak kifejezést gyűlöletüknek. A lovas rendőrök a Nemzeti Színháznál is összetűzésbe keveredtek a tüntetőkkel. Hajnalig tartott az utcai tusa, másnap többeket letartóztattak. A sebesülésébe belehalt ifjú egyetemista, Forinyák Géza temetésén a főváros lakosságának mintegy negyede megjelent: némán tüntetett.³

Ezután a kormányzat nem mert erőszakosan fellépni, még a Széchenyi István gróf halálát követő országos Széchenyi-emlékünnepek kapcsán sem, és május 15-én visszavonta a nagy felháborodást kiváltó Protestáns Pátenszt. Elkezdődött a kótélhúzás a magyarok és az osztrák kormányzati körök között. Az osztrákok igyekeztek úgy megtartani fölényüket Magyarországgal szemben, hogy az elégedetlenség ne csapjon át fegyveres felkelésbe. A magyarok pedig minden erejükkel ragaszkodtak az 1848-as alkotmányhoz, de kerültek minden olyan helyzetet, amely fegyveres konfliktust eredményezett volna. A szabadságharc leverését követő megtorlás sokkolta a magyarságot, így érthető: féltek attól, hogy a begyógyulatlan sebek mellé újabbakat szereznek. A nemzet még gyászolt. Még a március 15-i megemlékezésekkel is gyászukat, fájdalmukat mutatták ki jelképes formában: a megemlékezők 1860-ban is temetőbe akartak eljutni, amikor a sortűz eldőrdült, és 1861-ben is része volt a megemlékezéseknek – mint alább látni fogjuk – a temetőlátogatás. Forinyák Géza halála újabb sebet ütött a nemzet vérző szívében. Fájt az ifjú halála, kimondhatatlanul fájt. Éppen ezért elleneztek még az újságírók is minden olyan megnyilvánulást, amelyet az osztrákok provokációnak értelmezhettek volna. Talán ez lehetett az egyik oka, hogy a szorult helyzetben lévő Osztrák Császárságot a magyarok nem támadták hátbá. Ehelyett azért küzdöttek, hogy békés eszközökkel sikerüljön elismertetni az uralkodóval az 1848-ban V. Ferdinánd aláírásával szentesített magyar alkotmányt, amelyet 1849. március 3-án az osztrákok érvénytelennek nyilvánítottak. Éppen ezért hiába adta ki Ferenc József októberben a magyar konzervatívokkal egyeztetve az ún. októberi diplomát, hiába hirdette meg benne az alkotmányos elvekhez való korlátozott visszatérést, támogatás helyett elégedetlenség és nyílt tagadás jellemezte a közhangulatot. A diploma ugyanis a magyarok számos követelését teljesítette, ugyanakkor sok fontos dologban nem engedett. Az alapvető baj az volt vele, hogy nem állította vissza az 1848-as alkotmányt. Márpedig az akkori magyarságnak épp az 1848-as alkotmány volt a közös nevezője. (Nem engedtek a 48-ból.) Csak az osztotta meg a nemzetet, hogy voltak, akik számára ez az alkotmány volt a minimum, és voltak, akik szerint ez volt a maximum, amit ki lehet harcolni. A magyar társadalom bizonytalan volt abban, hogy a bécsi döntéshozók részéről mennyire őszinte az alkotmányos útra térés és a birodalmi centralizációról való lemondás. A bizonytalanságnak a februári pátens vetett véget, mely még messzebb volt az 1848-as törvényektől, mint az októberi diploma.⁴ Ez elfogadhatatlan volt nemcsak a liberális, de még a konzervatív politikuskok számára is. Ráadásul fenn állt a lehetőség, hogy sok magyar a februári pátens miatti főlháborodásában már nem az 1848-as alkotmányért fog küzdeni, hanem az 1849-es törvényekért, melyek kimondták az ország függetlenségét, és a Habsburg-ház trónfosztását. A konzervatív Apponyi György gróf, olvasva a pátenszt, kétségbeesetten írja: „... most fog csak – úgymond – megindulni az agitáció, s még örülhetünk, ha csak az 1848 mellett marad s nem veti rá magát 1849-re”.⁵ A konzervatív magyar politikuskok attól féltek, hogy így még távolabb kerül egymástól és nem tud egyezségre jutni a két ország. Ebben a feszült helyzetben kezdett el készülődni a magyar politikai elit az alakuló országgyűlésre. A nép pedig a március 15-ei megemlékezésekre.

* * *

² Deák Ágnes: Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867. Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 72.

³ Erdélyi Mónika Villő: 1860. március 15-e Pest-Budán. Egy megemlékezés és sajtója. In: Honismeret, 2011/2. 26–29.

⁴ Az októberi diplomával az uralkodó bizonyos törvényhozási jogokat (pl. kormányzat, kultúra, vallás) nemzeti hatáskörbe akart visszaadni, de a lényeges kérdésekben (hadügy, külügy, pénzügy, kereskedelem) ő döntött volna továbbra is. A februári pátens már parlamentáris rendszert teremt, de birodalmi szinten: a Birodalmi Tanács lett volna a törvényhozó testület. (Tehát centralizál.) Ebben viszont eminens magyar ügyekről egy nem magyar többségű törvényhozás döntött volna, ami a magyarok számára elfogadhatatlan volt.

⁵ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. III. kötet, Bp., 1932. 204–205.

Egy évvel korábban a főváros emlékezett a jeles napra, most viszont a vidék ünnepelt, a főváros pedig hallgatott, az egyetemi ifjúság Forinyák Gézára emlékezett. Mint egy vulkánkitörés utáni szökőkőrhullám, úgy mozdult meg a vidék 1861-ben. A *Győri Közlöny*ben az áll, hogy a megemlékezések nagy napja, március 15-e Pesten ünnepélyes komolysággal telt el. A Fillinger Kávéházban a tekeasztalok le voltak takarva, és Forinyák arcképét gyászfátyol borította.⁶ A *Hölgyfutár* egyik cikkében arról ír, hogy az egyetemi ifjúság „Már előre meghazudtolá azon rosszakaratúlag terjesztett híreket, mintha az ifjúság tüntetésekhez készülne.”⁷ Az *Idők Tanuja* röviden csak annyit ír, hogy az emlékezetes nap csendben folyt le, „Külső fölösleges tüntetések helyett mindenki csak bensőleg, de annál mélyebb érzettel elmélkedik a mult, jelen és jövő fölött.”⁸ A *Kolozsvári Közlöny* úgy értesült, hogy a fővárosi ifjúság március 14-én fél három órakor a Fillinger Kávéházban összegyűlt és elhatározta, hogy másnap „minden tetteges nyilatkozványtól tartózkodni fog”. A lap szerint két okból döntöttek így: egyrészt azért, mert Klapka György és Türr István óvatosságra intette őket, másrészt meg azért, mert tudomást szereztek a „reactio provocálási szándékáról”. Az újság üdvözölte az ifjúság „okos mérsékletét”, mert Magyarország közérzete már sokkal „tisztábban áll” Európa előtt, mintsem hogy tüntetésekre szükség lenne.⁹ A *Családi Kör* cikkírója arról számol be, hogy ők úgy ünnepeltek, hogy kísétáltak az új Józsefvárosi temetőbe és megkeresték Perényi Zsigmond (az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, a felsőház másodelnöke, kivégezték 1849. október 24-én) sírját.¹⁰ Úgy tűnik, hogy a fővárosiak között szóbeszéd volt, hogy lesz valamilyen megemlékezés, mert még a *Szegedi Híradó* is azt írja március 14-i számában, hogy március 15-ét a pestiek nemzeti ünnepnek tekintik, és ezért a fővárosban zárva lesznek a boltok, az iparosok nem dolgoznak, és a lakosság, ahogy az ünnepkor szokás, az egyházakat és közhelyeket látogatja.¹¹ Mindezek nem következtek be. Valószínű, hogy a fővárosiak az egyetemi ifjúságtól várták a kezdeményezést, de az ifjúság nem mozdult.

A *Hölgyfutár* egy másik cikkében megemlíti, hogy a vidéki városok „többet tettek” a fővárosnál, és ünnepségek voltak „Rozsnyón, Debrecenben, Szegeden, Kalocsán, Nagy-Váradon sat”.¹² A *Korunk* is azt írja, hogy az emléknep megüledéséről „folyvást érkeznek a tudósítások a hon minden városából”, de nem írja le, mely városokról van tudomása.¹³ A *Kolozsvári Közlöny* is szűkszavú és csak annyit közöl, hogy március 15-ét „a Királyhágón túl majd mindenütt” megünnepelték.¹⁴ A *Magyar Sajtó*ban ez áll: „Egyébíránt ünnepelve volt e nap az ország minden helységében és minden hű fia keblében.”¹⁵

A kalocsai ünnepségről a *Magyar Sajtó* számol be nagy részletességgel. Kalocsán az ünnep alkalmából délig zárva voltak a boltok. Reggel 8 órakor „minden rendű s rangu emberek” nagy tömegben gyűltek össze a kálváriánál, ahol Tary Ferenc¹⁶ helybéli plébános és kanonok misézett. A templom zsúfolásig megtelt, és az elesett „kedveseikért” imádkoztak. Míse végén lelkes honleányok és hazafiak félkörbe állva énekeltek a *Szózatot*. Ezután a templomból kijövő lelkes főpapot éljeneztek. Estére a „buzgó” városi tanács, mint a „törvényes alkotmány évnapijára”, általános kivilágítást rendelt el, később azonban „egy pár uriember félénk aggodalmaira” rendeletét visszavonta. Azonban este hét órakor a kaszinó egyesület ablakait kivilágították, mire az egész város „pár papi lakot kivéve” fénybe öltözött. Az ünneplők az utcákon zászlóval vonultak végig, miközben a *Szózatot* énekeltek. Antunovits J.¹⁷ kanonok háza előtt lelkes éljenzésbe kezdtek, mert a kanonok az ablakait kivilágította, a házára pedig kitzte a nemzeti színű zászlót. A város éjjél körül csendesedett el.¹⁸

A szegedi ünnepségről a *Szegedi Híradó* tudósít emelkedett hangnemben, sőt, az ünnepségre előre főlhívja a figyelmet a március 14-i számában: ahogy a pestiek, úgy a szegediek is ünnepelni fognak

⁶ Győri Közlöny, 5. évf. 1861. március 21. 23. sz. 91.

⁷ Hölgyfutár, 12. évf. 1861. március 16. 33. sz. 262.

⁸ Idők Tanuja, 2. évf. 1861. március 18. 64. sz. 256.

⁹ Kolozsvári Közlöny, 1861. március 19. 45. sz. 179.

¹⁰ Családi Kör, 2. évf. 1861. március 24. 12. sz. 185.

¹¹ Szegedi Híradó, 3. évf. 1861. március 14. 21. sz. (2.)

¹² Hölgyfutár, 12. évf. 1861. március 21. 35. sz. 278.

¹³ Korunk, 1. évf. 1861. március 22. 72. sz. (3.)

¹⁴ Kolozsvári Közlöny, 1861. március 23. 47. sz. 187.

¹⁵ Magyar Sajtó, 7. évf. 1861. március 18. 64. sz. 271.

¹⁶ Életrajzát lásd *Lakatos Andor: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*. Kalocsa, 1998. 158.

¹⁷ Életrajzát lásd „...eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. (Forrásiadvány) Szerk.: *Lakatos Andor* és *Sarnyai Csaba Máté*. Kalocsa, 2001. 225.

¹⁸ Magyar Sajtó, 7. évf. 1861. március 20. 66. sz. 279.

másnap, hálálkodva nemzetünk „szent őrszelleméhez”, hogy „ezredéves alkotmányunk biztosította” szabadságunk szeretetét nem hagyta kialudni a szívekben. Könyörögni fognak a magyarok örök Istenéhez, és kérni fogják „házánk szent védasszonyát”, hogy szabadságot és békét kérjen sokat szenvedett hazánknak. Meg fognak emlékezni Szabados József¹⁹ 1849. március 15-én, a Mars téren elmondott egyházi szónoklatáról. „Ma is viszhangoznak a szegediek szívében ama szavak, melyek a magyar egyházférfiu ajkáról alkotmányunk sérthetlenségét és ügyünk igazságát, szentségét bizonyíták.” A nagy napra a „Jelkes” színházigazgató, Molnár György ünnepi műsort szervezett, melynek bevételének felét a „honvédgymolító” egyletnek, felét pedig az írói segélypénztárnak ajánlja. Este az egész színház ki lesz világítva.²⁰ A lap március 17-én így számol be az ünnepségről: „Tegnapelőtt, március tizenötödikén újabb bizonyosságát láttuk népünk érettségének s azon benne élő büszke öntudatnak, hogy csak az erős képes higgadt nyugalommal nézni a kétesnek látszó jövőbe.” Majd célzást tesz arra, hogy „az ellenkezőre bujtogatók dacára” méltóságos volt a város magatartása. Leírja, hogy az egész városban nemzeti lobogók lengtek az ablakokból és minden bolt zárva volt. Szeged minden temploma megtelt imádkozókkal: úr és szegény, tisztviselő és iparos elhagyva napi foglalkozását, Isten házába sietett, hogy „a mult sanyarúságáról egy percre megfeledkezve, hálát adjon a jobb jelenért s még sokkal szebb, sokkal jobb jövődjéért esedezzek”. A belvárosi főegyház nem tudta befogadni a nagy tömeget, az egyháztér és a „tanodaútcá” megtelt emberekkel. „Urfölmutatása után” a Himnuszot, mise után pedig a Szózatot énekeltek el orgonakisérettel. Egész nap tartott az ünnepség és csendzavarásnak, rendbontásnak „árnyéka sem volt”. Azt is megjegyzi, hogy az „alkotmányos hatóság részéről semmi intézkedés nem tétetett a nap megünneplésére; mindenki önkényt, szíve legédesebb sugallatából teljesíté hazafiúi kötelességét”. Tudósításukat úgy zárják, hogy idéznek Szabados József 12 évvel ezelőtt elhangzott egyházi szónoklatából. Szabados arra kéri a nemzetek Istenét 1849-ben, hogy legyen ezután is vezérünk, segítők, ahogy eddig is, és irányítsa nemzeti kormányunk lépéseit a sikerre, adjon bátorságot a harchoz, türelmet a szenvedésekhez, adjon békét hazánknak, és engedje, hogy március 15-ét a jövőben szabadon, békében ünnepeleljük.²¹ Fontos itt megjegyezni, hogy Szabados József beszédével az ünnepség tudósítója nem az 1848. március 15-ére emlékezteti olvasóit, hanem az 1849. évi megemlékezésre, ahol Szabados a háborúért a Habsburg-dinasztiát tette felelőssé, a dinasztiát nevezve meg agresszorként.²²

A győri ünnepségről több lap is tájékoztat, legelsőként természetesen a helyi orgánom, a Győri Közlöny. Győrben a boltok és a műhelyek zárva voltak a nagy napon és az emberek ünneplőbe öltözve mentek a templomokba. Tíz órakor kezdődött el a nagymise a Szent Benedek rendiek templomában. A mise után a templom előtti Széchenyi téren több ezer ember énekelte a Szózatot. Este a várost kivilágították. Az ünneplők fátylós felvonulással a vásártér melletti nagy temetőbe mentek, hogy ott imádkozzanak és elénekeljék a Szózatot. Amikor visszatértek a városba, többen betörték a ki nem világított épületek ablakait. A tudósító a garázdálkodókat csöcseléknek nevezi, és megbocsájthatatlannak tartja tetteiket, mert a város jó hírnevét állították pellengérré, éppen akkor, amikor a „férfiasan nyugodt, s illemes magatartás a nemzet által elvül tüzetett ki”. A lap szerint csak a távollevők és az eleve nem értesítettek ablakai maradtak sötétben. Este több fiatal lövöldözött is. A lap undorral ír e vandalizmusról: „Mivé lennénk, ha a szuronyok zsarnokságát a csöcselék basasága váltaná föl?!!”²³ A Hölgyfutár így ír az általa is csöcseléknek nevezett ifjak tetteréről: „Ilyesminek nem volna szabad előfordulni azon napon, mely a sajtószabadság és sok más magas eszmének emléknapja.”²⁴ A Magyar Sajtó is ír a győri ünnepségről, tömören összefoglalva azt, amit a Győri Közlöny leír, de a „rendetlenkedési esetről” csak röviden szól a tudósítása végén: „amellett, hogy nagyon csekély jelentőségűek, már természetüknél fogva, bizonyosan vásott utcáfiuknak rovandók föl”.²⁵ A Pesti Napló nem ír az ünnepségről, csak a rendbontásról: a rendtelenségek miatt a polgármester, Korbonics minden néppünnepet és fátylós felvonulást hatósági engedélytől tett függővé, a népet a kinevezett békebírák iránti szófogadásra utasítja, a mesterembereket a legényeikért felelőssé teszi és az ellenszegülőket büntetéssel fenyegeti. A cikk végén pedig az áll, hogy e végzések hozatala alkotmányos úton történt.²⁶

¹⁹ Életéről lásd Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. 1806–1906. Temesvár, 1908.

²⁰ Lásd a 11. jegyzetet.

²¹ Szegedi Híradó, 3. évf. 1861. március 17. 22. sz. (2.)

²² Szabados József: Egyházi beszéd, melyet 1849. évi martius 15-én, midőn új alkotmányunk évünnepe tartanék, Szegeden a Mars téren mondott. Szeged, 1849.

²³ Győri Közlöny, 5. évf. 1861. március 17. 22. sz. 87.

²⁴ Lásd a 12. jegyzetet.

²⁵ Magyar Sajtó, 7. évf. 1861. március 19. 65. sz. 275.

²⁶ Pesti Napló, 12. évf. 1861. március 23. 69. sz. (2.)

A debreceni ünnepről a *Debreceni Közlöny* számol be elsőként. A boltok zárva voltak és a reggeli istentiszteletet mindenki a saját hitfelekezete egyházában hallgatta meg. Délután az ünneplők azt a „gyászmezőt” keresték fel, amely a szomorú emlékeztető 1849-i harc színhelye volt.²⁷ Itt elénekelték a *Szózatot*, a *Himnusz*t és a „Nyugosznak ők a hős fiak” kezdetű éneket, majd szónoklatokat hallgattak. A fiatalság ünnepélyesen megfogadta, hogy a hazáért, ha a szükség úgy kívánja, életüket is készek feláldozni. Este a város főutcáit kivilágították. „Igy ment végbe azon nap, melynek emléke oly mélyen van bevésve a magyar nemzet szívébe, hogy nincs idő és erőszak mely azt onnan kitörölhessen” – zárja beszámolóját a lap.²⁸ A *Korunk* cikkéből még az is kiderül, hogy az istentiszteleteket az 1849 augusztusában Debrecenben elesett honvédekért tartották meg, délután pedig a honvédek sírjánál hallgattak az ünneplők „alkalomszerű” szónoklatokat.²⁹

A rozsnyói ünnepségről a *Pesti Napló* számol be. Azt írja, hogy Rozsnyón reggel a járőrelők az utcák „szegletein” egy kiáltványra bukkantak, a boltok pedig egész nap zárva voltak. Minden templomban az elesett honvédekért imádkoztak: gyászmisét tartottak. Istentisztelet után a „minden rendű és rangú” gyülekezet az 1849-ben a cserkeszek³⁰ által legyilkolt tábori papnak³¹ a sírjához ment, amely a krasznahorkai temetőben volt. Itt elénekelték a *Szózatot* és aztán „a lelkes honleányok” megkoszorúzták a sírt. Este a város „önkény” kivilágított.³²

A sajtó néha arról is hírt adott, hogy hol nem tartottak ünnepséget. A *Magyar Sajtó* írja, hogy Aradon általános volt a vélemény, hogy „a magyarok elég esztelenek leendnek haszontalan és veszélyes demonstrációkba bocsátkozni. Azonban az aradi magyarok fölfogási képességéről és politikai tapintatáról ezutal helytelenül ítélték.” A rendőrök demonstrációtól tartva végigfésülték a várost, de tüntetők-re nem találtak. A kaszárnyákban az egész katonaság talpon állt. „A buzgóság annyira ment, hogy féltiz órákor néhány imádkozó nőt utasítottak ki egyéb teendő hiányában a templomból, majd a templomot becsukták, hogy egy »Tedeum« megtartásának elejét vegyék, melynek megrendelése bizonyos egyének képzeletében verhetett csak gyökeret.”³³ Ebből a rövid tudósításból kiderül, hogy volt aki megrendelt egy „Te Deum”-ot, de a rendőrség megakadályozta annak megtartását. A *Pesti Napló* egyik cikkében ez áll: „Egerben még mindig nagyban uralkodik az önkény. Halljuk, hogy 15-én temetni szándokolt Tóth Károly volt honvédszázados nem engedték a temetésre kitűzött napon temetni, s így azt a következő napra kellett halasztani.” A rövid hírt azzal zárja, hogy a kaszinóba este négy szuronyos zsendár rohant be, a helyiséget átkutatták, a bútorokat felforgatták, mert azt hallották, hogy ott egy „emissárius” bujkál.³⁴ Ünnepségről nem szól a tudósítás, valószínű, hogy ilyen légkörben senki nem mert ünnepet szervezni.

Több sajtóorgánium is beszámol a Turinban élő magyarok ünnepléséről. Türr altábornagy március 15-én Turinban fényes lakomát rendezett, amelyre meghívta Pulszky Ferencet, gróf Bethlen Gergely ezredet, Csudafi Mihály alezredet, Csernátony Lajos író, Gyra Ferenc százados, Radossovich Rudolf százados, Ilhász ezredet, Kiss József alezredet, Kovács Pál hadnagyot, Mogyoródy alezredet, Simonics őrnagyot, Tanárkyt (Pulszky titkára), Molnár József százados, Hamva K. Imre százados. Türr a magyarországi „népfajok” testvéri egyetértésére emelte poharát. Pulszky pedig a március 15-re ivott, annak a napnak a tiszteletére, mely már a rómaiaknál is nevezetes volt. Azután Kossuthot, Garibaldi, Klapkát és Csernátonyt, a *Marcius Tizenötödike* volt szerkesztőjét éltették. A mulatság virradatig tartott.³⁵

* * *

²⁷ Nagysándor József vezérőrnagy I. hadteste a feldunai hadsereg oldalvédjeként Debrecenben, 1849. augusztus 2-án vereséget szenvedett az orosz főerőktől. *Hermann Róbert* (szerk.): 1848–1849. A forradalom és a szabadságharc képes története. Debrecen, 2009. 408–410.

²⁸ *Debreceni Közlöny*, 2. évf. 1861. március 20. 76. sz. 318.

²⁹ *Korunk*. 1. évf. 1861. március 22. 72. sz. (2.)

³⁰ Az utolsó kaukázusi népek között kerültek az Orosz Birodalom fennhatósága alá, muszlimok. *Akadémiai Kislexikon* I. kötet, Bp., 1989. 374.

³¹ Hoky Istvánt, egy népfelkelő csapat vezetőjét Dernő környékén, brutális kegyetlenséggel végezték ki a cári csapatok. *Hermann Róbert* (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Bp., 2007. 182.

³² *Pesti Napló*, 12. évf. 1861. március 19. 65. sz. (2.)

³³ *Magyar Sajtó*, 7. évf. 1861. március 22. 68. sz. 287.

³⁴ *Pesti Napló*, 12. évf. 1861. március 21. 67. sz. (3.)

³⁵ *Családi Kör*, 1. évf. 1861. március 24. 12. sz. 191–192., *Kolozsvári Közlöny*, 1861. március 28. 50. sz. 199., *Hölgylap*, 12. évf. 1861. március 26. 37. sz. 295., *Magyar Sajtó*, 7. évf. 1861. március 26. 70. sz. 297.

Az 1861. évi március 15-ei megemlékezésekről beszámoló dokumentumok gyűjtését e sorok szerzője még nem fejezte be. Annyi viszont már az eddigi megismert források alapján is elmondható, hogy az újságok 1861-ben részletesebben és más hangnemben tudósítanak a március 15-ei megemlékezésekről, mint az előző évi tüntetésről. A tudósítók ki merték mutatni érzelmeiket és kedves hangvételben, néhol kifejezetten lelkesen írtak március 15-éről. Sőt, a *Szegedi Híradó* még „reklámozta” is az ünnepséget azzal, hogy március 14-én közzétette a másnapi programot. A *Hölgyfutár* pedig arra is emlékeztette olvasóit, hogy az az ifjú, akinek a kávéházban az arcképe gyászfátyollal volt leborítva, az a Forinyák Géza „*a tavalyi március 15-dikének áldozata*”.³⁶ Egy évvel korábban még az „áldozat” szót sem merte volna leírni senki. Viszont 1861-ben az újságok már megírták a rendőrség túlkapasait is, neveltségessé téve így őket, mint pl. Eger és Arad kapcsán. Érdekes a *Korunk* egyik rövid írása: „*Martius 15-két Kolozsvártt a magyar utca és a piacz egy része szokatlan világitással ülte meg... Ugyan kérem, ne tessék megijedni, e miatt semmi összeütközés sem történt, mert a világitás csak az új fotogénlámpáktól eredt, a melyeket e helyeken ez este gyújtának meg először.*”³⁷

Azt is több helyen leírták, hogy ahol volt ünnepség, azt nem a városi vezetők szervezték: nem támogatták, igaz nem is akadályozták. Amikor leírják, hogy a város vezetője előbb megengedte, aztán nem engedte az esti kivilágítást, az jól tükrözi a politikai helyzet ingatagságát, a vezetők félelmét. Az is látható, hogy volt város, ahol nem engedtek meg semmilyen megemlékezést. Összességében elmondható, hogy az 1861. évi ünnepségekkel a magyarság értésére adta az osztrák kormánynak, hogy nem mond le alkotmányáról, de békés eszközökkel fog küzdeni érte. Itt fontosnak tartom megemlíteni, hogy a pesti ifjúság 1860-ban sem akart mást, mint templomba, majd temetőbe menni. Akkor a temetőlátogatást sortűzzel akadályozták meg. A fenti ünnepleírásokból kiderül, hogy 1861-ben a magyarság helyzete érezhetően jobb volt, mint az előző években. Ez a helyzet azonban csak rövid ideig tartott: 1862-ben a szegedi lakost, Terescsényi (vagy Terecsényi) Györgyöt csupán azért letartóztatták, mert március 15-én a háza tetejére nemzetiszínű zászlót tűzött.³⁸ Ebben az évben már nem voltak ünnepségek és a sajtó is hallgatott.³⁹

Az 1861. évi országgyűlés nem váltotta be az uralkodó reményeit, ezért Ferenc József, miután belátta, hogy akaratát nem tudja érvényesíteni, 1861. augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést, november 5-én pedig rendeleti kormányzást vezetett be. Felfüggesztette a megyei és városi önkormányzatok működését, korlátozta a helytartótanács jogkörét, és katonai törvényszékeket állított fel egyes büntetőjogi, valamint a sajtó- és politikai vétségek tárgyalására. Az alkotmány felfüggesztésével, az uralkodói abszolutizmus újbóli bevezetésével kezdetét vette Magyarországon az ún. Schmerling-provizórium időszaka.⁴⁰

Erdélyi Mónika Villő

Görgei Artúr mint hadvezér

Amikor az idős Görgei valamikor a XIX. század kilencvenes éveiben felkereste Mikszáth Kálmánt, az akkor már igencsak nevezetes író nem állhatta meg, s megkérte az ősz tábornokot, mondana valamit a gyermekkoráról: „*Miben nyilvánult például az Ön katonai talentuma, mielőtt katonává lett volna?*” A tábornok elmosolyodott s szerényen ennyit mondott: „*Nem volt énbennem semmi katonai zseni. Az csak mese, magyar legenda, mint annyi más. Rendet tartottam a katonáim között, ez az egész, és a fickók derekasan viselték magukat néhányszor. A többi lárifári.*” Mikszáth azonban nem elégedett meg a válasszal, mondván, hogy a Simonyi őbesterék és Moltkéék között ő is meg tudja húzni a határvonalat, mert „*az üsd-vágd metódussal lehet talán csinálni egy-két bravúrstiklit, de bányai hadjáratot nem*”. Görgei végül kibökte, „*hát az bizonyos, hogy a félelmet sohase ismertem. Ezzel az egy érzéssel kevesebbet adott a természet, mint a többi embernek.*”

³⁶ Lásd a 12. jegyzetet.

³⁷ *Korunk*, 1. évf. 1861. március 17. 69. sz. (3.)

³⁸ Magyarország, 2. évf. 1862. március 25. 70. sz. (3.); *Hölgyfutár*, 13. évf. 1862. március 27. 37. sz. 295., április 1. 39. sz. 310.

³⁹ Csupán két újság számol be arról egy-egy mondatban, hogy március 15-én több fiatalember elment a Kerepesi úti temetőbe Forinyák Géza sírjára koszorút tenni. *Hölgyfutár*, 13. évf. 1862. március 20. 34. sz. 269., Csatár, 2. évf. 1862. március 19. 23. sz. 183.

⁴⁰ *Deák Ágnes: Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867.* Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 85.

A válasz kétségkívül tükrözte Görgei hadvezéri egyéniségének egyik fontos vonását. De – mint ez közismert – a bátorság kevés az üdvösséghez a hadvezéri pályán. 1848–49 történetében tucatjával talá-
lunk olyan katonákat, akik halált megvető bátorsággal küzdöttek az ütközetekben, de ha vitézségük ré-
vén magasabb beosztásba jutottak, ott csődöt mondtak. Az igazi hadvezérnek – Carl von Clausewitz
szerint – a bátorságon kívül szüksége van a macaksságtól távol álló határozottságra, lélekjelenlétre, a
gyors döntés képességére, hadvezéri szemmértékre, tehát az ellentmondó hírek közötti gyors és helyes
elhatározás képességére, megfontoltságra, tájékozódó képességre, képzelőtehetségre, s végül egy,
mindezen képességeket és tulajdonságokat szintetizálni képes intellektusra. A clausewitz-i meghatározás
egyszerre egyedi és általános; megmutatja, hogy a XIX. század közepén a napóleoni háborúk ta-
pasztalatai után a hadtudomány művelői milyen követelményeket állítottak fel a hadvezérekkel szem-
ben; ugyanakkor szinte minden korszak hadvezérei számára elrendő normát állít fel.

Görgei Artúr a Felvidék egyik legrégebb nemesi családjának sarjaként, családjá harmadik fiúgyer-
mekeként 1818. január 30-án a szepességi Toporcon látta meg a napvilágot. 1832-ben a cs. kir. 60.
(Wasa) gyalogezred hadapródjaként a tulli cs. kir. utásziskolába került. Tanulmányai elvégzése után
előbb a bécsi magyar nemesi testőrségnél, majd a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált. 1845 júliusában
főhadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett a hadseregből. Közel 13 éves katonai szolgálata során
4 évig és 8 hónapig tanult Tullnban, 4 évet és 10 hónapot töltött a nemesi testőrségnél, s 3 évig és 3 hó-
napig szolgált csapatánál.

Görgei Artúr

Az ifjú exfőhadnagyi 1848 májusában jelentkezett a magyar honvédségbe, s jó szervezőképességével
csakhamar felhívta magára mind Batthyány Lajos miniszterelnök, mind Kossuth Lajos pénzügyminisz-
ter figyelmét. Önálló katonai ténykedése azonban csak 1848 szeptemberében kezdődött, amikor előbb a
tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának parancsnokságát vette át, majd a hónap
végén a Csepel-sziget parancsnokságával bízták meg. Ekkor már honvéd őrnagy volt.

Görgei első hadjárata, a Roth és Philippovich vezérőrnagyok horvát hadoszlopa elleni bekerítő had-
művelet kezdetén egy kb. 2500 főnyi, katonai tapasztalatokkal nagyjából nem bíró reguláris haderő
és a Tolna és Somogy megyei népfelkelés kb. 16 500 főnyi irreguláris erői felett rendelkezett. Ez a had-
erő – számát tekintve – kétszeresen múlta felül a vele szemben állót; e hátrányt azonban annak fegyver-
zeti és tüzérségi fölénye jócskán kiegyenlítette. Görgei feladata előbb az volt, hogy akadályozza meg
ennek a kb. 9100 főnyi horvát hadosztálynak Jellačićhoz való csatlakozását; majd Jellačić pákozdi ve-
resege és Győr irányába történt elvonulása után lehetőleg be kellett kerítenie ezt a hadosztályt.

Görgeinek ésszerű intézkedéseivel – amelyekben a tolnai népfelkelés és nemzetőrség parancsnoka,
Csapó Vilmos őrnagy komoly segítségére volt – sikerült kellően lelassítania az említett hadosztály
mozgását. A reguláris és irreguláris erőkből kiépített őrláncon fennakadtak mind Rothék, mind Jellačić
hírvivői. Míg tehát az ellenség kénytelen volt sötétben tapogatózni, Görgei megszökhette azt a hálót,

Bár a katonai pályára csak a család rossz anyagi hely-
zete miatt lépett, s hivatásával szemben – különösen csapattisztként – mély ellenszenvet táplált, minősítési lapján
parancsnokai úgy jellemezték, mint aki igen sok termé-
szetes tehetséggel bír, a fegyvergyakorlatokban, felszere-
lésben és kiképzésben igen ügyes, buzgó, igyekvő és ta-
karékos; nem iszákos, kártyás, adósságcsináló vagy ve-
szekedő; dicsvágyó és szerény; a szolgálatban megbízha-
tó és szeret is alkalmaztatni. A minősítési lap rubrikáiban
szereplő adatok arra mutatnak, hogy az ifjú Görgei – min-
den ellenszenv ellenére – jó katona akart lenni, s az is
volt. A cs. kir. tisztikarban jelentkező deviáns magatartás-
formák egyikét sem követte; fölös energiáit inkább a
szolgálat kinosan pontos ellátásában vezette le.

Görgeit volt tisztársai mindegyike úgy jellemezte,
mint cinikus, független és büszke jellemet; mint aki min-
dig első akart lenni és első is volt a tanulmányokban. Egy
tulni osztálytársa szerint száraz és rideg volt, s nem tudta
soha olyannak elfogadni az embereket, amilyenek azok
valójában voltak. Szigorú volt önmagával és nagymér-
tékből másokkal szemben is, kíméletlenül ostorozott
minden gyengeséget, s gyakran teljesen fölöslegesen ke-
veredett ellenségeskedésbe másokkal.

amelyből Rothék hadosztálya képtelen volt kikeveredni. Amikor pedig Görgei parancsnokává a „*hadi tudományok úgy elméleti, mind gyakorlati részeiben*” kevésbé járatos Perczel Mór ezredest nevezték ki, s Perczel veszélyeztette a hadműveletek sikerét; Görgei nem félt felülbírálni előljárója intézkedéseit, s öntevékenyen kiadni a további parancsokat. Perczel emiatt főbe akarta lövetni Görgeit, ám az az elítélésére összehívott haditanácson megvédte nézeteit, s Perczel kénytelen volt azok szellemében kiadni további utasításait.

Az eredmény ismeretes: október 5-én előbb Roth elővédje, majd október 7-én egész hadosztálya felétel nélkül megadta magát. Ez volt a magyar szabadságharc legsikeresebb bekerítő hadművelete, amelynek eredményeként 9100 fő, közel ugyanennyi lőfegyver és 12 löveg került a magyar csapatok kezére. A diadal fő érdeme Görgeié és Csapóé volt; Görgeit a diadal napján nevezte ki ezredessé a Batthyány miniszterelnök helyébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), Csapó pedig a győzelem körül szerzett érdemeiért kapta meg ezredesi kinevezését.

Október 11-én Kossuth Lajos, az OHB elnöke vezérőrnaggyá léptette elő, ám ez utóbbi kinevezést nem hozták nyilvánosságra. Egyben megbízta, hogy utazzon a magyar főszereg lajtai táborába, s ott tartsa rajta a szemét a főszereg vezetőin. Ha árulásra készülének, lépjen fel velük szemben, s használja a tábornoki kinevezést. Görgei elvállalta e megbízatást, s október 13-tól a Lajtánál álló feldunai hadtest dandárparancsnoka volt. Az elővéd parancsnokaként állandó konfliktusai voltak Mógával, mert Görgei az aktív védelem híve volt, s osztrák területen kívánt megmérkőzni az ellenséggel. Október 16-án Lajta-Brucknál sikeres ütközetet is vívott.

A cs. kir. főerők Bécs alá érkezése után azonban némileg megváltozott a véleménye. Amikor Kossuth a feldunai hadtest miklósfalvi, majd parndorfi főhadiszállásán haditanácsra hívta össze a csapatok vezetőit, először Görgei is a határ átlépése és a Bécs felmentésére indítandó támadás ellen emelt szót. Október 27-ére azonban – valószínűleg egy Kossuthal folytatott négyszemközti beszélgetés hatására – már úgy vélekedett, hogy „*nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet veszítettünk, mintha három csatát vesztenénk*”. Az október 30-i schwechati csatában ő vezette az elővédet, s meg kellett tapasztalnia, hogy a frissen kiképzett önkéntes zászlóaljok igencsak rosszul állják a tüzet; csapatai szinte kivétel nélkül megfutottak.

November 1-jén Kossuth hivatalosan is közölte Görgei tábornoki kinevezését, s egyben reábizta a feldunai hadsereg vezetését. Az ifjú tábornokra meglehetősen nehéz feladat várt. A feldunai hadsereg védelmi körlete a Kis-Kárpátokban lévő Nádasi-szorostól a Fertő-tó déli partjáig terjedt, s alárendeltségébe tartoztak a Trencsén megyei magyar erők is. Részben ez a parancsnokság diszponálhatott a komáromi és lipótvári erők őrségével is. Görgeinek egyszerre két feladatot kellett teljesítenie. Egyrészt a teljes határszakaszt védenie kellett, s ezért kénytelen volt hosszú, vékony vonalban felállítani csapatait; másrészt közben igazi hadsereggé kellett gyúrnia ezeket a nagyobbbrézt kiképzetlen, részben felfegyverzetlen és felruházatlan katonákat. Ugyanakkor Kossuth aktív határvédelmet követelt tőle, tehát azt, hogy állandó rajtaütésekkel nyugtalanítsa a Magyarország elleni támadásra készülő cs. kir. főszereget. Görgei legfőbb ellenvetése az volt, hogy ilyen, komoly összeszokottságot feltételező akciókat nem lehet végrehajtani olyan csapatokkal, amelyek tisztjei azt sem nagyon tudják, hogyan kell megtölteni egy puskát. A kilátások azonban mégsem mutatkoztak oly borúsaknak, hiszen a november 1. és december 14. közötti előőrsi összecsapások többségében a feldunai hadsereg csapatai arattak győzelmet.

Görgei azonban tudta, hogy a nagy támadás esetén ez a vékony védővonal bárhol átszakadhat. Azt is tudta, hogy az ellenség jóval a határ mögött, tehát olyan távolságban koncentrálja erejét, hogy ebben nem tudja hatásosan zavarni. A határvédelem metódusa, az erők egyenletes elosztása maga is akadályozta a korlátozott méretű támadáshoz szükséges erőösszpontosítást. Ezért Görgei javasolta, hogy az eddigi főhadiszállást, Pozsonyt, amely amúgy is az ellenség „torkában” volt, fel kell adni, s a hadsereget Győr környékén kell összpontosítani. Kossuth és az OHB azonban ezt – politikai okokból – ellenezték; hiszen ez egyet jelentett volna a határszéli megyék harc nélküli feladásával. Kossuth a védelem hatásosabbá tétele érdekében újabb és újabb erősítéseket irányított Görgei táborába; ezek azonban legfeljebb arra voltak elegendőek, hogy a táborot elhagyó önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljakat pótolják.

A december 14–16-án meginduló általános támadás igazolta Görgei aggodalmait. A cs. kir. offenzíva első szakaszában a Duna-balparti magyar erők Komárom, illetve Lipótvár, a jobb partiak Győr felé vonultak vissza. Bár Parndorfnál, majd Mosonnál egy-egy lovassági összecsapásban sikerült lassítani a cs. kir. főerők előnyomulását, a hadjárat kimenetele nem lehetett kétséges. Görgei attól tartott, hogy a cs. kir. főszereg mindkét parton azonos erőkkel nyomul előre; ezért a bal parti erőket nem hozta át időben a jobb partra. (Igaz, ebben a magyar felderítés is ludas volt.) Holott a cs. kir. főszereg támadásának súlypontja a jobb partra esett; Windisch-Grätz Győr bekerítését tervezte. Görgei így is nyolc napig tar-

totta a kemény fagy miatt természetes védelmétől is megfosztott, túlméretezett győri sáncrendszer, s csak akkor vonta ki onnan csapatait, amikor a harapófogó már majdnem bezáródott mögötte.

Ezután a feldunai hadtest a főváros előtti második védővonalba húzódtott vissza, s itt lépett érintkezésbe Perczel Mór vezérőrnagy Muraközéből felrendelt, kb. 6000 főnyi hadtestével. Perczel – Kossuth kívánságára – Mórnál ütközetbe bocsátkozott Jellačić hadtestének két dandárával, s komoly vereséget szenvedett. Görgei ezután kénytelen volt a főváros előtti első védővonalba visszavonni erőit. Ebben a helyzetben kapta Kossuth levelét, hogy vívjon csatát az ellenséggel, de lehetőleg úgy, hogy a hadtestet vereség esetén is megmenthesse, s a fővárost se tegye ki az ágyúztatás veszélyének. Görgei az utasítást teljesíthetetlennek ítélte; ugyanakkor Perczel veresége után semmi esélyt nem látott a főváros megvédésére.

Ezért 1849. január 2-án a pesti Emmerling-fogadóban összeült haditanácsnak azt indítványozta, hogy a fővárost adják fel; Perczel megtépzott hadtestét és Rápásy Mihály vezérőrnagy tartalék hadtestét lássák el erősítésekkel, s indítsák Szolnok felé, a Debrecenbe áttelepült OHB és országgyűlés védelmére. Ezalatt a feldunai hadtest a Duna bal partján, Lipótvár irányában hajtson végre elterelő hadmozdulatot, mentse fel a cs. kir. csapatok által ostromzár alá vett erődöt, vonja ki onnan a várórséget és löveganyagot, majd a bányavárosokon át, az ottani állami készleteket megmentve, a Felső-Tiszánál csatlakozzon a Tiszántúlon összpontosítandó magyar fősereghez. A tervet a haditanács Csány László kormánybiztos és Perczel ellenszavazata ellenére elfogadta.

A dunántúli hadjárat mérlege csak részben kedvező Görgei szempontjából. Ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen az eddig csupán dandárparancsnoki beosztást betöltő fiatal ember hirtelen egy 20-25 000 főnyi hadsereg, majd hadtest élén találta magát. Nemcsak neki, de beosztott tisztjeinek sem voltak tapasztalatai egy ekkora erő irányításában. Bár a stratégia egyelőre nem volt erős oldala az ifjú tábornoknak, taktikai döntései jók voltak. A maximális célt, a határ, majd a győri állás védelmét még akkor sem nagyon oldhatta volna meg, ha a Duna jobb partján egyesíti erőit, a Perczel hadteste is időben odaér a győri összpontosításhoz. A minimális célt, a hadsereg megóvását azonban sikerült elérnie. Összességében azt mondhatjuk, Görgei ekkor már tudta, mikor kell elrendelnie a visszavonulást, ugyanakkor hajlamos volt „túlbiztosítani” magát, s egyszerre próbált meg minden pontot fedezni.

Az 1849. január 4-én meginduló felvidéki hadjárat kezdeti szakaszában Görgei elsődleges feladata az volt, hogy lekösse, a Tisza-vonal elleni támadástól visszatartsa Windisch-Grätz főerejét. A Lipótvár felmentésére, majd a bányavárosok irányába végrehajtott mozdulat erre alkalmas is volt. Bár Windisch-Grätz mindössze két hétig üldöztette jelentősebb erőkkkel, majd a Perczel-hadtest január végi ellentámadása után ezeket visszavonta, s a feldunai hadtest követését a felvidéki cs. kir. mellékerőkre bízta; e két hét elegendő volt ahhoz, hogy a január első felében Szolnokon jócskán túlszaladó Perczel-hadtest újjászerveződjön, s immáron maga kísérletezzon ellentámadással.

Windisch-Grätz ugyanis mindössze egy lovasdandárt küldött Perczel megfigyelésére; s a Debrecen észak felől fenyegető, Franz Schlik altábornagy vezette hadtest is csupán január végén kapott egy hadosztálynyi erősítést a cs. kir. főszeregtől. Egészen addig a feldunai hadtest volt az egyetlen olyan magyar seregetest, amely a saját összlétszámát megközelítő cs. kir. erőket kötött le. Sem Perczel, sem Klapka hadtestei nem foglalkoztattak ekkora erőket. Windisch-Grätz ugyanis halvány sejtésekkel sem bírt Görgei szándékairól, s ezért Budapesten és környékén maradt serege nagy részével. A cs. kir. fővezér attól tartott, hogy Görgei Bécs irányába vonul, majd pedig amiatt aggódott, hogy a bányavárosokból a morva határ felé tör, s az Olmüztben (ma Olomouc – Cseh Köztársaság) tartózkodó cs. kir. udvart veszélyeztetni. Amikor pedig végre ráébredt, mi is Görgei tényleges feladata, már késő volt. A Tisza vonalán megszilárdult a magyar ellenállás, Görgei pedig kisiklott az őt üldöző cs. kir. csapatok gyűrűjéből.

A felvidéki hadjárat a stratégiai siker mellett viszonylag kevés taktikai eredménnyel járt. Lipótvárt nem sikerült felmenteni; Görgeit ugyanis az a veszély fenyegette, hogy az üldöző cs. kir. csapatok elvágják visszavonulási útját a bányavárosokba, s ezért inkább e cél feladása mellett döntött. Lipótvár február 2-án meg is adta magát. A bányavárosokban a feldunai hadtest csupán néhány nyugodt napot tölthetett; egy január 19-i elővédütközet után a déli irányból támadó cs. kir. hadosztály csapatai mind Szélaknánál, mind Hodrusbányánál győzelmet arattak a Guyon Richárd ezredes, illetve Görgei által vezényelt csapatok felett. Ezután a feldunai hadtest kénytelen volt kiüríteni a bányavárosokat, és két oszlopban megindulni Lőcse felé. A kiürítés végrehajtása arra mutatott, hogy Görgei nem felelte el a tullni utásziskolában tanultakat; a Körmöcbányán veszélyeztetett helyzetben lévő Aulich-hadosztályt egy beomlott bányaalagút ideiglenes helyreállítására révén vonta ki a városból, s csatlakoztatta a Besztercebányán gyülekező zömhöz. A hadtest február elején érte el a Szepességet, majd Guyon hadosztályának február 5-i branyiszközi áttörése után ismét két oszlopban indult meg Kassa felé, hogy a város környékén a felső-tiszai hadtest egységeivel együttműködve, bekerítse Schlik hadtestét.

Erre azonban már nem került sor. Az újonnan kinevezett fővezér, Henryk Dembinski altábornagy utasításainak köszönhetően a felső-tiszai hadtest egymástól elszakított hadosztályai és dandárai nem voltak elég erősek Schlik megtámadásához vagy föltartóztatásához. Görgeinek szintén nem voltak pontos adatai sem az őt követő, sem az előtte álló cs. kir. csapatokról, ezért két hadoszlopa közül az egyik egy napot veszített Eperjes előtt. Schlik tehát kicsúszott a harapófogóból, s a február 26–27-i kápolnai csatában az ő hadtestének fellépése döntötte el az összecsapást a cs. kir. sereg javára.

A felvidéki hadjárat másfél hónapja tehát stratégiai szempontból sikeresnek mondható. Előbb sikerült lekötni a cs. kir. főerőket, s ezzel időt nyerni a Tisza mögötti magyar összpontosításhoz; majd február elején bekerítéssel fenyegetni Schliket, s a Szepesség megtisztításával Szegedtől a galíciai határszél felé összefüggő háterszágot biztosítani az elkövetkezendő ellentámadáshoz.

Kassa elérése után Görgei terve az volt, hogy csapataival visszafordul, s az őt addig követő, immáron tudottan kisebb erejű cs. kir. dandárokra veti magát. Az újonnan kinevezett fővezér, Henryk Dembinski altábornagy azonban ezt megakadályozta, az éppen felszabadított felvidéki megyéket átengedte az ellenségnek, sőt, Schlik hatásos üldözését is meggátolta. A magyar hadtesteket Tiszafüred, Eger és Miskolc háromszögében vonta össze, azonban olyan távol egymástól, hogy a Windisch-Grätz vezette cs. kir. főszereg támadásakor képtelen volt őket egyesíteni. Az eredmény közismert: a február 26–27-i kápolnai csatát a magyar hadsereg elveszítette, majd az ezt követő visszavonulás után, Tiszafüreden, március 3-án a magyar tisztikar egyöntetű kérésére Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos megfosztotta Dembinskit a fővezérségtől, s ezt a helyszínre érkező Kossuth is helybenhagyta.

A március közepén, immáron Vetter Antal altábornagy fővezérsége alatt meginduló ellentámadási kísérlet során Görgei feladata az volt, hogy Tokajról Miskolcon és Mezőkövesden át Gyöngyös irányába törjön előre, s terelje el az ellenség figyelmét a magyar főerők cibakházi átkeléséről. Görgei a feladatot teljesítette, s az ő előnyomulásának köszönhetően Windisch-Grätz kénytelen volt észak felé átcsoportosítani seregét. Bár Vetter túl hamar kezdte meg az előnyomulást, majd egy álhír következtében visszahúzódott a Tisza mögé, az előny immár a magyar csapatok oldalán volt. Windisch-Grätz védekező állást foglalt el, s ezáltal a magyar csapatok különösebb nehézség nélkül egyesülhettek Gyöngyös környékén az újabb támadásra. A hadsereg ideiglenes parancsnokságát a közben megbetegedett Vetter helyett Kossuth ideiglenesen Görgeire bízta.

E másfél hónap – bár látványos eredményeket nem hozott – fordulópontnak tekinthető Görgei hadvezéri pályája során. Az eddig időnként aggályosan óvatos hadtestparancsnok Dembinski fővezéri működéséből megtanulhatta, hová vezet a túlzott óvatosság, a haditervek és hadmozdulatok túlbiztosítása; márciusi működését már a merészség és céltudatosság jellemezte. A tavaszi hadjárat előtt már egy kész hadvezér vette át a magyar főerők parancsnokságát.

A tavaszi hadjárat két szakaszának terve azon a felismerésen alapult, hogy a hadszíntér egészét tekintve az ellenség erőfölényben van, tehát részenként kell megverni. A hadjárat első szakaszában az immáron Gáspár András ezredes, majd tábornok vezette VII. (korábban feldunai) hadtestnek jutott az a feladat, hogy Hatvan környékén tüntetve vonja magára az ellenség főerejét, míg a másik három magyar hadtest (I., II., III.) egy délnyugat-északnyugati kerülvél az ellenséges csoportosítás hátába kerül. A hadjárat első szakaszában Windisch-Grätz kicsúszott a harapófogóból; annyi irányból kapott ugyanis hírt a magyarok előnyomulásáról, hogy végül – biztos, ami biztos alapon – a főváros előtt vonta össze erőit. Taktikai szempontból azonban a magyar hadsereg bizonyult sikeresebbnek.

Az első három összecsapást (április 2. Hatvan, április 4. Tápióbecske, április 6. Isaszeg) a magyar hadsereg nyerte, s ebben Görgeinek komoly szerepe volt. Mind a tápióbecskei, mind az isaszegi csatában az ő személyes fellépése állította meg a visszavonulást, s az általa előre rendelt tartalékoknak köszönhetően lett a magyar seregé a győzelem. Bár a döntő ütközetet csak április 7-re, s nem 6-ra várta, az új helyzetben villámgyorsan reagált, s intézkedéseivel képes volt kiegyenlíteni az ellenség kezdeti előnyét. A hadjárat második szakaszában az Aulich Lajos vezérmagy vezette II. hadtestnek, illetve Kmety György és Asbóth Lajos ezredesek hadosztályainak jutott az a feladat, hogy Pest előtt tüntetve, kössék le a cs. kir. főerőket, míg a magyar főszereg többi része egy északnyugat-délnyugati irányú kerülvél eléri Komáromot, felmenti a cs. kir. csapatok által ostromolt erődöt, átkel a Duna jobb partjára, ezzel a főváros feladására kényszerítve a cs. kir. csapatokat.

A második szakasz stratégiai szempontból csaknem teljes sikert hozott. A főszereg két nagyobb összecsapás (április 10. Vác, április 19. Nagysalló) után elérte és felmentette Komáromot, majd április 26-án az ostromzár feltörését az időközben Budapestről nyugat felé elvonuló cs. kir. főszereggel vívott csatában teljessé tette. Az ellenség megsemmisítésére az erőviszonyok adott állása mellett – mint ezt néhány, katonailag képzetlen történész feltételezte – a magyar hadseregnek nem volt lehetősége. Részen azért, mert a cs. kir. főszereg, vereségei ellenére még mindig túlerőben volt, sőt, a Délvidékre küldött Jellačić-hadtest nélkül is több mint 50 000 főt tudott csatarendbe állítani 1849 május elején Bécs előtte.

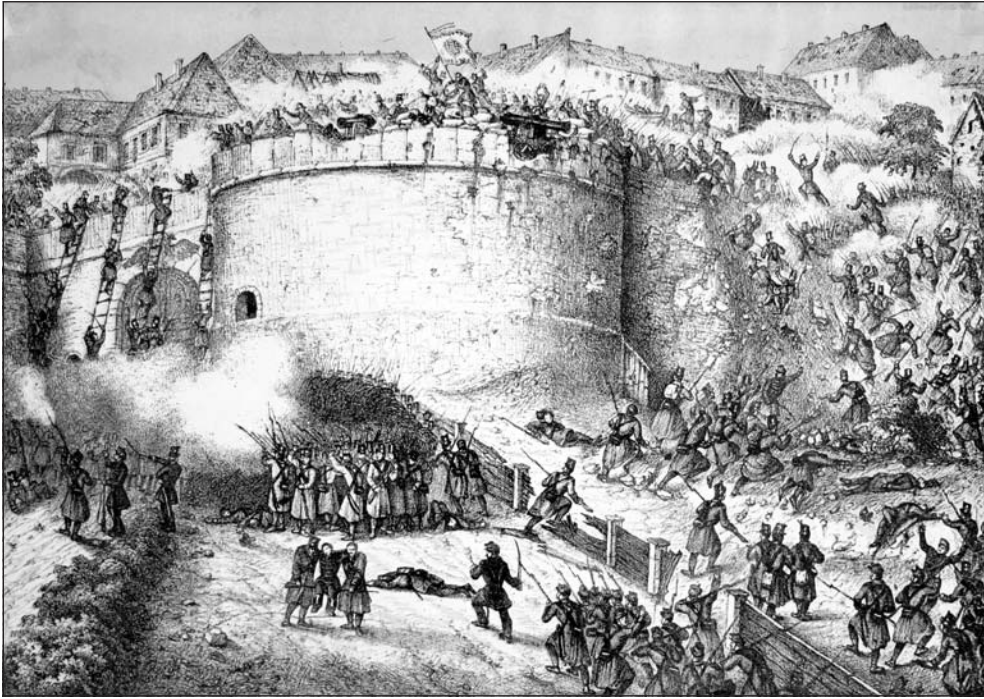
Az isaszegi csata

rében; részben azért, mert az egyhónapos hadjáratban a magyar hadsereg csaknem teljesen kifogyott a lőszerből.

A hadjárat maradandó eredményeket hozott, hiszen 1849. június végéig az ellenség nem volt képes érdemben változtatni az április végi helyzeten. Ezzel a győzelemsorozattal a Felvidék és a Dunántúl nagy része felszabadult. Görgei szerepe ebben a hadjáratban kiáll csaknem minden kritikát. A hadjárat megtervezése és kivitelezése egyaránt jól sikerült. Az átmeneti nehézségeken több esetben is személyes fellépésével segítette át a csapatokat. Hadmozdulatait merészség és céltudatosság jellemezte; hiszen a hadjárat mindkét szakaszának haditerve egy hajszálon lógott. Görgei azonban jól becsülte meg ellenfelei hadvezéri kapacitását, s ahogy mondta, „*Windisch-Grätz herceggel szemben már megengedhet ilyesmit magának az ember.*” Görgeit tehát immáron olyan hadvezérnek tekinthetjük, aki képes nagy hadsereget irányítani, s azzal sikereket elérni.

A nagy kérdés a „hogyan tovább?” volt, s Görgeit alighanem kevés döntéséért érte annyi kritika, mint azért, hogy április végén a főszereg nagyobb részével Buda felé fordult, ahelyett, hogy Bécs irányába üldöztesse volna a cs. kir. főszereget. A hadműveletek új céljának kijelölésénél Buda mellett szóló érvek között voltak politikaiak és katonaiak egyaránt. 1849. április 14-én a magyar nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását és az ország függetlenségét. Az ország a külfölddel is el akarta ismertetni a függetlenségét, ezért mielőbb szabaddá kellett tenni a fővárost is. A katonai érvek közül a legfontosabb az volt, hogy a tavaszi hadjárat folyamán a honvédsereg nemcsak kiüzte az ország nagy részéből a cs. kir. főszereget, de az addig egymástól elkülönülve operáló hadtesteket egy területre „összpontosította”. A Komárom alatt álló magyar hadsereg kevesebb mint 27 000 főt számlált, 107 löveggel; a Bécs előtt álló cs. kir. főszereg – a Délvidékre távozott Jellačić-hadtest nélkül – ennek több mint a kétszeresét.

Ezt az erőfölényt a magyar hadsereg még akkor sem egyenlíthette ki, ha a Pest előtt hagyott erőket és a felmentett Komárom helyőrségének tekintélyes részét csatásorba állítja. Buda ostromzárát már csak azért sem lehetett feloldani, mert a Jellačić-hadtest feladatáról a magyar vezérkarnak nem voltak pontos információi, s elképzelhető volt az is, hogy a Bécs ellen induló magyar főszereg hátában Jellačić visszafordul, s felmenti a budai várőrséget. A magyar vezérkar Jellačić céljával ugyan nem, de a Bécs előtt álló cs. kir. főszereg létszámfölényével tisztában volt, s ezért a Görgei vezette haditanács úgy döntött, hogy csak a hadsereg kiegészítése és Kossuth által a Délvidékről ígért erősítések beérkezése után kezd újabb támadásba. Ezt az elhatározást olyan, szintén figyelembe veendő okok is támogatták, mint pl. az, hogy a hadjárat során a magyar főszereg csaknem teljesen kifogyott a lőszerből, s Buda osztrák birtoklása miatt a lőszerszállítmányokat csak nagy kerülővel lehetett eljuttatni hozzá.

Buda bevétele (Than Mór alkotása)

Buda ostroma, amely a reális katonai célt jelentette, három hétig tartott, s a szabadságharc egyik legnagyobb diadalát hozta magával. A teljes, 5000 főnyi védősereg elesett vagy fogságba került. A foglyokon kívül 248 löveg volt a magyar sereg zsákmánya. Buda ostroma a szabadságharc egyik legrövidebb ideig tartó városstroma volt; rövidebb időt csak Eszék ostroma igényelt (16 nap), s még a 200 fő által védett dévai sziklaváracskát is jóval hosszabb ideig cernírozták a honvédcsapatok.

Buda ostroma után újabb két hét telt el a támadó hadműveletek megindulásáig. Ezalatt nagyjából sikerült feltölteni a feldunai hadsereg hiányos kereteit. A támadó hadműveletekhez szükséges erőfölényt biztosítani hivatott erősítések azonban nem érkeztek meg a Délvidékről; sőt, Perczel június 7-i kátyi veresége után immáron egyetlen embert sem lehetett elvonni erről a hadszínterről. Görgői tehát erősítések nélkül, az orosz intervenció híre által sürgetve volt kénytelen megkezdeni Vág menti ellentámadását 1849. június közepén. A haditerv arra a számításra épült, hogy a Duna jobb partján állomásozó magyar csapatok, Poeltenberg Ernő vezérőrnagy VII. hadtestje és Kmety György ezredes önálló hadosztálya lekötik az ottani cs. kir. erőket; míg a Vág mentén állomásozó I., II. és III. hadtestek és a VIII. hadtest (a komáromi várórség) mozgósított része kombinált hadműveletben Pozsony irányába vetik vissza a velük szembenálló cs. kir. csapatokat. A haditerv célja az volt, hogy elvágják egymástól a cs. kir. és az orosz intervenció seregeket, s a bal parti előretöréssel a jobb part feladására is rábírák a cs. kir. fővezérséget. Csakhogy az ellenség olyan erőfölénnyel rendelkezett, hogy mind a Duna jobb, mind a Duna bal partján képes volt visszaverni egy magyar támadást.

A hadjárat azonban nemcsak emiatt végződött kudarccal. Kossuth a *Függetlenségi Nyilatkozat* után alakult új minisztériumba Görgeit hívta meg a hadügyminiszteri posztra. Emiatt a tábornok egyszerre volt kénytelen betölteni a hadügyminiszteri és fővezéri tiszteket. A hadügyminisztériumban államtitkára, Szabó Imre ezredes helyettesítette; a fővezérség terheit pedig a május végén felállított Központi Hadműveleti Iroda, s vezetője, Bayer József ezredes volt hivatva Görgei távollétében átvállalni. Így Görgei igazából egyik tisztének sem volt képes eleget tenni.

A Vág menti hadjárat első jelentős összecsapásában, a június 16-i zsigárdi ütközetben sem volt jelen, pedig igencsak szükség lett volna személyes jelenlétére. A tavaszi hadjárat után teljesen kicsérlődött hadtestparancsnoki kar egy része nem felelt meg hivatásának; Nagysándor József és Knezić Károly vezérőrnagyok minimális öntevékenységet sem mutattak. A Központi Hadműveleti Iroda által kidolgozott, nem túl szerencsés haditerv pedig a hadtestparancsnokok meglehetősen pontos és szoros együtt-

működésére épült. A várakozásoknak egyedül Asbóth Lajos ezredes, a II. hadtest parancsnoka felelt meg; a többiek minden kétes esetben az Irodához fordultak utasításért. A június 20–21-i második kísérlet alkalmával Perednél Görgei immáron személyesen vezette a támadást; ám ekkor már késő volt. Az első nap győzelmei után a szemben álló cs. kir. csoportosítás egy magyar hadtesttel felérő létszámú orosz hadosztályt kapott erősítésül, s ennek fellépése eldöntötte a Vág menti hadjárat sorsát.

Június 26-án az utolsó olyan minisztertanácson, amelyen miniszterként vett részt, elfogadtatta a kormánnyal a főereg komáromi, s a többi haderő alsó-tiszai összpontosításának tervét. Görgei ugyanis úgy vélte, hogy amíg a magyar főereg Komáromnál áll, addig a cs. kir. főerők sem mozdulnak el onnan, sőt, talán az orosz főereg is ebbe az irányba nyomul. Ezalatt pedig a délvidéki magyar erők leszámolhatnak az ottani cs. kir. erőkkel és bevehetik Temesvárt. A kormány el is fogadta e haditervet.

Görgei június 28-án részt vett a Haynau főerege ellen vívott vesztes győri ütközetben, személyesen vezényelte a VII. hadtestet, majd a lovasság élén ő fedezte a visszavonulást. Június 29-én – a cs. kir. csapatok győri győzelméről értesülve – a kormány elvetette a komáromi összpontosítás tervét, s Dembinski előterjesztésére valamennyi haderő szegedi összpontosításáról határozott, s Görgeit a seregével való *azonnali* levonulásra utasította.

Görgei, még mielőtt e tervet közölték volna vele, levélben tudatta Kossuthal, hogy továbbra is a komáromi összpontosítás szellemében kíván működni, tehát a győri vereség miatt nem változtatta meg elhatározását. Amikor azonban megérkezett az új haditervet hozó küldöttség, szóban megígérte, hogy engedelmeskedni fog a távollétében hozott határozatnak. A küldöttség érkezése előtt írott levél azonban a küldöttség visszaérkezése után került Kossuth kezébe, aki azt a küldöttségnek adott szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. (Görgei június 30-án, a küldöttség elutazása után írott, a levonulást megígérő levelét pedig valószínűleg csak azután kapta meg, hogy meghozta a leváltásról szóló döntést. Miután Görgei ebben sem ígérte meg az *azonnali* levonulást, Kossuth valószínűleg ennek alapján sem látta indokoltnak a döntés visszavonását.)

A tábornok azonban – még mielőtt a leváltását tudató levelet kézhez vehette volna – ismét megmutathatta, mit tud. 1849. július 2-án Haynau másfélszeres túlerőben lévő csapataival szemben megvédte a Duna-jobbparti komáromi sáncokat, s egy remekül vezetett csatában továbbra is nyitva tartotta a déli elvonulás útját. Az összecsapásban azonban súlyos, életveszélyes fejsébet kapott, s napokig szolgálatképtelen volt. A helyettesítését ellátó Klapka György vezérőrnagynak pedig esze ágában sem volt levezetni a sereget. Az újabb, július 11-i áttörési kísérlet vereséggel végződött. Görgei ezután – életveszélyes fejsébe dacára – vállalta a főereg levezetését Szeged térségébe.

A Duna bal partján elvonuló sereg Vácnál beleütközött az országot északkelet felől elárasztó orosz főereg egységeibe. A déli áttörésre nem sok lehetőség volt, ezért Görgei merész elhatározásra jutott. Az orosz főereg elől egy északkelet-déleleti irányú kerülővel akart kitérni, s ehhez a Losonc–Rimaszombat–Miskolc–Tokaj útvonalat választotta. E hadmozdulattal három hétre megállította a legnagyobb ellenséges csoportosítás előnyomulását. A külső hadászati vonalon mozogva is előbb ért minden egyes pontra, mint az orosz főereg egységei, s ugyanakkor veszélyeztette azok utánpótlási vonalait. Saját erőinek közel négyszeresét, a teljes ellenséges hadsereg közel egyharmadát kötötte le. Amikor pedig helyzete veszélyessé vált, irtózatossá gyalogmenetekkel (40–50 kilométer naponta) megelőzte a bekerítő orosz csapatokat, s megindult az összpontosítás új helyszínére, Arad felé. Az egyhónapos hadjárat alatt a feldunai hadsereg nyolc ütközetet vívott, s ebből csupán egyet veszített el (Debrecen, 1849. augusztus 2.). Az Aradra érkező Görgei mögött az orosz főereg több napi járőrföldre lemaradt. Ha a Szegedet kardcsapás nélkül kiűrtő Dembinski altábornagy vezette déli főereg a kormány utasításai ellenére nem Temesvár, hanem Arad felé vonul vissza, az így egyesíthető magyar hadsereg a siker reményében szállhatott volna szembe Haynau tábornagynal cs. kir. főeregével.

Nem ezt történt. 1849. augusztus 9-én, az I. hadtest és Görgei Aradra érkezésének napján a Dembinski helyett a fővezérséget átvevő Bem altábornagy Temesvárnál csatába bocsátkozott. Az összecsapás vereséggel végződött, főleg azért, mert Dembinski a támadás előtt Lugosra küldte a lőszer-tartalékokat, s erről nem értesítette Bemet; így a tüzéségi párbaj kellős közepén a magyar lövegek munició nélkül maradtak. A csatát követő visszavonulás során a déli főereg csaknem teljesen felbomlott. Az összpontosítás, s egy utolsó, Haynau feletti győzelem lehetősége ezzel odaveszett. Görgei számára nem maradt más, mint az oroszok előtti fegyverletétel. Az Aradon összpontosult feldunai hadsereget északról és délről egyaránt túlerőben lévő ellenséges csoportosítások fenyegették. A magyar seregek egy csatára elegendő lőszere sem volt. Az oroszokkal kezdeményezett tárgyalások során a cári fővezérség már a temesvári vereség előtt is csak a feltétel nélküli megadásról volt hajlandó tárgyalni. Az osztrákok előtti fegyverletétel, Haynau eddigi magatartása miatt, szóba sem jöhetett. A temesvári vereség hírének vétele előtt a magyar minisztertanács tagjai is úgy határozottak, hogy az oroszok tárgyalási vagy közvetítési készségének hiánya esetén az egyetlen megoldás az oroszok előtti fegyver-

letétel. Ezzel – a Szemere-kormány és Kossuth kormányzó lemondása után – a Görgei által összehívott haditanács is egyetértett.

Görgei az 1849. nyári hadműveletek során ismét jó hadvezérnek bizonyult. Személyes fellépései mindig komoly hatással voltak a csapatokra. Június 20–21-én Perednél több ízben is ő szedte rendbe és indította újabb támadásra a hátráló csapatokat. Június 28-án Győrnél személyesen fedezte a visszavonulást. Július 2-án a harkálypusztai lovasrohammal tehermentesítette az Ószónyt, a levonulás kulcsát jelentő helységet ostromló magyar csapatokat. Július 15-én és 17-én Vácnál személyesen vezette a csatát, s irányította a magyar hadsereg elvonulását egészen addig, amíg az erőfeszítés miatt a sebláz nem vette le a lábáról. A három nyári hadművelet közül kettő jó stratégiai érzekre mutatott; a komáromi összpontosítás csakúgy, mint a Vácott hirtelen kidolgozott felvidéki megkerülő hadműveleté. Görgei képes volt gyorsan és helyesen dönteni, s ezáltal az ellenségre kényszeríteni akaratát. Hiszen, amíg a feldunai hadsereg Komáromnál állt, Haynau sem mozdulhatott el onnan. Amíg Görgei a Felvidéken működött, Paszkevicz főerői sem vonulhattak az Alföldre.

Görgei hadvezéri működésének jellemzői közé sorolhatjuk a nagy hadseregek irányításának, a csapdahelyzetek kikerülésének képességét csakúgy, mint az ésszerű kockázatvállalást és a saját erők lehetséges kímélését. E szempontból potenciálisan jobb hadvezérnek tarthatjuk a szabadságharc másik nagy hadvezér-egyéniségénél, Bem tábornoknál. Bemre ugyanis éppen e négy tulajdonság nem volt jellemző, ami persze nem jelenti azt, hogy Bem – tekintetbe véve a rendelkezésére álló eszközöket – ne lett volna a szabadságharc egyik legjobb és legötletesebb hadvezére.

Görgeiéhez hasonló személyes tekintélye a szabadságharc hadvezérei közül egyedül Bemnek, s Damjanichnak volt. Mindezek alapján úgy véljük, jogos a megállapítás: Görgei volt 1848–49-ben a magyar szabadságharc talán legjobb hadvezére; olyan katona, aki nemcsak hazai, hanem európai összehasonlításban is megállja a helyét. Hiszen nem feledhetjük, hogy 1848-ban főhadnagyi tapasztalatokkal kezdte katonai pályáját, s 1849-ben már több tízezer főnyi hadsereggel diszponált. Főleg az általa vezetett hadsereg sikereinek köszönhetően azt, hogy Ausztria 1849. április végén kénytelen volt beismerni saját gyengeségét akkor, amikor orosz segítségért folyamodott a magyar szabadságharc leverésére. Az pedig csupán a nemzeti önértékelés szokott zavarai közé sorolható, hogy 1849 augusztusa után a közvélemény tekintélyes része nem a túlerőt, hanem a túlerővel szemben az ésszerűség határáig ellenálló hadvezért tette felelőssé a vereségért. Ez a téves ítélet volt az a tényező, ami a későbbiekben is megakadályozta, hogy Görgei az 1867 után önállóságát visszanyert Magyarország közéletébe és katonapolitikájába tudásának megfelelő mértékben bekapcsolódhasson.

Hermann Róbert

Irodalom. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. Pro Memoria, Bp., 1988. I–II. k.; *Görgei Arthur*: Gazdátlan levelek. Pest, 1867; Bp., 1905; *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Bp., 1885–1888. I–III. k.; *Görgey István*: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. S. a. r. *Katona Tamás*. Bibliotheca Historica, Bp., 1980; *Görgey István*: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Bp., 1918; *Görgey István*: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1916. 454 o.; *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára, Bp., 2007; *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Ozirisz, Bp., 1994. I–II. k.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Millenniumi Magyar Történelem, Bp., 2001; *Pethő Sándor*: Görgey Artúr. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc. Bp., é. n.; *Pusztaszeri László*: Görgey Artúr a szabadságharcban. Nemzet és Emlékezet, Bp., 1984.

Görgei Artúr Visegrádon

2016-ban emlékezünk Görgei Artúr halálának századik évfordulójára. Visegrádon, ahol 1945 után először – 1986-ban – rendeztek kiállítást és konferenciát a tábornokra emlékezve, az önkormányzat, a múzeum, más intézmények, civil szervezetek együttműködésével Görgei-emlékévet hirdettek. Ennek keretén belül szakmai rendezvények (konferencia, kiállítás, Görgei visegrádi korszakáról szóló könyv kiadása) mellett ismeretterjesztő előadások, iskolai vetélkedők és egy Görgei-szobor felállítása is a tervek között szerepel. Az alábbiakban a tábornok életének visegrádi korszakát idézzük fel korabeli dokumentumok és a kortársak visszaemlékezéseinek segítségével.

Görgei Artúr (1818–1916), a tehetséges kémikus, az 1848/49-es szabadságharc fővezére aktív tevékenységének legfontosabb korszaka 1848 szeptemberétől 1849. augusztus 13-ig, nem egészen egy év alatt zajlott le. E szűk esztendő alatt hajtotta végre azon dicső tetteket, amelyek nemcsak a magyar his-

tóriában, nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi hadtörténelemben emlékeztetést tettek a nevét. Életének születésétől 1848-ig terjedő korszaka, nehéz és szegényes életkörülmények, családi tragédiák közötti nevelkedés, a katonai pálya, az abból való kiábrándulás és a reménytelen kémikusi pályára való felkészülésről szól. A majd húszéves kényszerű száműzetés, hatósági megfigyelés, nélkülözés és a forradalom elbukását csak az árulással magyarázni tudó nemzet nagy részének megvetése jutott neki és családjának osztályrészül.¹

A kiegyezés utáni magyar politikai vezetés – Deák, Andrássy és mások rokonszenve ellenére – teljes nyíltsággal nem tudta Görgei Artúrt, a közvélemény nagy része szemében az „árulót” felvállalni, s Görgei tudta, hogy népszerűtlenségével nem lehet a frissen megalakult kormány terhére.² Míután nem sikerült megfelelő munkát találnia, elfogadta öccse, Görgey István budapesti ügyvéd, közjegyző ajánlatát, hogy felesége, megözvegyült Návay Sándorné Dedinszky Aurélia révén megszerzett visegrádi birtokán telepedjen le.³

Visegrád, az egykori király székhely, a XVIII. századi koronauradalmi mezőváros újralfedezése a reformkorban történt meg, amikor a szépirodalomban, képzőművészetben mint a dicső múlt jelképe jelenik meg.⁴ A hajó-, majd a vasútközlekedés kiépülésével a XIX. század utolsó harmadától a budapestiek által kedvelt üdülőhellyé vált. A történelmi festészetből ismert műemlékeinek helyreállítása Viktorin József helyi plébános kezdeményezésére kormányzati támogatással 1872-től indult meg. A magyar műemlékvédelem értékmentő tevékenységének egyik legkorábbi színhelye Visegrád, ahol a korszak két kiváló szakembere, Schulek Frigyes építész és Henszlmann Imre művészettörténész irányításával kezdődtek meg a helyre-

Visegrád villanegyede az 1870-es években a Görgey–Latinovits villával (A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád)

nyításával kezdődtek meg a helyreállítási munkálatok a fellegvárbán és a Görgey–Latinovits-villa szomszédságában magasodó XIII. századi lakótoronynál (Salamon-torony), mint erről a korabeli fénykép is tanúskodik.⁵

A XIX. század végén, a XX. század elején ismertségét országos hírűvé váló műemlékei és a gyógyidegenforgalom (a homeopátiás gyógymódról ismert Bakody Tivadar – Görgei tisztje a szabadságharcban – visegrádi szanatórium, majd Gizellatelepen jött létre szanatórium, illetve gyógyfürdő) is elősegíti.

A tábornok nemcsak Visegrád életében, de a korabeli közéletben is jelentős szerepet töltött be, bár

¹ Görgei Artúr életrajzát lásd *Bona Gábor*: . évi szabadságharcban. Bp., 2000. 161–162.

² *Görgey István*, id.: Görgey Arthur a száműzetésben, 1849–1867. Eredeti levelek felhasználásával. Bp., M. T. Akad., 1918. 404.; *Hermann Róbert*: Deák és Görgei. Századok 2003. 137. évf. 5. szám 1081–1101.

³ *Görgey Albert*: Görgei Arthur 1818–1916. Igló, 1917. 114–119.

⁴ A XVIII. századi Visegrádról *Magyar Eszter*: Visegrád. Száz magyar falu könyvesháza. Szerk.: *Egey Tibor*. Bp., [é. n.] 55–82.

⁵ *Marosi Ernő*: Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. *Ars Hungarica* XVI. 1988/1. 5–10.; *Gróf Péter*: A Visegrádi Múzeum előzményei 1871 és 1944 között. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk. *Pintér János*. Bp., MNM, 2002. 711–731.; *Iván László*: Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellegvárbán 1871–1998. In: A visegrádi fellegvár. Visegrád régészeti monográfiái 6. Szerk. *Buzás Gergely*. Visegrád, 2006. A XIX–XX. századi Visegrádról: „Visegrádon 252 ház található, a 1331 fős lakosságból 179 magyar, 1068 német, 14 tót, 1 horvát, 10 »külföldi nyelvű«. 715-en, a népesség 67%-a tud írni-olvasni.” In: A Magyar Korona országaiban 1881. elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 2. kötet Budapest, Athenaeum, 1882. 205. „Visegrád n. község (Gizellatelep, Lepenczpaták és Szentgyörgypusztá) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., pomázi j., ház 305, l. 1508, német, magyar. 5.774 kat. hold, ak. helyben, Törv. Szék Pestvidéki (székh. Bp.), járásbíróság, adóhivatal, Szt. Endre, csendőrorrs helyben 32,1,2, állami távirtda hivattal egyesített postahivatal, Gőzhajóval Nmaros vasút áll.” In: A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913. Szerk. és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1913. 1311.

erre katonai-hadvezéri tevékenységének, becsületének megvédése érdekében kifejtett szakírói, publicisztikai munkásságától eltekintve semmilyen törekvése nem volt. Görgői ilyen irányú jelentőségét fémjelzi azon írók-költők sora, akikkel vagy személyes kapcsolatban volt: Gyulai Pál, Arany László, Lévy József, Ábrányi Kornél, Kozma Andor, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Hatvany Lajos, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, illetve akiknek az írásaiban szerepelt: Ady Endre, Lovik Károly, Ignotus, Tömörkény István, Schöpflin Aladár, Sárközi György, Féja Géza, Németh László, Illyés Gyula stb. Az írók mellett vegyesek: Thán Károly, Ilosvay Lajos és történészek: Angyal Dávid, Marczali Henrik, neves orvosok: Korányi Sándor, Markusovszky Lajos, a híres színész: Jászai Mari, közéleti személyiségek, politikusok: Mikó Imre, Grünwald Béla, Hodossy Imre, Tisza István, ifj. Andrassy Gyula és mások alkották a tábornok társaságát. Görgői visegrádi tevékenysége öccse családi birtokának „jóságigazgatói” tevékenységéből állt, illetve napjait az egyre növekvő baráti, tisztelői körrel való kapcsolattartás tette színesebbé. Ezekről a baráti találkozásokról visszaemlékezések, szépirodalmi írások, újságcikkek, levelek, fényképek is tanúskodnak.

Görgői szűkebb baráti köréhez tartozott Gyulai Pál, akinek leányfalui házában Görgői és Lévy József miskolci költő, műfordító, közéleti személyiség is gyakran vendégeskedett.⁶ A „három öregúr” egymással való tréfálkozásait számos visszaemlékezés és levél idézi fel: „... Egy alkalommal Gyulai menyje Leányfalván szerette volna a visegrádi kertésznek egyik titkát Görgeytől megtudni, de Görgey így szólt : »Ha én azt elárulnám, otthon le is vágnák a nyakamat.« Erre vágta Gyulai közbe: »Áruld el Artúr, hiszen te úgyszólván áruló vagy...«⁷

Lévy József Görgőihez írott leveleiből is egy vidám, az élet mindennapi örömeit kedvelő társaság képe bontakozik ki előttünk.

„Tisztelt barátom!

Nem rég a fővárosban töltvén néhány napot, bár Leányfalván már közel voltam a te szikla-fészkedhez, mégsem teljesülhetett az az ohajtásom, hogy meglátogassalak. Gyulai barátunktól kérdezősködtem felőled s egyebek közt azt is felemlítette, hogy jól esett neked egy-egy korty abból a papramorgóból, melyet számodra valamikor küldöttem. Ennek hallása pedig nekem esett igen jól.

Engedd meg tehát, hogy folytassam e mindkettőnknek jól eső érzést. A mai postával négy butella igen finom és teljes hitelű szilvóriumot indítottam hozzád, mégpedig nem is valami új keletűt.

Fogadd szívesen s reggelenként, imádkozás előtt, után, vagy helyett, szívogass belőle egy-egy kis erőt napi fáradaimaid könnyebbítésére.

*Isten áldjon meg! Öszinte szives üdvözléssel
tisztelő barátod*

Lévy József

Miskolcz, 1891. június 13.”⁸

De hasonló hangulatú levelet a kiváló történész, Marczali Henrik is küldött Görgőinek:

„Mélyen tisztelt tábornok úr!

A jó bor tulajdonsága felekezetek szerint osztályozva:

Legyen ő, mint a katolikus,

erős, mint a kálvinista,

édes, mint a lutheránus,

kereszteletlen, miként a zsidó.

Akár megfelel ez az üveg ennek a circumscriptionának, akár nem, kívánjuk, hogy mind a négy vallás áldása szerint tábornok úrnak egészségére s üdülésére váljék.

Teljes tisztelettel maradok

tábornok úrnak

igaz híve

Marczali Henrik

Budapest húsvét napján”⁹

⁶ Papp Ferenc: Gyulai Pál politikai és társadalmi köre a kiegyezés korában. Részlet Gyulai Pál életrajzának második kötetéből. Budapesti Szemle, 246. kötet. 1937. szeptember. 718. szám 257–276.

⁷ Papp Ferenc: Gyulai Pál utolsó baráti köre. Irodalomtörténeti Közlemények, 1940. 4. sz. 326–343.

⁸ OSZK Kézirattár, Levelestár. 59. Lévy József Görgői Artúrhoz. Miskolc, 1891. június 13.

⁹ OSZK Kézirattár, Levelestár. 67. Marczali Henrik levele Görgői Artúrhoz. Budapest, é. n. húsvét napján.

A tábornok visegrádi ténykedésében a birtok ügyeinek intézése mellett, amiről rendszeres beszámolókat, elszámolásokat küldött öccsének, Görgey Istvánnak, nagy élvezettel hódolt egyik kedvenc időtöltésének, a kertészkedésnek. A Görgey–Latinovits-birtok része volt a Visegrádhoz tartozó Szentgyörgypusztán, a mai idők otthona helyén levő terület, ahol a tábornok virágzó kertészetet hozott létre. Egy barátjuk meglátván, azt mondta: „*Te Arthur! Hiszen ez tiszta Bulgária.*”¹⁰ A név megtetszett Görgeinek, mert ismerünk olyan Visegrádról írott levelét, aminek fejlécén „*Bulgária*” van feltüntetve. Görgeihez köthető személyes tárgyi anyag kevés maradt meg, de egy fénykép (lásd a hátsó borító belső oldalán) tanúsága szerint is általa használt kerti szerszámok megvannak a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának gyűjteményében.¹¹ A visegrádi múzeum gyűjteményében levő eredeti Görgei-level szintén a kertészethez kötődő kedves íromány, amely egy általunk ismeretlen hölgyhöz íródott:

„*Visegrád 1897. április 30.*

Igen Tisztelt Nagysád!

Méltóztatott egyszer egekig dicsérni előttünk azt a bizonyos babot mely zölden sárga hüvelyű.

Azóta csak azzal álmodom éjjel-nappal.

Elragadó szép álmok azok, de mit érnek, ha nincs nyugtom tőlük?

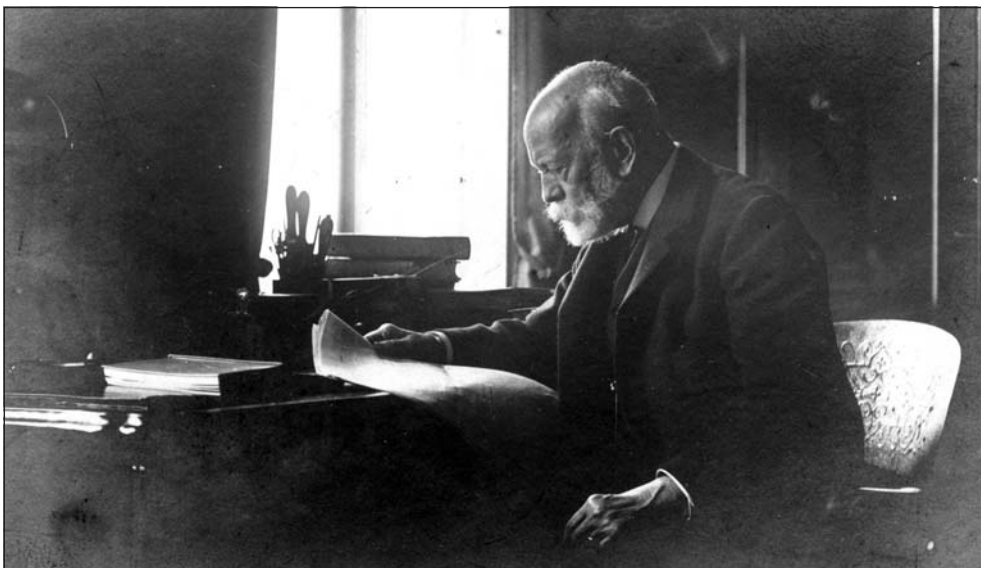
Könyörüljön meg rajtam édes Nagysám! s juttasson nekem konyha kertje e remekének magvából akár csak egy marékkal is.

Ha nem szívesen teszi és mégis küld: e nemes önmegtagadásért majd égető forrósággal fogja kezeit csókolni

síriáig hálás tisztelője

Görgei Artúr”¹²

Visegrádon Görgei baráti köréhez tartozott Metzker Károly jegyző, aki a tábornokról szóló emlékeit, a róla és Ferenc Józsefről szóló könyvben jelentette meg.¹³ A Mátyás Király Múzeum birtokában levő, az idős tábornokot íróasztalánál, újságolvasás közben ábrázoló fényképet Görgey Istvánné lánya, Návay Lenke ajándékozta Metzker Károlynak, mint ezt a kép hátoldalán levő feliratból megtudhatjuk.

Görgei Artúr az íróasztalánál (A Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád)

¹⁰ *Koczogh András*: Görgey. Bp., 1942. 40–41.

¹¹ *Simon V. Péter* szerk. Görgey Artúr élete és működése Magyarországon. Bp., é. n. [1990] 104., 181.

¹² Ltsz. 1447.

¹³ *Metzker Károly*: Néhány jellemvonás Görgei Arthur és I. Ferencz József életéből. Bp., é. n.

Ehhez a korszakhoz kötődik az a több kiadványban – pl. Metzker Károly kötete – megjelent és széles körben elterjedt történet, mely szerint Görgei minden évben egy kosár szőlőt küldött Ferenc Józsefnek.¹⁴ Ezt ebben a formában maga Görgei cáfolta egy erről szóló hírlapi közlésre reagálva Vadnay Károlyhoz, a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjéhez írott levelében:

„Visegrád, 1892. Sept. 25.

Tisztelt barátom!

A »Fővárosi Lapok« mai (265) számában a következőket olvasom:

»Még a délután folyamán Görgei Arthur egy tálcza pompás gyümölcsöt küldött az erdész lakba Ő felsége számára.«

Ha a többi lapok akármit hazudnak rólam: fel sem veszem. Másképen áll a dolog ha a te lapod hoz vagy átvesz efféle lapos hazugságokat.

Mert téged én eddig sokkal ügyesebb s különösen velem szemben sokkal tapintatosabb lapszerkesztőnek ismertelek, semhogy oly szelleműs ostobaságokra szorulhatnál lapodnak érdekesebbé tételé czéljából.

Késztelen hogy én is szívest-örömet küldenék, ha volna miből.

Neked, tisztelt barátom, a köztünk fenálló viszonynál fogva tudnod kell hogy e földkerekségén én, akár tulajdonul, akár bérben egy tenyérnyi darabka földet sem bírok, tenyeremen pedig nem terem semmiféle élvezhető gyümölcs.

Dixit és keserves vezeklésed reményében ez egyszer megbocsát
őszinte barátod Görgei Arthur.¹⁵

Nagy tisztelője volt a tábornoknak a kor talán legnagyobb színésznője, Jászai Mari is. Visszaemlékezésében megörökítette Görgeivel való találkozásait, beszélgetéseit, amelyek során arról faggatta, miként tudta elviselni a megbélyegezettséggel sújtott belső emigráció évtizedeit:

„Visegrádon Görgey Artúrnál. 1904 Június 10.

[...]

Mikor első ízben, tíz évvel ezelőtt, éppen erről beszélünk, ebéd után, a feketekávé mellett, engem végtelen szánalom fogott el és feltolakodott a szívemből a nyelvemre ez a kérdés: – Tábornok úr, hogy tudta elviselni ártatlan létére negyven esztendeig az áruló nevet? – Könnyen – felelte mosolyogva –, hiszen megszoktam. Sokkal nehezebb volt elviselnem az első »éljen«-t. – Milyen körülmények között történt ez? – kérdeztem nekibátorodva. – A múlt nyáron volt, hogy sógorasszonyom szőlőjéből jöttem befele egyedül, szokásom szerint: a kocsiút közepén. Szembe jött velem egy nagyobb társaság. Nagymarosi kirándulók lehetek. Mikor ők is észrevettek, megálltak, kétoldalt sorfalat csináltak és arra kényszerítettek, hogy közöttük haladjak el. No, gondoltam magamban, most hallod majd meg a titulusodat, Görgey. Akkorát még sohasem csalódtam: a férfiak levették a kalapjukat és ők is, meg a hölgyeik is, halk, diszkrét éljennel üdvözöltek. Látja, ezt nehéz volt elviselni. Mikor ezt elmondta, nevető kék szeme megtelt a hála könnyeivel.

[...] Mikor újra meg újra megkérdeztem tőle: miért és hogyan bírja magán viselni az »áruló« nevet ártatlanul, végre így felelt: – Hát azt hiszi, nem tettem ezzel határtalan nagy szolgálatot Magyarországnak? Mit gondol, mekkora önbizalmat öntött a magyarba annak tudata, hogy őt nem lehet legyőzni, hanem el kell árulni, hogy elbukjék. Nem acélozta-e ez a tudat a magyarokat az ötvenes évek dacos, merev ellent-állására is? Látja, ezért érdemes volt mártírnak lenni, mint ahogy maga mondja. [...]¹⁶

Krúdy Gyula, akit Visegrád történelmi hangulata más műveiben is megragadott, a maga stílusában rajzolta meg a Visegrádon Görgei körül kialakult hangulatot:

„Itt »tábornoknak« nevezték őt, és még magam is láttam néha a Pap-féle vendéglőben majálisokon megjelenni farmerruhában, szalmakalapban, amelynek levételekor mindenki kíváncsian kereste ama történelmi sebet. Ah, ott piroslott a seb: a nők csuklottak az izgalomtól, a férfiak elborongtak, az ifjúság tisztelkedett. Majd a mulatság hevében a cigánybanda néha a Kossuth-nótát játszotta, ami elkerülhetet-

¹⁴ Metzker i. m. 47–48.

¹⁵ Kéky Lajos: Vadnay Károly levelestárából. Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 52. évf. 182–183.

¹⁶ Jászai Mari Emlékiratai. Sajtó alá rendezte: Lehel István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., [é. n.] 123–124.

len volt a századeleji multságokon, és ilyenkor is minden szem kutatón, kíváncsian, emberien érthető tapintatlansággal Görgey felé fordult: vajon haragszik-e a tábornok a nótáért? A tábornoknak eszé ágában sem volt haragudni, sőt életvidám öregember módjára gyönyörködött a fiatalság mulatozásában. De voltak más okoskodók is az ilyen visegrádi majálisokon (aminthogy ez időben még okos ember hírében állott az is, aki dugóhúzót hordott a zsebében), akik más oldalról vetették alá próbának a tábornokot. Vidéki rendezők módjára hirtelen csendet kértek, és rendszerint felállították a helybeli gyógyszerészt, a nyugalmazott iskolaigazgatót vagy más honoráciort, aki mindig készen volt egy tószttal, amelyet Ferenc József-re lehet elmondani. Megint csak a tábornokot figyelték a kandi szemek. Nem, a jólelkű, egyszerű, kedves mosolyú öregúr egyetlen arcvonásával sem árulta el, hogy eszébe jutnának a klagenfürti napok, amikor éppen Ferenc József parancsára internálták. [...] Manapság ellepik a kirándulók Visegrádot, amelyet nem lehet a világ egyetlen szép tájkáéhoz sem hasonlítani, annyira magyar, vérbeli, történelmi, hogy csak magyarok érezhetik meg azokat a hangulatokat, amelyek a királylátott erdőségekből, történelmi aranyat emésztett romfalakból árad a fehér hajó utasai felé. Az emberek felvidulnak e tájon, mint a falevelek. Mintha csak azért suhant volna el annyi száz esztendő, hogy fojtott gondolat nélkül nézegethessenek a magyarok Visegrád felé. Már elment innen az is, aki a XIX. század magyarjai közül a legtöbb pirosuló indulatot fakasztotta. Nem ácsorog többé a Salamon-torony aljánál az a fantomszerű öregember, akiről mindenki tudott Magyarországon, valójában pedig nagyon kevesen ismerték. Nem támaszkodik merevülten sétatobtjára, és nem néz elgondolkozva a hajó után, mint az élet számkivetettje. A hajó elcsobogott a vidám emberekkel, a remete valóban olyan remeteje maradt a magyar múlt időnek, hogy most már alig emlékeznek rá. [...]”¹⁷

Görgei Artúr életének és tetteinek értékelését majd százötven éven át a veszített szabadságharc felett érzett nemzeti fájdalomban gyökerező bűnbakkeresés és a politikai megrendelésre gyártott „áruló szerepet” különböző mértékben és színvonalon súlykoló történelmi, szépirodalmi és publicisztikai írások jellemezték. Az írók a Görgeihez való személyes hozzáállásuk, ismeretségük, politikai nézeteik, irodalmi stílusuk – gondoljunk csak arra, milyen nagy különbség mutatkozik Jókai, Krúdy vagy Móricz között a Görgei-téma irodalmi megjelenítésében – által befolyásolva, de reális képet rajzoltak a tábornokról, megelőzve a közvélemény, a politikusok, de a történészek 1849-től majd hetven éven át lassan változó, formálódó hiteles véleményét. Az írói paletta Gyulait Páltól mostanáig, Görgey Gáborig tart. ...

A történettudományban az 1930-as évekre, elsősorban Aggházy Kamill, Bánlaky József, Gyalóky Jenő, Julier Ferenc, Kosáry Domokos, Pethő Tibor és más historikusok munkásságának köszönhetően a történelmi tisztánlátás méltó elégtételt szolgáltatott a tábornoknak.

Görgei Artúr 1916. május 21-én bekövetkezett halálával az ő hosszú élete, szenvedése lezárult, de a személyével, hadvezéri ténykedésével kapcsolatos viták nem. Mégis megállapítható, hogy a kiegyezés utáni nagymértékű gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés, egy új nemzedék felnövekedése is lehetővé tette, hogy a közvéleményben a tábornokkal szemben igazságosabb kép alakuljon ki. Talán kissé erőltetett a párhuzam, de sajtószerű, hogy Ferenc Józsefnek a nemzet milyen gyorsan megbocsátott, holott az 1849 utáni megtorlások az ő uralma alatt, tudtával és beleegyezésével történtek. Talán nem járunk távol az igazságtól, ha úgy véljük, a tábornok halálakor nemcsak a magyar politikai vezetés, hanem a társadalom nagy része is osztozott Tisza István miniszterelnök Görgeiről alkotott véleményében, amelyet sógornőjének, özv. Görgey Istvánnénak írott levelében fejtett ki:

„Özv. Görgey Istvánné úrnőnek.
1916 május 24.

Nagyságos Asszonyom!

Fogadja, kérem, Görgey Artúr elhunyt alkalmából igaz részvétemnek s az elhunyt nagy ember emléke iránt érzett mélységes tiszteletemnek kifejezését.

Nagy ember volt Görgey Artúr úgy a cselekvés órájában, mint a nemes büszkeséggel elviselt néma szenvedés hosszú évtizedeiben. Küzdött mint egy oroslán; amidőn a küzdelem folytatásának céltalan voltáról meggyőződött, habozás nélkül vette magára a befejezés egész ódiáját és tűrte egyetlen jajszó nélkül a félrevezetett nemzet átkait és gyűlöletét.

[...]

¹⁷ Krúdy Gyula: Görgey, a visegrádi remete. In: A XX. század vizitkártyái. Bp., 1986. 110–114.

Görgey Artúr is, s ha nem vehette is ki részét a kiegyezés alapján megindult áldásos munkából, megengedte a Gondviselés, hogy megérje a személyét környező félreértések eloszlását, az igazság diadalát, s mint az egész nemzet hálás tiszteletétől környezett nagy aggastyán fejezze be életét.

Legyen áldott emlékezete.

*Tisza.*¹⁸

A két világháború közötti időszakban a tudományos és irodalmi művek mellett végre köztéri szobrok formájában is emléket lehetett állítani a tábornoknak. 1935. május 21-én a Prímás-bástyán (ma Tóth Árpád sétány) a Hadtörténelmi Múzeum előtt állították fel Vastagh György művét, Görgei lovas szobrát, Miskolcon, ahol a 13. gyalogezred 1930-tól viselte nevét, egy évvel korábban, 1934. május 21-én avatták fel Sidló Ferenc Görgey-szobrát.¹⁹

Görgei Artúr emlékezetének visegrádi ápolásában a két világháború között komoly érdemei voltak Zsitvay Tibornak, aki 1933-ban a tábornokról elnevezett, ún. Görgey-bércen emlékművet emeltetett, amelyen Csizsér János szobrászművész által készített bronz relief örökítette meg a tábornok öreg kori profilját. Az 1933. június 24-i avatáson Zsitvay elszavalta ez alkalomra írt versét, amelyet az emlékmű táblájára is rávéstek.

Görgei hagyatéka múzeumi bemutatásának lehetőségét Schulek János építész, Visegrád történelmi emlékeinek avatott kutatója már 1936-ban felvetette:

„Időszerűvé teszi a múzeum gondolatának felvetését néhai Görgei Artúr tábornok rokonságának az a szándéka, hogy ajándékképpen felajánlaná a nemzetnek az elhalt nagynevű szabadsághős hagyatékának megmaradt emléktárgyakat, ha azoknak Visegrádon való megfelelő elhelyezéséről gondoskodás történik. Egy ilyen »Görgei szoba« képezhetné alapját a Visegrádi Múzeumnak; fejlesztését és rendben tartását pedig az idők folyamán, ha másképp nem volna lehetséges, a Visegrádon lakó lelkes hazafiakból álló társadalmi alakulat, a »Várbizottság« vállalhatná magára.”²⁰

Erre sajnálatosan nem került sor. 1945 után a villákat államosították, üdülöként használták. A Görgey–Latinovits-család megmaradt dokumentumai, a tárgyak, a berendezés részei az Elhagyott Javak Kormánybiztosságához, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba, a Hadtörténelmi Múzeumba, a fényképanyag a Munkásmozgalmi Múzeumba, majd a múzeumnak a Magyar Nemzeti Múzeumba történt beolvadása után a Fényképtárba került.²¹

A Görgei Artúr „élete és működése” 1945 után ismét a politikai kérdéssé vált. Andics Erzsébet történész, a Moszkvai Állami Egyetem, a krasznogorszki antifasiszta főiskola, a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolája és az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára²² Görgeit újra „törvényen kívül” helyezte mint a forradalmár Kossuth ellen ármánykodó, a Békepárthoz tartozó személyt.²³ Kosáry Domokos idézte fel 1986-os, Visegrádon tartott előadásában, hogy a hatvanas, hetvenes évek történelemtankönyveiben Perczel Mór tábornok képének aláírása szerint ő nevezte először árulónak Görgeit.

Visegrádon a hatvanas, hetvenes években Cseke László Visegrádról szóló útikönyveiben a tábornokhoz kötődő emlékhelyekre hívta fel a figyelmet.²⁴ 1986. május 25-én, a II. világháború után Magyarországon elsőször Visegrádon, a Mátyás Király Múzeumban rendeztek *Görgey Artúr Visegrádon* címmel kiállítást és konferenciát a tábornok emlékére. A szerény tárlaton a Magyar Nemzeti Múzeum, a Mátyás Király Múzeum, a Hadtörténelmi Múzeum és a Munkásmozgalmi Múzeum, valamint a Görgey család segítségével, részvételével a tábornok személyes tárgyait, fényképeket, dokumentumokat, fegyvereket, a budavári – akkor még vissza nem állított – Görgei lovas szobor makettjét állították ki.²⁵

¹⁸ *Gróf Tisza István* Összes Munkái. 4. sorozat. Ötödik kötet I. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933. 200–201.

¹⁹ *Goda Gertrud*: Lehet-e kialakult Görgey-ikonográfiánk? Gondolatok Sidló Ferenc: Görgey Artúr/Görgei Arthur/ miskolci szobra kapcsán. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 39. 2000. 311–321, 319.

²⁰ Schulek János (–). *Schulek János*: Visegrád problémái és feladatai. In: A Visegrádi Várbizottság Kiadványai I. füzet 1936.

²¹ *Simon V. P.* i. m. 100–120.

²² Andics Erzsébet (1902–1986) politikus, történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

²³ *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Bp., 1994. I–II., II. 224–244., *Hermann Róbert*: A Görgey-kérdés mai állásáról. Hadtörténelmi Közlemények, 1995. XII. évf. 4. sz. 1995. 116–134.

²⁴ *Cseke László*: Visegrád. 1975, 1980.

²⁵ A kiállítás sajtóvisszhangjából a fontosabb írásokat idézni *Simon V. P.* é. n., i. m. 97–98.

A tudományos ülésszakon a téma akkori legkiválóbb kutatói – Kosáry Domokos, Katona Tamás és Pusztaszeri László – tartottak előadást, de a közönség soraiban is számos, Görgei életével, pályafutásával foglalkozó történész, kutató foglalt helyet, pl. Antall József, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatója, a későbbi miniszterelnök, akinek a tábornokról írt tanulmányának kiadását – Kosáry Domokos támogató véleménye ellenére – több lektora nem javasolta.²⁶

A kiállítás létrejöttét is némi szakmai-politikai huzavona előzte meg, mert meg kellett várni, hogy megjelenhet-e a *História* c. történelmi folyóirat 1985/1., ún. „áruló” száma. Ebben Görgei mellett a kuruc generális, Károlyi Sándor méltó és reális történelmi értékelését is elolvashattuk. Bármilyen furcsának is tűnt, Görgei Artúr személye 1986-ban politikailag még mindig kényes téma volt. Ezt bizonyította a rendezvényre reflektáló, a hazug és tarthatatlan „áruló vádat” ideológiai indíttatásból szajkózó néhány neves bértollnok írása, valamint az a komikus helyzet, amikor a kiállítás rendezése közben telefonon a szentendrei pártbizottságról telefonon hívták fel a múzeumot, és érdeklődtek, voltaképpen milyen kiállítás is készül?

A kiállításnak elsősorban lélektani és erkölcsi jelentősége volt, az adott személyi és tárgyi feltételek mellett szerény tárgyi anyaggal tudta bemutatni Görgei Artúr emlékeztétét.

1986 decemberében megalakult a Görgey Múzeumi Bizottság Antall József, Katona Tamás, Kosáry Domokos, Görgey Gábor, Pusztaszeri László és mások közreműködésével; Visegrádot Cseke László, a múzeumot Jékely Endre és Gróf Péter képviselte. A testület fő célja, hogy Visegrádon a Salamon-torony utcai Görgey–Latinovits-házat múzeumi kiállítóhely céljára megszerezze és berendezze. Az ügyet hivatalok útvesztője és a pénzhány mellett sajtóságos módon egy pozitív politikai változás, a rendszer-váltás is befolyásolta, mivel 1990-től Antall József miniszterelnöki, Katona Tamás pedig államtitkári szerepet vállalt.

A kilencvenes évek elejétől Visegrádon a helyi önkormányzat, a Pilisi Parkerdőgazdaság és a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma a lehetőségekhez mérten igyekeznek a tábornok emlékeztétét és emlékhelyeit ápolni. A Görgey-bércen levő emlékmű felújítása mellett a tábornok egyik lakhelyénél, a mai Vár Szálló melletti, a Salamon-torony utca felé vezető lépcsőt róla nevezték el, s a kerítés falán visegrádi tartózkodását is megőrkítő emléktáblát állítottak. A kilencvenes évektől a múzeum, a művelődési ház és más intézmények, magánszemélyek közös szervezésében minden év május 21-én, az 1849-i budai diadal és Görgei halálának napján megemlékezéseket rendeztek a Görgey-bércen, illetve a Görgey-lépcsőnél. A 2013-as ünnepségen visegrádi ősbemutató keretén belül hangzott el a dunabogdányi fúvósok előadásában a Görgey-induló. A megemlékezések mellett számos cikk, könyvrészlet jelent meg a tábornok visegrádi évtizedeiről (*Élet és Tudomány, Szép Magyarország, Visegrádi Hírek, Visegrád Almanach* stb.).

2009-ben újabb kiállítás nyílt Görgei visegrádi korszakáról a művelődési ház és a múzeum együttműködésében. A május 21-i megemlékezés napjától látható tárlatot Hermann Róbert történész nyitotta meg. A koszorúzáson a Magyar Honvédség Központi Kiképző Bázisának (Szentendre) díszegysége tisztelgett, az egység parancsnoka, Isaszegi János mk. vezérőrnagy részvételével. A szentendrei egység, amely a két világháború között Görgei nevét viselte, 2012 májusától újra a tábornok nevét viseli.

A fentiekben Görgei Artúr életének 1867–1916 közötti időszakához szándékoztam néhány adalékkal szolgálni. Görgei Artúr ezekben az évtizedekben visszavonultan élt, csak „magánemberként” volt jelen a közéletben, ezért a tanulmányban nem elsősorban történelmi források, hanem visszaemlékezések, levelek, szépirodalmi művek segítségével kíséreltem meg megrajzolni azt a kiemelkedő személyekből álló szellemi kört, amely nemcsak a tábornok életét tette színesebbé, de a korszak történelmi, szépirodalmi, publicisztikai képét is.²⁷

Görgei sorsa jellemzően XIX–XX. századi magyar sors. Egy máig tiszteletre méltó, kiemelkedő hadvezérei teljesítményt nyújtó katonát bizonyos politikai körök és az érzelmileg motivált közvélemény az illő megbecsülés helyett a bukott harc felelőssévé tették és 1849-től több mint egy évszázadon át emberileg, erkölcsileg megbélyegezték.

Mint említettem, ebben a kérdésben a magyar irodalom jeles alkotóinak nagy része nem csak emberi megértéssel, hanem józan realitásérzékkel viszonyultak Görgeihez és írásaikban is ezt a képet közvetítették. Ennek egyik legszebb, kissé patetikus példája Móricz Zsigmond 1912-es tanulmánya, amelynek befejező részét idézzük:

²⁶ Antall József: Egy évszázados per. A Görgey-kérdés tegnap és ma. Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae, 158–165. 1997–98. 32–36. 32–33.

²⁷ Ezúton is szeretném megköszönni Iván László kollégámnak eddigi munkámhoz nyújtott segítségét.

„[...] És ma minden ifjú magyar, aki előtt már megnyílt a látás tisztasága, tekintsen az elrejtett zug felé, ahol még él nemzetünk egyik legnagyobb fia s meghatódott lélekkel, megcsillanó könnyel, hangtalanul és szíve legbensőbb érzésével küldje arrafelé azt a kiáltást, amely hajdan annyit és oly viharosan zúgott, de amely hatvanhárom év óta egyszer sem csendült fel a nemzet ajkán, hogy:

– Éljen Görgey!... Éljen a magyar nemzet mindörökké legnagyobb élő vértanúja!

És a magyar nemzet élni fog, amíg ilyen fiaikat tud szülni a tetterre és az önfeláldozásra!”²⁸

Gróf Péter

Száz éve született a Szigetköz krónikása, Timaffy László

Ha Timaffy Lászlóra gondolunk születésének centenáriumán, élete és munkássága úgy áll előttünk, miként Ilyés Gyula szedte versbe Bartókra gondolva: „*ím a nagy lélek válasza a lét-re.*” Példát mutatott mindnyájunknak, hogy az értelmiséginek született, tehát *nem kinevezett, föltolt, megbízott*, hanem *született és nevelkedett* ember miként válaszol a létnek azokra a sokszor kegyetlen kihívásaira, amiket – mint nekünk, magyaroknak itt a Kárpát-medencében – az elmúlt század fölvetett. És főként abban mutatott példát, hogy az értelmiségi létet miként lehet és kell minden körülmények között szolgálatként fölfogni és megélni.

Timaffy László a nemzeti kormányzás 1919 és 1949 közötti kurta emberöltőnyi időszakában komoly municiókkal ellátva, nagy tervekkel indult ennek az életnek. A győri Mezőgazdasági Főiskola docense agrárköltőként és pedagógusként 1934-ben, felsőfokú tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, ahol 1939-ben földrajz-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Nem mindennapi tanárai voltak, többek között Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Györfly István. 1939–1940-ben az egyetemen kapott tanársegédi állást, doktori értekezésének témája *A Szigetköz vízrajza* volt. Ezután Pápan lett óraadó tanár, 1943-tól a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Főiskola docense agrárköltő és pedagógia tantervkészítő. Alapítója és igazgatója az Óvári Széchenyi Népfőiskolának, amit azonban 1949-ben felszámoltak. A kommunista hatalomátvétel után állásából elbocsátották, Cikolaszigeten volt kántor, favágó és segédmunkás, később Győrben bolti eladó (1951–1955) és a győrszigeti templom kántora. Az 1956-os forradalom leverése után 18 hónap szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után a győri zeneiskolában lett furulyatanár, 1965-től pedig a Győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézetben tanított. Földrajztudósokból érdeklődése egyre inkább a néprajz felé fordult, s életét a megye néprajza kutatásának szentelte. Huszonegy önálló könyve és mintegy 300 tanulmánya jelent meg. Honismereti táborokat és kórust vezetett, több száz előadást tartott Győr-Moson-Sopron megye és a Csallóköz településeiben. 1978 és 1987 között tagja volt a *Honismeret* című folyóirat szerkesztőbizottságának. Elnöke volt továbbá többek között a Szülőföldünk Honismereti Egyesületnek, a Pro Urbe Egyesületnek és a Győri Apor Vilmos Népfőiskolának. Győrött a Szentlélek-templomban nyugszik immár 14 esztendeje.

Timaffy László valóban a génjeivel hozta az értelmiségi szolgálatnak ezt a belső kényszerét. Ősei a Székelyföldről, nagypapa Szatmárból került a Szigetközbe, Cikolasziget első – ma már a nevével viselő – iskolájának volt első tanítója, „*egy személyben volt az egész falusi értelmiség*”, ő volt a postamester, az anyakönyvvezető – emlékezett rá unokája. Hazaszereteté is volt kitől örökölnie, hiszen mikor a hazát 1920-ban összezsugorították, szülei az Ausztriába szakadt Mosonszentandrásból Mosonba költöztek, hogy továbbra is Magyarországon élhessenek. Ilyen indíttatású útja egyenesen vezetett a népi írók, a népfőiskolai mozgalmak, a táj kutatás világába, ahol a fiatal Timaffy már egyetemista korában fölismerete a földrajzi táj, esetében a Szigetköz, és a benne élő nép életének szerves egységét, ami túlmutat a táj és a népetel önmagában való jelentőségén, s már a nemzetpolitika felé tekint. Pályája tehetségének és elkötelezettségének megfelelően indult: rádióelőadások, szócikkek a *Földgömb* című folyóiratban, 1939-

ben doktori értekezés a Szigetköz vízrajzáról, tanársegédség Teleki mellett. 1943-tól a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Főiskolán tanított, mégpedig nem csupán agrogeográfiát és agropedagógiát. Szintézisteremtő képessége már itt érvényesül, mikor az Üzemtani Tanszék keretében megszervezi a Népi Gazdálkodási Kutató Intézetet, hogy a hallgatókkal a korszerű technológiai módszerek mellett megismertesse a népi gazdálkodásban felhalmozott hagyományos tudásanyagot is. A főiskolai oktatás kereteinek kiterjesztése és hatékonyságának növelése céljából a tehetséges csallóközi és szigetközi parasztfiatalok számára 1944-ben megindítja a Széchenyi Népfőiskolát, ahol a szakismereteken kívül népművelést, „közösségfejlesztést” is tanultak és műveltek az időközben Mosonmagyaróvári Agrártudományi Egyetemmé váló intézményben. 1945 és 1948 között megalapozta a paraszti gazdaság tudományos, agrárközgazdasági kutatását és oktatását Mosonmagyaróváron, ahol korábban a képzés csak az uradalom, nagybirtokok problémáival foglalkozott. Örök kára a hazai és a közép-európai kutatásnak, hogy Timaffy László e tárgyú vizsgálódását a politikai változások megszakították.

Györfly István professzor és munkatársai, tanítványai körének hatására Timaffy László egyre elmélyültebben foglalkozott a Kisalföld, közelebbről a Szigetköz néprajzával. Gyermekkorából ismert népeleti mozzanatok emlékeit derítette fel, majd nyomozta tovább a Szigetköz tágabb térségeiben. Első dolgozatai a földrajzi ismeretterjesztés rangos fórumában, a *Földgömb* számaiban jelentek meg. Írásaival elsőként sikerült a Kisalföld néprajzára, hagyományvilágára országos figyelmet felhívnia. A szigetközi, ártéri pástorkodást bemutató dolgozatai nyomán a Duna és a Tisza, valamint mellékfolyói más tájainak ártéri gazdálkodását is tisztázta a kutatás. Mágis emlékezetes az a filmfelvétel, amely 1945-ben a cikolai nyáj úsztatását, ártéri legeltetését örökítette meg a néprajzi filmezés gyermekkorának idején. A Timaffy László tudományos útmutatásával készült filmek szakmai elmélyültségét magam is megtapasztalhattam, amikor később, a Duna TV *Kapcsok* című sorozatának készítése során együtt dolgoztunk a Szigetközi epizód forgatásán.

A kibontakozó kommunista diktatúrának azonban nem volt szüksége nemzeti érzelmű, saját fejükkel gondolkodó mezőgazdasági szakemberekre, ezért 1948-ban megszüntették előbb a Népfőiskolát, majd rá egy évre a mosonmagyaróvári egyetemet is. Az akkor már tanszékvezető docens Timaffy Lászlót sem olyan embernek ismerték az idegen uralom kiszolgálói, akire számíthatnak, ezért nem vitték át a Gödöllőn alapított új Agrár egyetemre, hanem többbedmagával szélnek eresztették. Timaffy tanár úr számára ekkor került először veszélybe a nemzet értelmiségként való szolgálatának lehetősége. Keserves esztendőket következtek rá akkor, favágással, kántorsággal, építőipari segédmunkával kereste kenyerét, s ehhez képest nagy „emelkedést” jelentett, amikor óraadóként furulyát és szolfézt taníthatott a győri zeneiskolában. Ő azonban ekkor is megtalálta az értelmes munka lehetőségét: összegyűjtötte és megírta a Szigetköz hagyományos népeletének ismeretanyagát, krónikáját. Ez a rácsokon túltekintő emelkedett lelkület adott erőt számára a gályarabság derűs elviselésére, s tette lehetővé, hogy a szigetközi nép életét ne csak gyűjtse, hanem meg is élje. Tudom, milyen büszke volt arra, hogy miközben a szigetközi aranyások munkáját tanulmányozta, maga mosta ki a Duna homokjából a saját és menyasszonya kariagyúrújére való aranyat.

Milyen sokan roppantak össze az önkény súlya alatt, züllöttek le – vagy föl –, dobták el céljaikat azokban az években! Timaffy Lászlónak azonban több támasza is volt: minden tekintetben mellette álló pedagógus *felesége*, a gályapadból laboratóriumot varázsoló *Németh László-i lelkülete* és az a *küldetés-tudat*, hogy „... nem véletlenül születtem erre a világra, nem véletlenül adta a Jóisten a kegyelmét a zenében is, meg a tudományban is”.

Aztán elkövetkezett 1956 októbere, a nemzet számára felvillanó reménysugár. Minden tisztességes magyar értelmiségi számára természetes volt, hogy lehetőségei szerint segítse a forradalmat. Timaffy László sem mondott nemet, mikor régi barátja, Győr város akkori katonai parancsnoka Bécsbe küldte a segítséget felajánló Osztrák Parasztszövetséggel való tárgyalásra. S noha a forradalmat közben vérbe fojtották, hazatért a reménytelenségbe, sőt – mint kiderült – a megtorlásba. Példát mutatva arra, hogy magyar értelmiséginek csak akkor lehet erkölcsi alapja az ország elhagyására, ha ott eredményesebben szolgálhatja nemzetét – vagy ha talán az életét menti. Ő azonban úgy érezte, „*ha csak furulyázni tanítok meg magyar gyermekeket, akkor is többet használok a népemnek, mint ha kinn maradok*”. Idehaza azonban nem furulyaoktatás, hanem másfél évnyi börtön várta. Itt ismét bizonyosságot tehetett tanári elhivatottságáról: rabtársainak kottaolvasást, nyelvet, földrajzot–történelmet tanított. 1959-ben aztán a börtönbeli rabságot a börtönfalakon kívüli rabélet követte.

Se tanítani, se publikálni nem engedték. Következett ismét az építőipar, aztán raktárkezelő, bolti eladó, alkalmi zenetanár, kántor lehetett a földrajzi doktorátussal rendelkező, kétdiplomás Timaffy László. De a fölnevelő táj, a szeretett Szigetköz bőven ellátta munkával, feladattal – ha kenyérrel nem is mindig. „Szabad” idejében, önkéntes néprajzi gyűjtőként sorra írta a díjnyertes pályamunkákat, s ha-

marosan a táj egyik legkiválóbb, országosan elismert szakembere lett. A Morvay Péter által szervezett néprajzi gyűjtőmozgalomban több más, a politika által kényszerpályára szorított emberhez hasonlóan, ekkor is megtalálta az értelmiségi léthez hozzátartozó *szolgálat* lehetőségét. Később így emlékezett erre a kapcsolatára: „*Mindig nagyon hálás szeretettel gondolok vissza nagyszerű barátomra, Morvay Péterre, aki az önkéntes néprajzi gyűjtők mozgalmát alapította és országos hírűvé fejlesztette. Ideutazott, s egy egész délután vitatkoztunk. Agitált a Duna töltésén, hogy a földrajzot ne sajnáljam, mert a néprajzban ugyanolyan jó tudományos lehetőségeket lehet találni. Mivel korábban már a Földgömbben megjelentek a pásztorkodásról, az aranymosásról is írásaim, amik néprajzban számítottak, nem volt tőlem idegen az »új tudomány«.* Így kezdtem el pályázatokon a néprajzosságot. Első pályamunkám az aranymosásról szólt, s talán mindig jobbakk is lettek munkáim, többször nyertem országos első díjat.”

Innen pedig már csak egy lépés volt a honismereti mozgalom, amely az 1960-as évek elején elsősorban azokat az embereket gyűjtötte össze és állította szellemi csatasorba, akik valamilyen formában szolgálni kívánták nemzetüket, de kényesebbek voltak a becsületükre annál, semhogy az akkori politikába keveredjenek. Timaffy László ismét példát mutatott arra, hogyan lehet az „*ahogy lehet*” szükségéből erényt kovácsolni: megragadta a kínálózkodó lehetőséget és ebben is tökéleteset alkotott. A intézményi háttér nélkül dolgozó önkéntes néprajzgyűjtők módján élt a szerény lehetőségekkel, minden kutatási és közlési alkalmat kiaknázott. Ahol arra mód kínálkozott, eredményeit, hatalmas anyagismeretét mind a tudományban, mind a közművelődésben közkinccsá tette. Azért is sajnálhatjuk, hogy nem kapott munkahelyet egyik múzeumban sem, mert miközben a nagyobb vállalkozásokat már kutató munkaközösségek végezték, neki mindig magányosan kellett dolgoznia.

A diktatúra puhulásával, az 1960-as évek közepétől ismét taníthatott, igaz, hogy „csak” a győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézetben. Mint barátja és harcostársa, Barsi Ernő írta róla 75 éves születésnapján köszöntőjében: „*Itt kicsiben megint azt próbálta megvalósítani, amit annak idején az óvári egyetemen abba kellett hagynia. Honismereti szakkört, iskolai énekkart, irodalmi színpadot szervezett, néphagyományokat vitt színpadra és tanítványaival néprajzi pályamunkákat készíttetett. Előadásokat tartott, tanulmányokat írt.*” S folytatta mindezt 1976. évi nyugdíjba menetele után is. Egyre több könyvet, tanulmánya jelent meg, az 1980-as években már német és francia nyelvű szakfolyóiratokban is.

Timaffy László tudományos munkássága nélkülözhetetlen a Kisalföld népeletének módszeres megismerése szempontjából. A magyar nyelvterület északnyugati: mátyusföldi, csallóközi, szigetközi, rábaközi része beható elemzése nélkül lehetetlen tisztázni a magyar népi kultúra közép- és újkori fejlődését, lehetetlen a magyarság közép-európai interetnikus kapcsolatrendszerének feldolgozása. Tudománytörténetileg éppen ezért nem lehet eléggé értékelni kitaró hűségét, szívós következetességét. Timaffy László tudományos tevékenységében, kutatói életművében a legkiemelkedőbb talán a különleges sokoldalúság, tematikai gazdagság és az, hogy nagyon sok olyan jelenséget, témát rögzített, amely a magyar nyelvterület más pontjain évtizedekkel vagy nemzedékekkel korábban elenyésztek, feledésbe merültek. A táj jól felkészült, polihisztori vénával rendelkező tudósa volt ő, aki egyaránt otthon volt az anyagi kultúra világában (aranymosás, ártéri pásztorkodás, fogatolás, kisipari tevékenységek stb.), de alaposan ismerte a helyi társadalom viszonyait és a helyi gazdasági szervezet átalakulását, s mindazt, ami ebből a szokások és rítusok világában lecsapódik.

De még jó néhány esztendőnek el kellett telnie, hogy a kor felnőjön Timaffy László szellemiségéhez. 1990 után a nemzeti kormány rangos kitüntetésekkel ismerte el tudományos munkásságát és politikai helytállását. Főbb kitüntetései: *Sebestyén Gyula-émlékérem* (1965), *Bél Mátyás-émlékérem* (1988), *Hédervár díszpolgára* (1991), *1956-os Emlékérem* (1991), *A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí kezesztje* (1992), *Pro Urbe Győr* (1993), *Életfa-díj* (1996), *Pro Geographia Díj* (1998), *Győr-Ménfőcsanak Megye Kék Szalag Rendje* (2000), *Magyar Örökség Díj* (2001), *Szent László-érem* (2002), *Széchenyi István-émlékérem* (2002). Jóleső érzés, hogy ezek között ott szerénykedik a honismereti mozgalom *Bél Mátyás – Notitia Hungariae* elnevezésű *emlékplakette* is. Számára azonban a legnagyobb kitüntetést minden bizonnyal a szülőföld megbecsülése jelentette: Hédervár díszpolgársága, Győr városának elismerése, különösképpen pedig az egykori és a mindenkori tanítványok szeretete, ragaszkodása.

Timaffy László azok közé az emberek közé tartozik, akik nem úgy hagyták itt ezt a Földet, ahogyan találták. Sokkal, sokkal gazdagabb maradt utána a Szigetközzel, a Rábaközzel foglalkozó néprajzi irodalom, és erőteljesebb a szigetközi, a rábaközi emberek identitása.

Halász Péter

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Bartók Béla:

Népdalkutatás Kelet-Európában¹

Nem véletlenül történt, hogy a népdalkutatás és a népdalból fogant magasabb zeneművészet éppen Magyarországon virágzott fel oly bámulatos módon. Magyarország földrajzilag mintegy középpontja Kelet-Európának és sokféle nemzetiségével az első világháború előtti időben valóságos kicsinyített képe volt Kelet-Európa népi sokféleségének. Ez a népi sokféleség a népek állandó érintkezése következtében a népzene legkülönbélebb és legváltozatosabb formáinak kialakulására vezetett; ez a magyarázata annak, hogy Kelet-Európa népzeneje oly bámulatosan gazdag népdaltípusokban és végeredményben népdalokban. Nem csoda, hogy éppen a kereszteződések középpontjában levő Magyarország muzikaisai oly nagy érdeklődéssel fordultak e bámulatos zenei kincs felé. Ez az érdeklődés kétféle gyümölcsöt termelt. Az egyik a kelet-európai népdalfajták tudományos kutatása, leírása, rendszerezése, összehasonlítása; és ez végeredményben egy egészen új tudománynak, az „összehasonlító népdalkutatásnak” megteremtésére vezetett (az „összehasonlító nyelvtudomány” mintájára). A másik nevezetes és az előbitől teljesen különválasztandó eredmény az autochton magyar zeneművészet megteremtése volt, ennek a páratlan értékű népzenei anyagnak hatása alatt. A zeneművészet megújulása ismeretlen, elhasználatlan, teljesen friss népzenei kincsnek alapján: ez már szinte új világszemléletté vált Magyarországon. Teljesen félreismerik a helyzetet azok a nyugat-európaiak, akik ennek a világszemléletnek megnyilvánulását a zeneművészetben „folklorista” irányzatnak skatulyázzák el, bizonyos lekicsinyítő hangszúllyal. Mert itt nem „folklorista” zenedarabkáknak idegen anyagba való beoltásáról, hanem ennél sokkalta többről van szó: új zenei szellem kialakulásáról, földből kisarjadzott zenei erők alapján!

Hasonlóképpen tévednek azok is, akik azt hiszik, hogy ezeknek a földből kisarjadzott erőknek a helyszínen való tanulmányozása, köznapi nyelven szólva: a népdalgűjtés valami rettentően fáradságos, lemondással és áldozattal járó munka volt. Ami engem illet, csak annyit mondhatok, hogy az az idő, amit ilyen munkával töltöttem, életem legszebb része; és ezt nem adnám oda semmi másért sem. Legszebb, a szó legnemesebb értelmében, mert egy még egységes, de már eltűnedező társadalmi berendezkedés művészi megnyilatkozásainak lehettem így közvetlen szemlélője. Szép a fülnek, szép a szemnek! Talán itt nyugaton el sem tudják képzelni, hogy vannak még Európában területek, ahol jóformán minden használati tárgy, ruhától kezdve szerszámokig, házilag készül; ahol nem látni gyárilag készült kaptafalimlomot, ahol a tárgyaknak alakja, stílusa területről területre, sokszor faluról falura változik. Amekkora változatosságot a fül kap, hála a dallamok sokféleségének, akkorában van része a szemnek is. Ezek felejthetetlen élmények; fájdalmasan felejthetetlenek, mert tudjuk, hogy a falunak ez az állapota pusztulásra van ítélve. És ha egyszer kipusztult, soha többé föl nem fog támadni, helyét soha valami hasonló nem fogja betölteni. Nagy üresség marad majd utána: félreismert városi kultúra és álkultúra hulladékainak gyűjtőhelye számára.

Parasztkok életéről lévén szó, hadd mondjam még el, mit tapasztaltam különféle nemzetiségű parasztkoknak egymáshoz való viszonyát illetőleg. Most, amikor ezek a népek felsőbb parancsra egymást ölik,

¹ 125 évvel ezelőtt, 1881. március 25-én, Nagyszentmiklóson született Bartók Béla zongoraművész, a közép-európai népzene nagy gyűjtője, a Zeneakadémia tanára, a XX. század egyik legjelentősebb zeneszerzője. Reá emlékezve közöljük egyik utolsó írását, amely eredetileg a *Musical America* 1943. januári számában jelent meg. Magyar nyelvű fogalmazványát *Szabolcsi Bence* közölte először 1953-ban a Zenatudományi Tanulmányok I. kötetében (Bartók Béla összegyűjtött írásai. Szerk. Szöllösy András. Bp., 1966. 604–605.). *A Szerk.*

mikor olyasformának látszik az ottani világ, mintha különféle nemzetiségek egymást egy kanál vízbe akarnák fojtani – és ezt halljuk róluk már évtizedek óta: talán időszerű rámutatni arra, hogy a parasztokban ádáz gyűlölködésnek más népek iránt nyoma sincs és sohasem volt. Békésen élnek egymás mellett; mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi, és természetesnek veszi, hogy másnyelvű szomszédja ugyanezt teszi. Döntő bizonyíték erre a nép lelkének tükré: maguk a lírai népdalszövegek. Ezekben alig-alig akadnak idegen nemzetiség ellen irányuló gondolatok. És ha akadnak is idegent csúfoló sorok, ezek nem jelentenek többet, mint azok a népdalszövegek, amelyekben a nép például saját papjának vagy önmagának fogyatékoságain mulat. A parasztok közt békesség uralkodik; gyűlölködést másfajtajúak ellen csak felsőbb körök árasztanak!

A tanárjelöltek felkészítése a hely- (hon-)ismereti földrajz oktatására

Adalékok a nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizedes történetéhez

2015 tavaszán ünnepi konferencián emlékeztünk meg a Nyíregyházi Főiskolán folyó földrajztanárképzés öt évtizedes eredményeiről és a tanszéki kollektíva tudományos munkásságáról. A teljes fejlődésívet megjelenítő előadások nem foglalkozhattak minden részletkérdéssel vagy a tanszék tudós tanárainak egyéni teljesítményeivel. A szakmai stúdiumok anyagát, órakeretét és egymásra épülését a tanárképző főiskolák egységes tanterve határozta meg, lehetőséget biztosítva a kiegészítő (lokális és mikro-regionális jellegű) anyagok oktatására is. A tanszék kezdetektől fogva – élve a lehetőségekkel és felismerve a feladat jelentőségét – kiemelten foglalkozott Nyíregyháza város-, a Nyírség és a Felső-Tisza-vidék természet-, népesség-, település- és gazdaságföldrajzával.

A helyismereti földrajz (a lakóhely és tágabb környezete, amit napjainkban *táj hazának* is nevezünk) már a XIX. század vége felé szervesen beépült az alsó- és középfokú földrajzoktatásba.¹ A lakóhely természeti és társadalmi környezete a gyermek valóságismeretének és hazaszeretetének időben első és legjelentősebb forrása. A táji elemek és jelenségek helyes értelmezéséhez a pedagógus természetű, az egyes évfolyamok tantervi anyagához kapcsoló munkája szükséges. A régi tanterveknek ez a követelménye – a sokszoros korrekciók és teljes átalakítások ellenére – átöröklődött napjainkra is. Ehhez a környezetföldrajzi oktatómunkához (és az alapját képező helyi ismeretanyag összegyűjtéséhez, rendszerezéséhez) a tanárjelölteknek megfelelő felkészítést és ösztönzést igyekszünk adni.

A tanszék a hely- (hon-)ismereti földrajz oktatásához egyrészt egy mintaterület (Nyíregyháza és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) modell-értékű – több évfolyam tantervi anyagához kötődő – feldolgozásával, másrészt földrajzpedagógiai-módszertani felkészítéssel kíván segítséget nyújtani. A rendszer-változás előtti tantervi struktúra, amely a jelenleginél nagyobb órakeretet biztosított az egyes elméleti stúdiumokhoz rendelt gyakorlati (szemináriumi) foglalkozásokra, lehetőséget adott a hely- (hon-)ismereti téma- feldolgozásokra. A szemináriumi órákon a tanárjelöltek 15–20 perces kiselőadásokat tartottak a szülővárosuk (-faljuk) természeti környezetéről, településföldrajzáról, az emberi tevékenységi formák-rendszerek idő- és térdimenzióiról stb. A bolognai rendszerre való áttérés után a gyakorlati órák száma csökkent, így a hiátust megszüntetve, a megyeföldrajz oktatását önálló, szabadon választható kollégiumként folytattuk, nemcsak tanárjelölteknek, hanem az idegenforgalmi szakemberképzésben résztvevő hallgatóknak is. A szaktudományi ismeretanyag átadását a módszertani felkészítéssel kapcsoltuk össze. Öt évtizedes történetünk minden szakaszában a tanári diplomamunkák témaköreinek kijelölésével is ösztönöztük hallgatóinkat a lokális és mikro-földrajzi témák kimunkálására. A megyében tanító földrajztanárok posztgraduális továbbképző rendezvényein is szorgalmaztuk a helyismereti földrajz oktatását, melyhez tanári segédkönyvek írásával-szerkesztésével igyekeztünk segítséget nyújtani.

¹ *Udvarhelyi Károly–Göcsei Imre: Az alsó- és középfokú földrajztanítás története Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Bp., 1970.

Első tanszékvezetőnk, Frisnyák Sándor főiskolai, majd (1998-tól) egyetemi tanár több tanári segéd-könyvet és tudományos monográfiát írt és szerkesztett régióink természet-, társadalom-, gazdaság- és történeti földrajzáról. 1975-ben jelent meg a *Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv*, melynek tanulmányait a tanszéki oktatók, a megyében dolgozó régészek, néprajzkutatók, muzeológusok és természetvédők írták. A könyvet a felhasználó pedagógusok pozitívan értékelték és ennek köszönhető, hogy később (1979-ben) még egy könyvet adtunk ki hasonló címmel, gazdag tartalommal. A két könyvet – időtávolságból nézve –, inkább *honismereti tanulmánygyűjteménynek értékelhetjük*, mert a bennük foglalt ismeretanyagot a földrajztanárokon kívül más szakosok is felhasználhatják. A *honismeret* – véleményünk szerint – *integrált tudományként* is felfogható, amelynek tudásanyaga a különböző diszciplínák eredményeit (így a geográfiát is) beépíti elemző és szintetizáló rendszerébe.

1983-ban jelent meg Frisnyák professzor *Történeti földrajz (A Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18–19. századi földrajza)* című könyve, mely nem csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye régi állapotrajzát, tájtörténetét dolgozza fel, hanem a szomszédos hegyvidéki régió első történeti földrajzi szintézise is. A helyismereti földrajzi felkészítő munkánkra a vezető geográfusok is felfigyeltek. Pécsi Márton (1923–2003) akadémikus javaslatára a Tankönyvkiadó megbízta Frisnyák Sándort egy, a megyék és a főváros földrajzát – egységes szisztéma szerint – feldolgozó kézikönyv szerkesztésével. Frisnyák a tanszéki munkatársak mellett egyetemi oktatókat és tudományos kutatókat is bevont a munkába, mely 1984-ben *Budapest és a megyék földrajza* címmel jelent meg.

A tanszéki (intézeti) kutatóműhely aktívan bekapcsolódott a *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája* (Nyíregyháza, 1993, 1998) írásába és szerkesztésébe. Az első kötetben *A megye természeti földrajza* c. fejezet megírásával vettünk részt. A második kötet, melynek alcíme *Társadalom és gazdaság*, Frisnyák Sándor szerkesztésében jelent meg, a tanszék és a tudományos műhelyünkhöz csatlakozó külső munkatársak közreműködésével.² A megyei pedagógus továbbképző intézet felkérésére Boros László és Frisnyák Sándor egy rövidebb, 160 oldalas megyeföldrajzot is írt, amely – a terjedelmes monográfiához képest – könnyebben feldolgozható anyagot szolgáltat a földrajz, a biológia és a történelem szakos tanárok munkájához.

Tanárképző feladatainkat és a megyében tanító pedagógusok helytörténeti, -földrajzi, honismereti és tudománynépszerűsítő munkáját jelentősen segíti Csendes László, Frisnyák Sándor, Gyarmathy Zsigmond és Hrenkó Pál *Szabolcs-Szatmár megye régi térképeken* című, 1989-ben megjelent műve is, melynek kezdeményezése és szerkesztése is tanszékünkhöz kötődik. Frisnyák Sándor szerkesztői bevezetőjéből idézek: „*Térképgyűjteményünk, mely első ilyen jellegű vállalkozás, a mai Szabolcs-Szatmár megye (és az érintkező területek) múltbeli képét tárja elénk. Régi térképeink olyan információhordozók és -közlők, amelyek szemléletesen jelenítik meg [...] a történelmi vármegyék térbeli elhelyezkedését, területi változásait, a földrajzi környezet ősi természeti képét, a társadalom gazdasági tevékenységét, tájformáló (= természetátalakító), település- és infrastruktúra-fejlesztő munkáját. [...] A megyénket ábrázoló térképek (és térképtörödékek) összegyűjtésével és megjelentetésével a Szabolcs-Szatmár megyei földrajz- és történelemtanítást, a szakköri és honismereti munkát szeretnénk segíteni. Reméljük, hogy a régi térképek gyűjteménye a tárgyi ismeretbővítés mellett a hazaszeretet elmélyítését, a Nyírség és a Felső-Tiszavidék ősi szépséget őrző tájainak, alkotó és kultúrateremtő népének nagyobb megbecsülését és tiszteletét is szolgálja.*”³ S ehhez a gondolat sorhoz – befejezőként – még annyit tennék hozzá, hogy a tanszék (intézet) ilyen jellegű tevékenysége közvetve, a nálunk végzett tanárok mindennapi iskolai munkája pedig közvetlenül szolgálja a felnövekvő ifjúság lokális és regionális identitásának kialakítását, erősítését, távlatokban a nemzetstratégiai céljaink megvalósítását.

Kókai Sándor

² Hatalmas ismeretanyaga, helyzetelemző és értékelő tanulmányai a terület- és gazdaságfejlesztési koncepciók kialakításához is felhasználhatók.

³ A 140 oldalas A/4-es méretű térképgyűjtemény fekete-fehér változatban jelent meg, a felsorolt szerzők térkép-magyarozó, a kultúrtáj változásait ismertető leírásaival. Később (1998 és 2000 között) a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Pók Judit szerkesztésében három kötetben jelentette meg az első katonai felmérés (1782–1785) megyénkről készült színes térképszelvényeit.

Gondolatok a II. Országos Hon- és Népismeret Konferenciáról

Eger, 2015. szeptember 25–27.

Honismereti Szövetségünk első alkalommal 2014. november 14–16-a között Veszprémben szervezett országos konferenciát *Hon-és népismeret – hagyományátadás óvodától az egyetemig* témakörben a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület közreműködésével. Elsősorban olyan főiskolai, egyetemi hallgatók meghívására törekedtünk, akik pedagógus pályára készülnek, elhivatottan készülnek arra, hogy leendő munkahelyük „lámpásai” legyenek. Az első „próbálkozás” az akkor még kisebb létszámú hallgatóság körében igen nagy sikert aratott, ami arra ösztönözte elnökségünket, hogy a megkezdett folyamatot folytassuk, az elméleti ismeretek mellett gyakorlati, módszertani segítséget is nyújtunk azoknak a hallgatóknak, akik már most készülnek a hon- és népismeret tanítására. A programot ennek megfelelően terveztük meg és állítottuk össze, olyan pedagógusokat kérve előadás tartására, akik már gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek a témakörben. Három város (Veszprém, Törökszentmiklós és Esztergom) honismereti tankönyvei, munkafüzetei alapján terveztük meg az elmélet és gyakorlat bemutatását.

Eger városa – hagyományaihoz és szellemiségéhez híven – örömmel adott helyet a háromnapos rendezvénynek. Habis László polgármester üdvözlő gondolatait Gál Tibor fiatal önkormányzati képviselő tolmácsolta, aki az Olaszországból visszatelepült borász család fiaként hangsúlyozta a szülőföldhöz való kötődés erősségét, a szerzett ismeretek, tudás átadásának fontosságát.

A Megyei Honismereti Egyesület nevében Nemes Lajos elnök szólt a megyei egyesület huszonöt év előtti megalakulásáról, a megelőző évtizedek sokrétű eredményeiről – kiemelve a tudományos munkát, a kiadványok, a *Hevesi Honismeret* rendszeres megjelenését, a hagyományörzést, a táborkok, vetélkedők szervezését, a civil szervezetek összefogását.

Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke is visszaemlékezett a honismereti mozgalom ezerkilencszázhatvanas évekbeli kibontakozására, a nagy történelmi elődökre, akik megalapozták a honismeret-helytörténeti munka sokrétűségét. Utalt a korábbi ifjúsági akadémiákra, iskola és honismeret konferenciákra, amelyekből kinőve hoztuk létre 2014-ben az első hon- és népismeret konferenciát azzal a céllal, hogy leendő pedagógusoknak módszertani segítséget adjunk a honismereti mozgalom sajátos eszközeinek felhasználásával. Ez évben elsősorban gyakorlati-módszertani ajánlásokat szeretnénk nyújtani szakavatott előadók segítségével.

A konferencia előadói sorában elsőként Baksa Brigitta docens (Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác) tudós tanárokra emlékezve áttekintette a helyismeret, honismeret tantervi előzményeinek tantervekbe illesztését az 1900-as évektől 2013-ig, majd felvázolta a jelenlegi 5. évfolyam kerettantervi követelményeit, bemutatva néhány tankönyvet is 2000-tól. Szólt arról a felmérésről, amely szerint nagyon kevés a honismeretet tanító pedagógusok száma, a hon- és népismeret szakos képzés és a mai napig nem oldódott meg.

Nagy Mariann docens (Pécsi Tudományegyetem) a pécsi egyetemen alkalmazott jó gyakorlatokat, követelményeket vázolta fel, amelyekkel a hallgatóknak rendelkezniük kell. Hangsúlyozta, hogy a hon- és népismeret órán a gyerekek a történelmi emlékezet változásait ismerhetik meg. Ehhez ismertetett néhány, a történelemtanár-képzésben alkalmazott jó gyakorlatot – így pl. a tanulmányi kirándulást, filmet, amelyekkel személyes kapcsolat alakul ki a hallgatókkal.

Sági Norberta főiskolai adjunktus (Kecskeméti Főiskola) azokról a tantárgyakról szólt, amelyekhez kötik a hon- és népismeret tanítására való felkészítést. A felvázolt kurzustípusok tantárgyai azonosak a tanító- és óvónőképzésben, csak a módszertan tér el bizonyos fokig. Szabadidőben pedig citerazenekar, táncgyűttes működését segíti, szervezi.

Rigó Róbert főiskolai docens (Kecskeméti Főiskola) szerint a hallgatókkal is meg kell szerettetni a tantárgyakat, amelyeket majd át kell adniuk. Ennek érdekében működtetnek egy műhelyt a hallgatók bevonásával, amelynek ismertette céljait, fontosabb eredményeit. Megjelent tanulmányaik, kiadványaik, a szakdolgozat témák, a sokoldalú együttműködés mindennek megerősítését szolgálja.

Este Forróné Virág Zsuzsa szólt a drámapedagógia közösségépítő szerepéről, módszereiről, majd olyan drámapedagógiai játékokat mutatott be a hallgatók aktív közreműködésével, amelyeket maguk is alkalmazhatnak pedagógus pályájuk során.

A második nap előadásai az elmélet és gyakorlat egységében zajlottak meglévő tankönyvek, munkatatófüzetek felhasználásával.

Délelőtt Bosznai Éva Ibolya (Törökszentmiklós, Városi Óvoda) bemutatta az olvasófüzet létrejöttének körülményeit, hónapokra bontott fejezeteit, azok műveltségtartalmait és feladatait, amelyek mindig a legszűkebb környezetből indulnak. A bemutatott olvasófüzet hónapok szerinti műveltségtartalmakra épül. Csókáné Magyar Melinda pedig feladatlapok megoldásával tette érzékletessé a feladatokat.

Kálmáné Tolmár Ilona alsó tagozatos tanítónő (Törökszentmiklós, Hunyadi Mátyás Kéttannyelvű Általános Iskola) a munkafüzet létrejöttének azt a folyamatát mutatta be, amelyben a város valamennyi pedagógusa részt vett. Véleményük, javaslataik alapján gazdag képanyaggal illusztrált várostörténetet, olvasmányokat, játékokat, hónapokra lebontott hagyományörző feladatokat tartalmazó, a helytörténetet minden témakörbe beépítő munkafüzet jött létre. Ezekből válogatott feladatokat, amelyeket a résztvevőknek meg kellett oldaniuk.

Bőszéné Szatmári-Nagy Anikó a téma óvodai, iskolai oktatását segítő tankönyvek, olvasókönyvek, munkafüzetek fontosságáról szolt, amelyek sokrétűen hasznosíthatók mind a tanórán, mind azon kívül. Bemutatta azt a három tankönyvet és a hozzájuk tartozó munkafüzetet, amelyek koncepciója, szerkesztése a nevéhez kapcsolódik (Veszprém, Esztergom, Törökszentmiklós), és amelyek a gyakorlatban igazolták hasznosíthatóságukat.

Az általa elsőként szerkesztett, 2008-ban elkészült tankönyvet Pohl Brigitta és Pataki Beáta (Veszprém, Batthyány János Általános Iskola) mutatta be olyan szempontból, hogy a tankönyv milyen sokrétűen hasznosítható tanórán és iskolán kívül (iskolai, városi vetélkedők szervezésének alapja, társasjátékok stb.) úgy, hogy feladatlapokat készítettek és oldattak meg a hallgatókkal, sok módszertani ötletet adva.

Peragovics Ferenc és Gergely Endre az Esztergomi Dobó Gimnázium tanáraiként maguk is részt vettek az esztergomi tankönyv írásában, amely a Felvidék történetével együtt a régió történetét dolgozza fel. Peragovics Ferenc kiemelte a tankönyvből a 10. fejezetet, amely a polgári időszakot, a reformkor, a századforduló, az esztergomi érsekség meghatározó szerepét mutatja be. Gergely Endre pedig olyan szövegeket emelt ki és adott kézbe feladatlapokon, amelyekről el kellett dönten, korukban büntények voltak vagy nem.

Szalayné Király Júlia irodalomtörténész, múzeumpedagógus (Eger, Dobó István Vármúzeum) a Várban a Gárdonyi Év alkalmából készült kiállítás és gazdag program bemutatásával a hasznosítható módszerek gazdag tárházát sorakoztatta fel, majd bemutatta mindazokat a tárgyakat, eszközöket, amelyeket a gyerekprogramok szervezésekor használnak. A részt vevő pedagógusjelöltek önfeledten próbálták ki valamennyi játékot, vetélkedtek, öltöztek be korabeli ruhákba.

A tanórán kívüli módszerek egyikeként szakmai vezetéssel megtekintették a *Város a város alatt* néven az Egri Érsekség hatalmas pincerendszerének egy rövid szakaszát, felelevenítve a kapcsolódó helytörténeti ismereteket.

Összegezve a konferencia *tervezett és megvalósított céljait*, figyelembe véve a hallgatók ajánlásait, felvázoltuk következő évi terveinket. Nagyon hasznosnak tartották a sok gyakorlati feladatot, amelyeket a következő évben is kértek, ha lehet, még nagyobb arányban. Szövetségünk ezért is tartja kiemelkedő feladatának a megkezdett út folytatását, bízva a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma további támogatásában, amely nélkül programunk nem valósulhatott volna meg.

Bartha Éva

A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei*

A nemzeti kultúránk fontos részét képező népi kultúrának a *Nemzeti Alaptanterv* a *Hon- és népismeret* tantárgy keretében adott helyet. Ez a tantárgy kiemelkedő szerepet tölt be a szülőföld szeretetének megerősítésében, nemzeti örökségünk megbecsülésére nevelésben.

A benne foglalt ismeretek iskolai oktatásának igénye már akkor megfogalmazódott, amikor még működött a tradicionális paraszti társadalom, amely biztosította a generációk közötti hagyományozódás folyamatát. Jelenkorunkban azonban megsokszorozódott a feladat jelentősége, amikor Andrásfalvy Bertalan szavaival élve „*a társadalom működésének megváltozásával már kimarad a nemzedékek oktatásából mindaz, amit az iskola nem vállal fel*”.

* Elhangzott Egerben, a II. Országos Hon- és Népismeret Konferencián. *A Szerk.*

Az állami tantervek három nagy korszakán át változó intenzitással jelentek meg a néprajzi ismeretek a tananyagban. Az 1995-ben elfogadott *Nemzeti Alaptanterv* többszöri átdolgozás után 1998-ban tartalmazta először a *Hon- és népismeret* mint közös követelményt.

A 2001. szeptember 1-jétől életbe lépett *Kerettanterv* alapján kezdődött el az általános iskolákban a tantervi modulok között a hon- és népismeret oktatása. A modul jellegű oktatást a *Nemzeti Alaptanterv* kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Kormányrendelet a kötelezően választható tantárgyak közé emelte, és jelenleg 5. évfolyamon önálló órakeretben írja elő az oktatását.

A néprajzoktatás kibontakozása

A néprajzi ismerettartalmak oktatásának hátterét vizsgálva a történeti előzmények olyan folyamatot rajzolnak ki előttünk, amelyben a néprajzi érdeklődés, kutatás eredményei először a közművelődés kereteiben valósították meg az oktatás feladatait, majd fokozatosan beszűrődtek a közoktatás keretei közé egy-egy elkötelezett személy tevékenysége által. Ezen tudós tanárok pedagógiai tevékenysége nélkül nem indulhatott volna el, és nem nyert volna teret a tantervi követelményekben a népelet megismerését segítő, a hagyományokat közvetítő ismeretanyag.

A XX. század törekvéseiben fontos szerepet töltött be a falukutató mozgalom, amely helyet kapott a felsőoktatás keretein belül kibontakozó népfőiskolai képzésben, a cserkészmozgalomban, és a pedagógustársadalom köreiben. Innen eredeztethető az a gondolkodásmód, amely megfogalmazódott Györfly István, Bálint Sándor, Újszászy Kálmán vagy később Timaffy László hitvallásában, hogy a tanítónak szükségszerűen ismernie kell annak a népnek életét, amelynek közegeiben oktat.

A XX. század utolsó harmadában társadalmi szinten jelentkező néprajzi érdeklődés és az ennek nyomán kibontakozó szerveződések erőteljes szakmai hátteret építettek ki ahhoz, hogy a század végére a néprajzi ismeretek a tantervi követelmények között is helyet kaphassanak.

A néprajzi ismerettartalmak megjelenése a tantervekben

Az állami tantervek első nagy korszakának népiskolai dokumentumai az 1868-ban megjelent Eötvös-féle népiskolai törvénytől kezdve tartalmaztak néprajzi vonatkozású helyi ismereteket. Alapvető célkitűzése volt minden tantervnek a lokális ismeretek segítségével a közvetlen környezet megismertetése, értékeinek feltárása, és ezen az úton a szülőföldre való kötődés megerősítése, a hazaszeretet és a nemzethez kötődés érzésének kialakítása. A cél megvalósítása érdekében a XIX. század végén, illetve a XX. század első évtizedeiben elemi iskoláinkban megjelentek a honismereti-helytörténeti tankönyvek (olvasókönyvek), amelyek egy-egy vármegye tájait mutatták be.

Trianon után a hon- és népismeret kérdésköre politikailag is felértékelődött. Az iskolai oktatás és nevelés egyik fő célkitűzése volt nemcsak a megmaradt ország, hanem az egész történeti Magyarország minél alaposabb megismertetése, a múlt értékeinek tudatosítása.

1947–48-ban jelent meg a *Föld- és néprajz* tankönyvsorozat, amely a népiskolákban ötödik osztálytól nyolcadik osztályig került bevezetésre. Az első tantervi korszak egyetlen önálló néprajztankönyve Balassa Iván *Magyar néprajz* című könyve volt, ami a mezőgazdasági középiskolák harmadik osztálya számára készült. 1947-ben jelent meg, de csak nagyon rövid ideig használták az oktatásban.

A második tantervi korszak a pártállam uralma idejére tehető. Az 1948-as államosítást követő időszakban megjelenő tantervek a kommunista ideológiát képviselték. Végrehajtásuk, az előírt tankönyvekkel együtt minden iskola részére kötelező volt. Az államszocializmus mintegy négy évtizede alatt elsősorban a tanórákon kívüli tevékenységek, szakkörök biztosítottak terepet a népi kultúra elemeinek megismeréséhez. Ehhez nyújtott segítséget az 1950-es évektől egyre népszerűbbé váló középiskolai gyűjtőmozgalom.

A harmadik korszak a rendszerváltozás utáni időszakot öleli fel. Az 1993-as közoktatási törvény és 1995-ös módosítása alapján 1995-ben került elfogadásra a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT), amely a demokrácia szellemében, a helyi, iskolai autonómia erősödésére alapozva, az 1978-as tantervi dokumentumok tapasztalatait figyelembe véve készült el. A NAT kiemelt fejlesztési feladatai között szerepelt a hon- és népismeret.

A harmadik tantervi korszak dokumentumaiban, a *Nemzeti Alaptanterv*ben és a *Kerettanterv*ben megfogalmazott rendelkezések és előírások megteremtették a néprajzi ismeretek oktatásának, és ezzel párhuzamosan a patriotizmusra nevelésnek lehetőségét a magyar iskolákban.

A *Hon- és népismeret* az ötödik és a hatodik évfolyam óratervében szerepelt. A modultárgy önálló cél- és feladatrendszere mellett két eltérő tartalmú változatot tartalmazott a *Kerettanterv*. A helyi tantervek írásánál az iskolák a saját profiljuknak megfelelőbb változatot választhatták.

Az 'A' változat a társadalmi összefüggések, a közösség irányából indult, a 'B' pedig a földrajzi adottságok és a gazdasági jellemzők felől közelítette meg ugyanazokat a témákat. Mindkét változat hangsúlyt fektetett az ismeretek élményszerű megszerzésére, a gyűjtőmunkára, a csoportos munkaformák alkalmazására.

A hon- és népismeret-oktatás helyzetének alakulása a 2011-ben érvénybe lépett új köznevelési törvény után

2012. június 4-én született meg a kormányrendelet a *Nemzeti Alaptanterv* kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Az ebben megfogalmazottak alapján a kerettantervek tartalmi szabályozásában a különböző műveltségterületeken belül is megtalálható a közismereti tartalmakhoz köthető hon- és népismereti tudásanyag. Az *Ember és társadalom* műveltségterületnek azonban önálló részeként, kötelezően választható tantárgyként is megjelenik az ismeretanyag. Témaköreinek feldolgozását a *Nemzeti Alaptanterv* 5–8. évfolyamon javasolja, a kerettantervi kidolgozás során azonban mindez az ötödik évfolyamra korlátozódhatott. A NAT-ban meghatározott időintervallumra vonatkozó, a 10–14 éves korosztály számára meghatározott ismeretek – életkori sajátosságokhoz igazodó – adaptálása kizárólag az ötödik évfolyamra jelentős problémát okozott. A későbbiekben, 2012 őszén a *Hon- és népismeret* szabadon választható tárgyként történő tanítását segítő tantervi ajánlások az 1–8. évfolyamokra is elkészültek.

A hon- és népismeret oktatásának helyzete a 2000-es Kerettanterv bevezetésétől napjainkig

A 2000-es *Kerettanterv* bevezetése után több felmérés is megpróbálta föltárni a hon- és népismeret tanrendi helyzetét. A 2007 és 2009 között végzett kérdőíves felmérésben az óravezetésre és az iskolai lehetőségekre vonatkozó kérdésekre érkezett válaszok azt mutatták, hogy a személyi és tárgyi feltételek nehézséges biztosítása ellenére a pedagógusok többsége törekedett az ismeretek kedvébresztő módon történő átadására.

A tankönyvek kiemelkedő szerepe mellett az órákon használt szemléltetőanyagok, valamint a tanár felkészülését segítő szakirodalom is erősen meghatározta a tanítási folyamat minőségét.

A hon- és népismeret tananyagának közvetítését segítő egyéb tevékenységi keretek szintén szép számmal megtalálhatók a szabadidőben választható foglalkozások között.

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) *Hon- és népismeret pilotja* keretében 2014-ben zajlott országos kérdőíves felmérés adatai azt mutatják, hogy az iskolák nyitottabbá váltak a néprajzi ismeretek közvetítésére, és a tantárgy hangsúlyosabb szerepet kapott a korábbi felméréshez képest.

Miközben 2001-től láthatóan növekedett a tantárgy iránti intézményi elkötelezettség, a személyi feltételek biztosítása nem javult a legkisebb mértékben sem. A felsőoktatás lassú reagálása a hon- és népismerettanárok képzésének igényére, illetve a szaktanácsadói támogatás hiánya indította el a szakmai támogatás rendszer kiépítését.

A hon- és népismerettanárok szakmai támogatásának fontossága

A néprajzi ismeretek rendszerezett közvetítése nemcsak a felnövekvő nemzedékek, hanem az egész társadalom számára fontos. Mindannyiunk érdeke, hogy stabil értékrenddel, erős gyökerekkel rendelkező fiatalokat neveljünk föl, akik birtokolják nemzeti értékeinket. A magyar társadalomnak olyan felnőttekre van és lesz szüksége, akik úgy képviselik Magyarország értékeit, hogy az Európa számára is vonzó legyen, és megbecsülést hozzon országunknak. Erre pedig meg kell tanítani gyermekeinket, amihez kitűnő lehetőséget biztosít a hon- és népismeret.

Mindehhez szakmailag felkészült pedagógusokra van szükség. A 2001-ben elindított modul jellegű hon- és népismeret-oktatás személyi feltételei a mai napig nem biztosítottak az oktatási intézmények legnagyobb részében. Az eltelt több mint egy évtized alatt még mindig nem oldódott meg a szaktanárok képzése. A néprajz tanszékekkel rendelkező egyetemek közül a pécsi és a debreceni egyetem képez hon- és népismerettanárokat, de ez nem biztosít kellő számú szaktanárt az általános iskolák részére.

Az 1997-ben bevezetett egyszakos tanárképzés nem tette lehetővé a hon- és népismeret-tanárok felkészítését. 2012-től ismét érvénybe lépett az osztatlan tanárképzés, melynek keretében lehetőség nyílik elsősorban a történelem, a magyar, a néprajz, és a kulturális antropológia szakok, illetve minden meghirdetett közismereti tanárszak mellett kizárólag második szakként a hon- és népismeret tanári szak elvégzésére. Így a 4+1 éves képzési időtartamot figyelembe véve legkorábban 2017-ben végeznek az első hon- és népismeret-tanárok. Jelenleg az Apor Vilmos Katolikus Főiskola szakirányú továbbképzései, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum meghirdetett tanfolyamai nyújtanak segítséget az érdeklő-

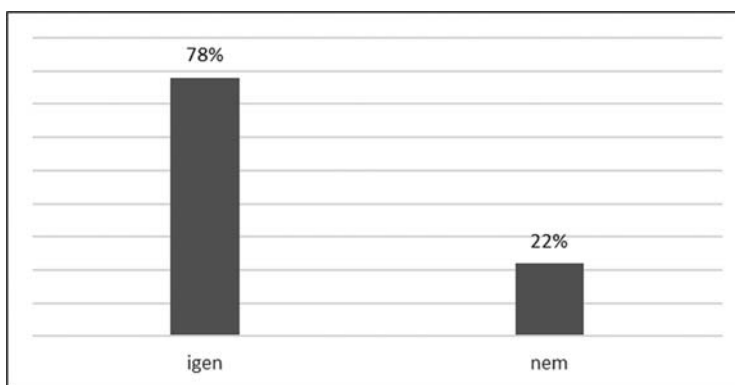
dőknek. A fenti adatokra alapozva máig időszerű és szükséges feladat a hon- és népismeret tanító pedagógusok szakmai segítségének megoldása.

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet TÁMOP 3.1.5 projektjében a tantárgygondozó szaktanácsadás országos működtetésének kialakításán dolgozó 1. alprojektben indított *Hon- és népismeret pilot* a tantárgy támogatási lehetőségeinek vizsgálatát tűzte ki célul.

A koncepció kialakításának előzményeként 2014. október 17-én a kis óraszámú tantárgyak tanítására vonatkozó kérdőívet juttattunk el a Megyei Pedagógiai Intézetek közreműködésével a köznevelési intézményekbe. 2014. november 20-ig 838 kérdőív érkezett vissza, amelyből 679 érintett olyan intézményeket, ahol folyhat hon- és népismeret-oktatás (általános iskolák és a hozzájuk kapcsolódó intézményi kombinációk, valamint nyolc évfolyamos gimnáziumok).

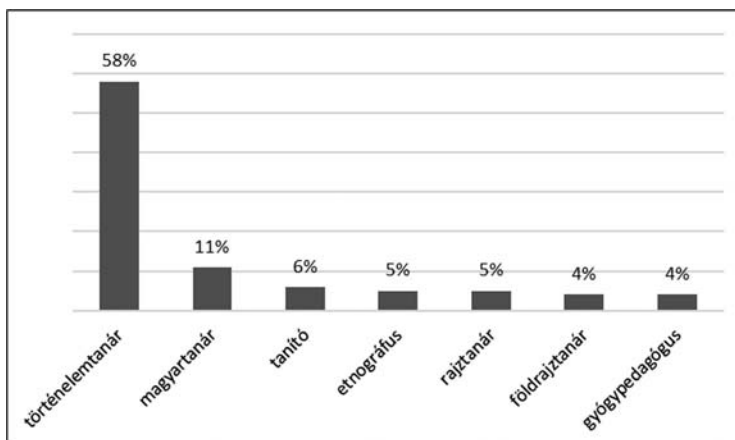
A 679 intézményből 531-ben tanítják a hon- és népismeret. Ez azt jelenti, hogy a kötelezően választható két tantárgy közül az iskolák 78%-ában választották a *Hon és népismeret*et a *Dráma és tánc* mellett alternatívaként.

Ebből az 531 intézményből 100-ban pedig még a szabadon felhasználható 10%-os órakeret terhére is vezettek be hon- és népismeretórát az 5. évfolyamon kívül más évfolyamokon is.

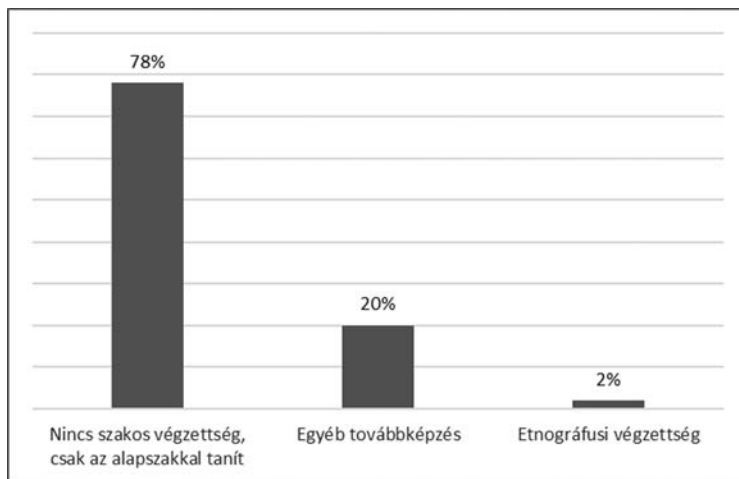

A kérdőívek válaszaiban jelzett szakos megoszlás alapján legnagyobb számban, 138 esetben a történelemtanárokról bízják a hon- és népismeret tanítását. 27 intézményben magyartanár, 14 helyen tanító, 12 intézményben etnográfus végzettségű pedagógus, 11 intézményben rajztanár, 10 esetben földrajztanár, szintén 10 intézményben (Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézményekben) gyógypedagógus.

7 helyen némettanár (német nemzetiségi iskolákban) tanítja a hon- és népismeretet. Két helyen jelezték, hogy néptánc tanár, illetve énektanár látja el az órákat, illetve 1–1 esetben fordult elő biológiai tanár, múzeumpedagógus, szakkollégiumi végzettséggel, illetve szakvizsgával rendelkező pedagógus megjelölése.

A tantárgy tanításához megfelelő szakmai felkészültséget nyújtó etnográfusi végzettség 12 kérdőívben fordult elő. Az intézmények többségében, 427 esetben szerepelt az a válasz, hogy a hon- és népismeret tanító pedagógus csak a fentebb felsorolt alapszakok egyikével rendelkezik. 106 esetben jelezték, hogy az alapszak mellett részt vett a témához kapcsolódó valamilyen továbbképzésen.

Szakmai támogató rendszer

A kérdőíves kutatás eredménye alapján kitűnik, hogy a tantárgyat tanító pedagógusok 78%-a nem részesült semmilyen szakmai felkészítésben. 2001-től, a tantárgy tantervi megjelenésétől ez az arány szinte változatlan, tehát a mai napig nem oldódott meg a hon- és népismeret szakszerű tanításának kérdése. A felsőoktatás az eltelt közel másfél évtized alatt nem dolgozta ki a megfelelő stratégiát a törvény által előírt személyi feltételek teljesítésének támogatására. A több mint kétezer hon- és népismeretet tanító pedagógus esetében megközelítőleg 1600 fő számára feltétlenül szükséges a szakmai útmutatás, támogatás az eredményes munkavégzéshez.

A szaktanácsadói rendszer kiépítésének folyamatában sem valósult meg a hon- és népismeret ilyen irányú szakmai támogatása. A történelem szaktanácsadók, akiknek feladatkörébe tartozik a tantárgy gondozása, szintén nem rendelkeznek olyan szakmai felkészültséggel ezen a területen, hogy konkrét segítséget tudnának nyújtani az esetlegesen hozzájuk forduló kollégáknak.

A tantárgy tanításához szükséges képzettség rendkívül magas arányú hiánya, valamint a terület kimaradása a tantárgygondozó szaktanácsadói rendszerből, szükségessé teszi a hon- és népismeret tanító pedagógusok számára a konkrét szakmai segítségnyújtás megoldását. Ennek a rendszernek az elméleti kidolgozására, és gyakorlati kipróbálására jött létre a *Hon- és népismeret pilot*.

A támogató rendszer kiépítésének első lépése az Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet koordinálásával a hon- és népismerettanárok országos szakmai műhelynapjának megszervezése volt.

A műhely elsődleges célja a tájékozódás, a szakmai támogatás területeire vonatkozó igények és a hálózati munkában való részvételi szándék felmérése volt. Ugyanakkor konkrét szakmai segítséget is szertünk volna nyújtani a hon- és népismerettanároknak. A budapesti rendezvényre 15 megyéből és Budapestről érkeztek pedagógusok.

A délelőtti folyamán előadások segítették a résztvevők tájékozódását a tanórai és a tanórán kívüli ismeretátadás lehetőségeiről. Délután három csoportban zajló műhelymunka keretében jó gyakorlatok bemutatására került sor.

Minden helyszínen megismerkedhettek a jelenlévők sajátos módszerekkel, helyi fejlesztési tananyagokkal, a tanórán kívüli ismeretátadás lehetőségeivel.

A műhelynap eredményeként létrejött a Hon- és népismeret szakmai közösség, amelynek keretében az együttműködésre nyitott pedagógusok tájékozódhatnak segédanyagokról, egymás jó gyakorlatáról, aktuális rendezvényekről.

A hon- és népismeret területi szakmai közösség műhelynapjai

A hon- és népismeret kötelező ismeretanyagként másfél évtizede jelent meg a *Nemzeti Alaptantervben*. Ez a rövid idő még nem tette lehetővé, hogy kialakuljon minden érintett intézményben a tantárgy tanításának megfelelő személyi feltétele, kiforrott módszertana. Rendkívül fontos tehát, hogy létrejöjjenek olyan szakmai közösségek, amelyek keretében lehetőség nyílik a tantárgyat tanító tanárok szakmai konzultációjára, tapasztalataik megosztására, a horizontális tanulás megvalósítására, közös rendezvények szervezésére.

Erre adott követendő példát 2015. május 14-én a Boldogi Berecz Antal Általános Iskola intézményvezetőjének kezdeményezése. Tóth Éva igazgatónő a helyi tájházban szervezte meg a boldogi lakodalmas szokásokat bemutató foglalkozást az ötödik osztályosok és kis hagyományörző csoport aktív részvételével. A bemutató megtekintésére, majd azt követően műhelybeszélgetésre hívta meg a Hatvani Tankerület hon- és népismerettanárait, amelynek célja a szakmai együttműködés, tapasztalatcsere lehetőségeinek gyakorlati kipróbálása volt.

Hasonló rendezvényre került sor 2015. szeptember 18-án, Kókán, ahol az őszi gazdasági munkák téma élménypedagógiai foglalkozását tekinthették meg a Nagykátai Tankerület hon- és népismerettanárai. A műhelybeszélgetésen mindenki megoszthatta a résztvevőkkel saját gyakorlati tapasztalatait.

Ilyen elkötelezett tanárookra égetően szükség lenne mindenhol. A korábban nagycsaládi, közösségi keretek között zajló hagyományátadás formái átalakultak, feloldódtak, ezért kiemelten fontos szerepet vállalnak magukra azok az iskolák, akik élnek a tantervek adta lehetőségekkel, és helyet biztosítanak helyi tantervükben saját hagyományaik átörökítésének.

Baksa Brigitta

A hon- és népismeret oktatása a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán¹

„S ki a mesteri »fölgangoló-ráhangoló«, a közvetítő?

A pedagógus, aki személyiség-lélektanhoz, esztétikához, népzeneudományhoz egyaránt ért! Stílusra csak stílussal, zenére csak zenével, technikára csak technikával, érzelemre csak érzélemmel, sőt »hozzáállásra« is csak hozzáállással lehet valakit nevelni, különben a »nevelendő« ürességét a nevelő üressége csak még kongóbbá teheti.”

(Kálmán Lajos népzenekutató²)

Kecskemétről sokaknak a *Cifra palota, zöld az ablaka* kezdetű népdal jut eszébe, melyet összefüggésbe szokás hozni a város méltán híres, kiállítóhelyként és képtárként működő Cifrapalotájával, melynek – nem mellesleg – valóban zöld az ablakai. A dalban szereplő cifra palota azonban – mint azt Barsi Ernő kutatásaiból is tudjuk³ – a lányos házat jelképezi, s előtte az udvarló (viola) már alig várja, hogy kimenjen hozzá a leány (tubarózsa). Ez a vonatkozás Kecskemétet és a népdalokat szorosan összekapcsolja. A városban számos szenvedélyes lokálpatrióta, helytörténész, néprajzkutató, történész, lelkes pedagógus, és ugyancsak számos intézmény munkatársa, rendezvények közreműködői, különböző egyesületek és körök igyekeznek azon, hogy a múltból megmentsük azokat az értékeket, amelyek meg- és átmenthetők. A következőkben ennek a „munkának” egy szeletét, a leendő pedagógusok képzetésében megjelenő honismereti oktatást és nevelést mutatjuk be.

¹ Elhangzott Egerben, a II. Országos Hon- és Népismeret Konferencián. *A Szerk.*

² Kálmán Lajos (1921–1999) népzenekutató, karmester, pedagógus, Kecskemét város díszpolgára, a Kecskemét környéki dalok kutatója volt. 27 évesen került Kecskemétre, a Tanítónőképzőbe és nyugdíjazásáig itt dolgozott. Tárgyai: ének, zene, földrajz, történelem. Doktori disszertációjában Kecskemét néprajzáról és népzenejéről írt.

³ Barsi Ernő sorra veszi *Forrai Katalin* Ének az óvodában című kötetének népi mondóka- és dalanyagát az Óvodai nevelés 1999–2000. évfolyamának hasábjain, Népi hagyományaink az óvodában címmel.

A kecskeméti tanítóképzés már közel százéves múltra tekint vissza.⁴ A mai Tanítóképző Főiskolai Kar elődje az 1918-ban alapított Református Tanítónőképző Intézet volt, ami 1930-ban került a Kaszap utcai épületegyüttesbe, ahol most is működik. A kezdeti években az elcsatolt Erdélyből és a Felvidékről Kecskemétre menekült tanár és nevelő is alkalmazást nyert a tantestületben. 1948-ban a városban működő katolikus és református tanítónőképzőket államosították, és egyesítésükkel jött létre az Állami Tanítónőképző Intézet. 1950–59 között működött a négyévesessé váló középfokú tanítóképzés.

Az óvónőképzés 1948-ban indult meg a városban. 1950-től hároméves középiskolai, majd 1959-től kétéves főiskolai szintű óvóképzés folyt, ekkoriban a tanítóképzés szünetelt. Két évtized után, az 1980-as évek elején a pedagógusképzés megújításának részeként fogtak hozzá a szakemberek az integrált óvó- és tanítóképzés kidolgozásához. Az integrált, és már hároméves képzés 1983-ban kezdődött Kecskeméten, ami az alapozó első év után vált szét óvónői és tanítói ágra. (Azok a hallgatók, akik nem az integrált képzésbe kerültek, továbbra is a kétéves óvónői képzésben vettek részt.) Az intézmény 1986-ban főiskolai címet kapott, és Kecskeméti Tanítóképző Főiskola elnevezéssel működött a 2000. évben bekövetkező integrációig, amikor az intézményünk a város másik két főiskolájával egyesült, és azóta a Kecskeméti Főiskola egyik karaként működik.

Az elmúlt 100 évben a kor szellemétől függően változott a hallgatók vallási, filozófiai és ideológiai nevelése. 1924-től 1945-ig Imre Sándor közoktatásügyi államtitkár volt az intézet nevelési irányítója, aki rendszeresen látogatta az intézményt, és a tanárok munkáját a nemzetnevelés koncepciójának megfelelően orientálta, a nemzeti önismeret és tudatosság kialakítására törekedett. Az államosítás után a marxista ideológia vált meghatározóvá az oktató-nevelő munkában is, de emellett az egyes tantárgyak tartalmában a hazaszeretetre nevelés és a népi gyökerek, tradíciók ismertetése és ápolása is fontos maradt. Itt említjük meg az intézményünk két híres pedagógusát a zenei nevelés területén, Forrai Katalint, az intézet egykori címzetes tanárát, aki sokszor tartott előadást énektanároknak, óvónőknek, hallgatóknak az óvodai zenei nevelésről, valamint Kálmán Lajost, aki nagy hangsúlyt helyezett a néphagyományok ismertetésére, a népdalok tanítására és azok iskolai alkalmazására.

A hon- és népismeret tantervi szabályozása és oktatása főiskolánkon

A képzésünk történeti előzményeinek rövid összefoglalása után az intézményünkben jelenleg folyó néprajzi és helytörténeti képzést mutatjuk be. Alapvetően nem értünk egyet a tudományterületek határainak merev meghúzásával, különösen a pedagógusképzésben. Ehelyett a tudományok közötti átjárhatóságot, az interdiszciplináris megközelítést, az egyes tudományterületek eltérő szemléletmódjának, értékeinek ötvöztetését, a módszertani sokféleséget valljuk magunkénak, és a hallgatóink számára is ilyen irányú társadalomtudományi szemléletet igyekszünk átadni. Ehhez jó alapot jelent a *Nemzeti Alaptanterv*ben az *Ember és társadalom* műveltségterület és annak kiemelt fejlesztési területei: a történelem, az erkölcsstan, etika, a hon- és népismeret, a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek, valamint a filozófia. Jelen tanulmányban mi elsősorban a főiskolán folyó óvodapedagógus- és tanítóképzés hon- és népismereti tartalmairra fókuszálunk.

Ma a köznevelés legfontosabb, s az óvó- és tanítóképzés tartalmi összetételét is meghatározó alapküldetése az *Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja*⁵ (ONAP) és a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT).⁶ A NAT-ban megfogalmazott nevelési célok többsége az *Ember és társadalom* műveltségterület céljaihoz, tartalmaihoz kapcsolódik szorosan.

Ahogy az az ONAP-ban szerepel, „az óvoda a gyermek nyitottságára épít, és ahhoz segíti a gyermeket, hogy megismerje szűkebb és tágabb környezetét, amely a hazaszeretet és a szülőföldhöz való kötődés alapja.” Ezt konkrétan a különböző tevékenységi formák esetében részletezi a rendelet. Az óvodapedagógus feladataként jelöli meg többek között a magyar gyermekköltészet, a népi, dajkai hagyományok alkalmazását. Az ölbeli játékok, a népi gyermekdalok, az éneklés, az énekes játékok, a néptáncok és népi játékok tanulása örömet szerez a gyermeknek, és egyben felkelti zenei érdeklődését, formálja zenei ízlését, a gyermek felfedezi többek között a közös éneklés örömét. Az óvodai ének-zenei nevelés eredményes megvalósítása elősegíti a zenei anyanyelv kialakulását. Az óvodai nevelés során a gyermek megismeri a szülőföld, az ott élő emberek, a hazai táj, a helyi hagyományok és néphagyó-

⁴ Helyi kezdeményezésre, 1917-ben létesült az Angolkisasszonyok Római Katolikus Tanítóképző Intézete. A kecskeméti tanítóképzés múltjáról lásd *Krajcsovicski József–Krajnyák Nándor: A gazdasági szaktanítóképzéstől a tanítóképző főiskoláig. A kecskeméti tanító- és óvóképzés története 1910–1988. In: Micheller Magdolna (szerk.): Fejezetek a pedagógusképzés történetéből. I. Bács-Kiskun megye. Szeged, 1990. 186–348.*

⁵ 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet.

⁶ 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet.

mányok, szokások, a családi és a tárgyi kultúra értékeit, megtanulja ezek szeretetét, védelmét is. Mindez a hagyományok megismerését, továbbélését segíti. A rendelet megerősíti tehát a hazai óvodai nevelés hagyományait és továbbra is fontosnak tartja a népi hagyományok óvodai ápolását. Az óvodák jelentős részében a nevelési program az évszakoknak megfelelően az ünnepekre, népszokásokra, hagyományokra épít.

A NAT meghatározza az általános iskolában és középiskolában folyó oktatás-nevelés feladatait. A pedagógiai tartalom műveltségterületenként jelenik meg.⁷ A NAT számos helyen említi a nemzeti öntudatra nevelést és hangsúlyozza a népi kultúra, a néphagyományok értékét, fontosságát. A köznevelés feladata és értékei fejezetből idézünk:

„A Nat fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. Ebből következően a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak főbb tartalmi jellemzői (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában arányosan meg kell hogy jelenjenek. Kiemelten kezeli az ország és tágabb környezete, a Kárpát-medence, különösen a környező országokban élő magyarság életének megismerését, ugyanakkor fontosnak tartja azokat a tartalmakat, amelyek Európához tartozásunkat erősítik.”

Alsó tagozaton a korábbi évek erőfeszítései ellenére nem jelent meg a honismeret önálló tantárgyként, de több tantárgyban szerepelnek történelmi, néprajzi és társadalmi ismeretek.⁸ A műveltségterület egyes tartalmi elsősorban az *olvasósórákon* jelennek meg. Az olvasókönyvekben található szövegek alkalmat nyújtanak a történelmi ismeretek tanítására, hagyományok, ünnepek és szokások megismertetésére és pontosítására. A harmadikos olvasókönyv a meséket követően az évszakokhoz kapcsolódó szokások, hagyományokat ismerteti meg, másrészt a magyar nép őstörténetétől a középkor végéig mutat be mondákat, történeteket a régi időkből és a kiemelkedő történelmi személyekről. A negyedikos olvasókönyv is hasonlóan épül fel, elsősorban a családi ünnepek jelennek meg és a török időktől kezdve napjaink híres embereiig tekinti át a nemzet történetét, és ismerteti meg a tanulókat az ország egyes tájainak jellegzetességeivel, nagyobb városaival. A hon- és népismereti tartalmak elsősorban az ünnepekkel, szokásokkal, jeles napokkal kapcsolatos olvasmányok révén jelennek meg.

A honismereti tartalmak tanítása szempontjából nagy jelentősége van a *környezetismeretnek*, melynek célja, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését lakóhelyük természeti környezetére iránt, és ennek a tanórának a keretein belül találkozhatnak a tanulók a helytörténettel, honismerettel. A tantárgy 1. osztályban az iskola környezetével, a saját lakóhely jellegzetességeivel és nevezetes épületeivel, a lakóhely népszokásaival és hagyányaival foglalkozik, 2. osztályban a lakóhely történetével, hagyányaival, népviseletével, régi foglalkozásokkal ismerteti meg a tanulókat. Az ajánlott módszerek között már ekkor, 2. osztályban megjelenik a történetek, mondák, játékok, helyi hagyományok gyűjtése, valamint a lakosság mai és korábbi életének felkutatása, a helyi hagyományok ápolása. 3. és 4. osztályban a témák között szerepelnek az ország egyéb vidékei, kulturális értékei, a határokon túl élő magyarok kultúrája. A tevékenységek között találjuk többek között a régi fényképek gyűjtését, történelmi jelentőségű helyszínek felkeresését, a lakóhely múltjának és hagyományainak megismerését. Az olvasáson és környezetismereten kívül az *ének-, rajz-, technikaóráknak* van szerepe a hagyományok megismertetésében.

A közoktatás, illetve köznevelés alapidokumentumaival összhangban folyik a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karon néprajzi, honismereti tantárgyak tanítása. A jelenlegi képzési terv és tantárgylista kialakításakor fontos szempont volt megteremteni mind az óvodapedagógusi, mind a tanítói munkához szükséges ismeretanyag szakszerű átadásának lehetőségét és az élményszerűséget. A néprajztudomány sokszínűségének megfelelően a néprajzi, honismereti tartalmak nem csupán egy-egy önálló tantárgyban, hanem szinte minden tantárgyi csoporthoz kapcsolódóan jelennek meg.

A kurzusokat a következőképpen lehet csoportosítani:

- néprajzi, honismereti tartalmakat is tartalmazó kurzusok;
- kimondottan néprajzi jellegű kurzusok;

⁷ A tanítói diplomát szerző hallgatók alsó tagozaton tanítanak, és a választott műveltségterületük szerinti tantárgya(ka)t felső tagozaton, 5–6. osztályban is taníthatják.

⁸ A NAT az *Ember és társadalom* műveltségterület alsó tagozatra vonatkozó tartalmi összefoglalóját a következőkben állapítja meg: „Az 1–4. évfolyamokon a műveltségterület egyes tartalmait olvasmányok, tevékenységek révén dolgozzák fel. A tanulók ebben a képzési szakaszban a történelmi látásmód (időbeliség, helyszín, szereplők), továbbá az erkölcsi gondolkodásmód alapelemeit sajátíthatják el a személyes, családi históriák, valamint a magyar történelem jelentős eseményeinek, szereplőinek megismerésén keresztül.”

- csak egyes műveltségterületek hallgatói számára meghirdetett néprajzi, honismereti tartalommal bíró kurzusok;

- szabadon választható tárgyak, melyek hagyományokat közvetítenek.

A tanító- és óvóképzés között a témánk szempontjából releváns tantárgyak tekintetében csupán kis eltérés mutatkozik, ezért az átfogó bemutatást választjuk. A különbségek elsősorban a gyermekirodalom tantárgyon belül és a korosztály specifikus, tantárgyi módszertanok közötti eltérésekből adódnak.

A fentebb ismertetett csoportokon belül a legnagyobb számban a néprajzi, honismereti tartalmakat is tartalmazó kurzusok vannak, mert a tantárgyak többsége lehetőség ad a népi hagyományok, a paraszti életmód bemutatására, egyes részterületeinek kiemelésére. Kimondottan néprajzi, helytörténeti kurzus a *Hon- és népismeret*, a *Néptánc*, a *Népi dramatikus játékok*, valamint a *Népművészet, tárgy-kultúra* tantárgyak. Tanító szakon az *Ember és társadalom* műveltségterületet választó hallgatók számára kötelező az *Ünnepek, szokások* és *A magyar nép története*, a *Vizuális nevelés* műveltségterületet választók számára kötelező tárgy a *Népművészet* kurzus. A továbbiakban az összes releváns kurzust a tantervben való megjelenés sorrendjében mutatjuk be.

A *Népi dramatikus játékok*⁹ célja betekintést nyújtani a jeles napok világába, a hallgatókat élményszerűen megismertetni a magyar népi dramatikus szokások dal-, szöveg- és mozgásanyagával, hiedelemvilágával, a népi gondolkodásmóddal. A féléves munkát egyebek mellett egy csoportmunkában feldolgozott dramatikus népszokás bemutatása zárja. A magyar népdalanyaggal azonban az *Ének módszertan* kurzusokon¹⁰ is találkozhatnak a hallgatók. Az alsó tagozatos ének tantárgy népdalait mindenkinek el kell sajátítania.

A *Vizuális alapozó stúdiumok*¹¹ a vizuális ismereteket megalapozni kívánó, gyakorlati tárgy. Tematikája felöleli az alapvető rajzolósi, alkotási technikákat, és ezen belül találkozhatnak a hallgatók a tárgyformálás, tárgydíszítés népművészeti vonatkozásaival.

A *Népművészet, tárgy-kultúra*¹² szintén gyakorlati, alapozó jellegű tantárgy, melyben hagyományos és új tárgyalakító iparművészeti műfajok, tárgytervezések, tárgyalakítások, tárgy- és környezetépítés, környezetesztétika és a tárgyi népművészet problémakörei szerepelnek (a NAT, Vizuális kultúra: tárgy- és környezetkultúra szakterülete későbbi tanításához nyújt elméleti és gyakorlati ismereteket.) A tantárgy foglalkozik a népi kultúra világszemléletével, életmódot meghatározó modelljével, motívum-elemzésekkel, az ünnepkörök tárgyi világával. A hallgatók az órai és órán kívüli tevékenységeik során megismerkednek a magyar népi kultúra tárgyformáló művészetével, a tárgyalakítás technikáival, a tárgy-kultúra, környezetkultúra vonatkozásaival. A félévi munka egyebek mellett tárgyalakítással és a tárgytervi dokumentáció elkészítésével zárul.

Alapvetően társadalomtörténeti ismereteket közvetít a *Magyarország története a 20. században*¹³ című kurzus. Ez a tantárgy történelmi jellegű, azért került ebbe a felsorolásba, mert a 20. századi történelemben számos kapcsolódási pontot tartalmaz a tradicionális népi, paraszti társadalom felbomlása felé (malenkij robot, földreform, kulákküldözés, téeszésítés stb.), és az órán ismertetett források elsősorban helytörténeti jellegűek.

A *Hon- és népismeret*¹⁴ az a tantárgy, mely kimondottan a pedagógusjelöltek általános néprajzi, történelmi, művelődéstörténeti ismereteinek bővítésével foglalkozik. Célja annak tudatosítása, hogy a hagyományápolás ma már a pedagógusok feladata, a hagyományok óvodai-iskolai megjelenítése fontos identitásunk megőrzéséhez. A kurzus célja továbbá a magyarországi kisebbségek történetének, jelenlegi helyzetének megismertetése, a hallgatók szemléletének formálása. Tematikájában a családtörténet és a helytörténet összefüggései, módszertani vonatkozásai, valamint a paraszti élet hétköznapijai és ünnepnapjai szerepelnek. A kurzus megismerteti a hallgatókat a múzeumpedagógia főbb jellemzőivel, a múzeumok (Katona József Múzeum, Népi Iparművészeti Múzeum, Szórákaténusz Játékmúzeum, Bozsó Gyűjtemény), levéltárak (Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára), kulturális intézmények (Katona József Könyvtár) oktatási szerepével. A hallgatók családtörténeti interjút, helytörténeti dolgozatot készítenek.¹⁵

⁹ 1. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹⁰ 4. félév, kötelező, heti 1 óra előadás, heti 2 óra szeminárium.

¹¹ 1. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹² 2. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹³ 3. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹⁴ 4. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹⁵ Lásd: www.kefo.hu A Hely- és Családtörténeti Műhely honlapján a hallgatói munkák között.

A *Néptánc*¹⁶ kurzuson a hallgatók elsajátítják egyes táncok alaplépéseit, és képesek lesznek egyszerű alaplépéseket megmutatni, megtanítani általános iskolásoknak is. Megismerkednek a magyar népi kultúra tájegységeivel, a táncdialektusokkal, és a félév végén tudnak a megismert tájegységek népzenejére táncolni.

A népköltészet különböző ágaival a *Gyermek- és ifjúsági irodalom* kurzusokon¹⁷ ismerkednek meg a hallgatók. Az előadásokon többek között a mese- és mítoszelmélet legfontosabb fogalmait, a mese, mítosz, monda, ballada elemzésének szempontjait sajátítják el a hallgatók.

Műveltségterülethez kapcsolódó tantárgyak

A *Népművészet*¹⁸ kurzus bevezeti a hallgatót a népművészeti (néprajzi) ismeretekbe. A tárgyalkotó népművészet fő ágainak (pl. bútorművesség, népviseletek, népi faragás, fazekasság, népi építészet), a kompozíció és a motívum szerepének megismerését követően iskolai módszertani vonatkozásokkal is foglalkoznak a hallgatók, például a népi motívumoknak az írás előkészítésében játszott szerepével.

Az *Ünnepek, népszokások*¹⁹ kurzuson sorra vesszük az állami, történelmi ünnepeket és ezek változásait, az egyházi és családi ünnepeket, az iskolai emléknapokat és ezek történeti háttérét, valamint a nap-tári évhez kapcsolódó jeles napokat, népszokásokat. A hallgatók gyakorlatot szereznek egy-egy ünnep iskolai megszervezésében.

A *Magyarország története*²⁰ óra keretében a magyar nép őstörténetével és a vándorlás során együtt élő népekkel, a magyarság keleti elemeivel, a nyugati betelepülőkkel ismerkednek meg a hallgatók a kezdetektől napjainkig. Emellett a külföldi magyarság történetével, sajátosságaival is foglalkozunk a kurzuson.

Szabodon választható tárgyak

Tárgykészítési és díszítőtechnikákat sajátíthatnak el azok a hallgatók, akik a kerámiatárgyak készítésének folyamatát szeretnék megismerni. A *Tárgyi népművészet, fazekasság*²¹ kurzuson a különböző edényfelrakási módokkal, a tárgyformálás eszközeivel, technikáival, díszítésmódokkal ismerkednek az érdeklődők, melynek során számos saját alkotás születik. E kurzus folyamán is szerepet kap a tevékenység didaktikai oldala, vagyis az agyagozás, edénykészítés óvodai, iskolai alkalmazásának lehetőségei.

A néptánc iránti érdeklődést hivatott kielégíteni a *Táncház* kurzus, mely heti egy alkalommal tánctanulási és táncolási lehetőséget kínál a hallgatóknak.

A *Néprajzi elemek a kisgyermek nevelésében*²² elnevezésű kurzus példákön keresztül mutatja be a néprajzi témák óvodai, iskolai megjelenítésének lehetőségét. A kecskeméti Magyar Naív Művészek Múzeuma évek óta partnerünk abban, hogy a hallgatók a kiállításon felfedezhessék a naív művészet és a gyermeki ábrázolásmód kapcsolatát, párhuzamait, s közben megismerkedhessenek a múzeumpedagógia jó gyakorlatával.

Hely- és Családtörténeti Kutatóműhely

2011 tavaszán jött létre a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karán a kutatóműhely, három taggal. Kriskó János főiskolai docens (filozófia, politológia szak) a helyi kulturális és közélet ismert alakja, interjú vizsgálataink meghatározó kutatója. Rigó Róbert PhD. főiskolai docens (szociológia, történelem szak) Kecskemét 20. századi társadalomtörténetét kutatja. Sági Norberta PhD. főiskolai docens (német, néprajz szak) helytörténeti és helyi néprajzi kutatásokat folytat, Kecskemét agrárgazdaságának és agrártársadalmának 20. századi történetét kutatja.

A kutatóműhelyünk a következő célokat tűzte ki maga elé. (1) Kecskemét 20. századi társadalomtörténetének kutatása levéltári források, a korabeli sajtó alapján és oral history módszerrel. (2) A család- és

¹⁶ 4. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹⁷ Tanító szak: Gyermek- és ifjúsági irodalom, 1–2. 4. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium; 5. félév, heti 2 óra, kötelező, előadás. Óvó szak: Gyermek- és ifjúsági irodalom. 2. félév, heti 2 óra, kötelező, előadás; 4. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

¹⁸ Vizuális nevelés műveltségterület, 4. félév, heti 1 óra, kötelező, előadás.

¹⁹ Ember- és társadalom műveltségterület, 5. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

²⁰ Ember- és társadalom műveltségterület, 5. félév, heti 2 óra, kötelező, szeminárium.

²¹ Heti 2 óra, szabadon választható, szeminárium. Alapképzésben résztvevő hallgatók számára.

²² 6 óra, szabadon választható, óvó és tanító szak, levelező tagozat.

helytörténet oktatásának erősítése az általános iskolától a középiskoláig. Ennek módszertani kutatása, különféle tanítási segédletek kidolgozása és népszerűsítése elsősorban Kecskemétre vonatkozóan (helytörténeti könyvek, módszertani segédletekkel, forrásgyűjtemények, feladatok). (3) A hallgatók bevonása a helytörténeti kutatásokba (szakdolgozatok, TDK-dolgozatok készítése) és a család- és helytörténet oktatásának megjelenítése a főiskolai képzésben, pedagógus-továbbképzésekben. A hallgatók felkészítése oral history kutatásokra és egy archívum kialakítása, amit a honlapon szeretnénk elérhetővé tenni. (4) Rendszeres publikációk, előadások a témában. (5) Tudományos Diákköri dolgozatok, szakdolgozatok konzultálása, a hallgatók alkotómunkájának segítése. (6) Helytörténeti kutatások lebonyolítása, részvétel nagyobb kutatási projekteknél, publikációs együttműködés. Ebben a legfontosabb partnereink: a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek, azon belül elsősorban a *Forrás* folyóirat, a Kecskeméti Írott Örökségéért Alapítvány, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület, a Katona József Múzeum, részt veszünk a Nemzeti Emlékezet Bizottság és a Magyar Tudományos Akadémia Vidéktörténeti Témacsoportjának munkájában.

Négyéves fennállása alatt a műhelyünk eredményei közül szeretnénk néhányat kiemelni a teljesség igénye nélkül. Rendszeresen készítünk interjúkat a *Forrás* folyóirat számára a város, illetve a térség jeles személyeivel, alkotóival (Czár János népi iparművész, Bahget Iskander fotóművész, Kerényi József építész, Mikulás Ferenc, a Kecskemétfilm Kft. ügyvezető igazgatója, Tóth István fotóművész). A *Forrás* folyóirat 2012-es nyári dupla számában Kecskemét kulturális életének 22 meghatározó alakjával készítettünk interjúkat, melyekben körüljártuk, hogy a szocializmus utolsó 20 évében (1969–1989) hogyan jöhetett létre 20 új kulturális, művészeti és tudományos intézmény a városban.²³ A *Forrás* 2015 nyári, 224 oldalas, dupla számát a migráció témakörében állítottuk össze, melyben történelmi, szociológiai tanulmányok és interjúk olvashatók.

A műhelyünk oktatás-módszertani témával, kutatásokkal is foglalkozik. A *Forrás* 2011. július–augusztusi számában jelent meg tanulmányunk *Az oral history lehetőségei az oktatásban* címmel.²⁴ A Szegedi Tudományegyetemmel közös projektben²⁵ elektronikus tananyagot fejlesztettünk Kántor Judit kolléganőnkkel *Kompetenciafejlesztési lehetőségek a hon- és népismeret területén* címen a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók számára.²⁶

Kiemelt kutatási téma műhelyünkben a helytörténet, amit Kecskemét 20. századi története vonatkozásában vizsgálunk. Sági Norberta a doktori értekezését Kecskemét kertkultúrájának fejlődéséről írta, Rigó Róbert a kecskeméti elitváltásokról 1938 és 1948 között, ami önálló kötetben is megjelent.²⁷ Az MTA BTK-n belül felállított Vidéktörténeti Témacsoportban az Elit- és tulajdonváltás kutatócsoport munkáját 2014 szeptemberétől Rigó Róbert vezeti, ezen belül több előadást tartottunk és tanulmányokat is írtunk. *Elitváltás Kecskeméten 1945-ben* címmel tartott előadást Rigó Róbert a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az Országgyűlés Hivatala, *Remény és realitás – Magyarország 1945* című konferencián 2014 novemberében.²⁸ Kriskó János kollégánk egy sikeres kecskeméti vállalkozó történetét örökítette meg, ami 2015-ben jelent meg könyv formájában.²⁹

Hallgatói kutatómunka

Tanulmányi idejük alatt többször szembesülnek a hallgatók az önálló kutatómunka örömeivel és nehézségeivel. Témavezetőként nagy öröm látni, ha a gondolatokból ötletek és sorok születnek, ha a hallgatók maradandót alkotnak. Hely- és családtörténeti kutatást a *Hon- és népismeret* kurzuson belül mindenki végez, melyhez elengedhetetlen a vonatkozó szakirodalom feldolgozása és az interjúkészítés. Az eredmény minden hallgató számára kézzel fogható lesz: saját nagyszülei, családjuk és településük 20. századi történetét írják meg, s ez – a manapság gyakori, generációk közötti kommunikációhiány miatt – mindenki számára markáns élményt jelent.

A szakdolgozattéma-választásnál már nagy szerepet játszik a hallgatók személyes érdeklődése, a családból hozott hagyományok iránti fogékonyság, és természetesen az oktatók személyisége, az órák

²³ <http://www.forrasfolyoirat.hu/1207/bevezetes.pdf>

²⁴ Forrás, 2011. július–augusztusi szám, 243–256.

²⁵ TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0008 Mentor(h)áló 2.0 Program

²⁶ Kántor Judit-Rigó Róbert: *Kompetenciafejlesztési lehetőségek a hon- és népismeret területén*. 2015. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Kompetenciafejlesztési_lehetsgek_a_hon-_s_npismeret_terletnV2_a_tananyagot_Sagi_Norberta_lectoralta.

²⁷ *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. ÁBTL-Kronosz Kiadó, Budapest-Pécs, 2014.

²⁸ Írott formában is megjelent a *Rubicon* 2015. május–júniusi számában.

²⁹ Agrohíd-Hídember, Agrohíd Kft., 2015.

inspiráló volta. Évente 15–20 szakdolgozat születik a karunkon helytörténet, hon- és népismeret témában. Ezek nagy része településtörténeti, iskolatörténeti jellegű, illetve egy-egy ünnep vagy szokás bemutatására vállalkozik. Évente több szakdolgozat születik a helytörténet oktatásának vizsgálatáról is egy-egy település vonatkozásában. Óvó és tanító szakon egyaránt követelmény, hogy a szakdolgozat módszertani, pedagógiai fejezetet tartalmazzon. Így a helytörténet, honismeret iránt érdeklődő hallgatók szakdolgozatukban gyakorlati kérdésekkel is foglalkoznak: projekteket, témaheteket, tananyagokat, segédeszközöket terveznek a választott témájuk óvodai vagy iskolai alkalmazásához.

A műhelyünk keretein belül több Tudományos Diákköri versenyen induló dolgozat született már. 2013-ban, a XXXI. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtartudományi Szekciójában Bódi Alexandra Dorina hallgatónk *A csépai cigány hagyományok és megjelenítésük az óvodai nevelésben* című dolgozatával 3. helyezést ért el.

Zárógondolat

A hagyományok újratanulásában, továbbörökítésében nagy szerepet játszanak az országszerte működő művészeti iskolák, honismereti és helytörténeti szakkörök, egyesületek. Munkájuk példamutató értékű és nélkülözhetetlen. Meggyőződésünk azonban, hogy az óvoda és az általános iskola a hagyományokkal való ismerkedés legfontosabb színtere. A fogékony életkornak és a pedagógusok módszertani felkészültségének köszönhetően itt remélhetjük a legnagyobb eredményeket, s tekintve, hogy az óvodáztatás és iskoláztatás minden gyermeket érint, ide kell erőnket összpontosítanunk. Ebben a hitben végezzük munkákat Kecskeméten, és célunk, hogy minél több leendő óvodapedagógus és tanító érezze magáénak a hagyományok őrzésében és továbbadásában betöltött szerepét és annak örömét.

Ezen túl azt is szem előtt kell tartanunk, hogy önmagában az elhalt hagyomány, szokás csupán a néprajztudósok számára fontos. A tradíció akkor marad érték sokak számára, ha azokat a jelen számára is tartalommal, ma is élő funkcióval tudjuk megtölteni, ha változásaikkal hozzáidomulnak az életünkhöz és bennünket is orientálnak. A hagyomány akkor lesz a közösség összetartását szolgáló erő, ha őseink jó gyakorlata, tapasztalata, tudása a ma számára is tartalommal tud megmaradni és továbbélni. Ez a rohamosan változó technikai környezetünkben, a természet valóságától eltávolodó emberek és gyermekek számára nem kis feladat.

Rigó Róbert–Sági Norberta

Helyreigazítás

A 2016/1. számban a Cs. Vasváry Ibolyáról szóló dolgozatomban (89. old.) Györi Jolán és Veszprémi Tibor táncosokat *Csokonai-díj*ként szerepeltettem. Mindketten *Fülöp Ferenc-díjjal* rendelkeznek. Kérem az érintettek, az olvasók és a Szerkesztő Úr szíves elnézését!

Andics János

EMLÉKHELYEK

Apródok nyomában

Drégely vára és hősei

Rövid történelmi visszatekintés

Drégely váráról sokat olvashatunk történelmünk lapjain, szépirodalmi alkotásokban. Történelmünk, szellemi kultúránk egyik kiemelkedő, fényes csúcsa bújík meg a Börzsöny erdői között. A vár történetét, az ostromhoz kapcsolódó eseményeket számos költőnk énekelte meg, s neves írók, helytörténészek keltették életre alkotásaikban. Vitézségből példát adó hősről, Szondi Györgyről balladák, legendák, mondák is szólnak.

Drégely vára a nemzeti örökség része, történelmi emlékhely, mely a hősi helytállásról, a hazaszeregettről üzen az idelátogató kései unokáknak sok-sok évtized óta.

Nógrád várának 1544. évi eleste után már csak Drégely, e sziklacsúcson álló parányi váracska állt őrt a gazdag bányavárosokhoz vezető út ipoly-völgyi bejáratánál.

Drégelyvár a középkorban (A Pazirik Kft. által készített rekonstrukciós rajz)

1552 nyarán megindul az oszmán sereg, hogy uralma alá hajtsa e régen áhított területszempontokat. Július 6-án megérkezik és letelepszik a várhoz közeli ún. *Tábortetőre*. Az akkori világ legjobban felszerelt, és a várostromhoz különösen értő 12 000 harcosával még aznap körbezárja a várat, elfoglalja a védhetetlenül gyenge külső várat. A kicsiny sziklavárba szorítja Szondit, aki 146 hiányos fegyverzetű védőjével áll a többszörös túlerővel szemben.

Július 7-én megkezdődik, 8-án folytatódik az ágyúzás, a falak lerombolása. Leomlik a kaputorony, a szétlőtt falak már alig nyújtanak védelmet. A védők – jelentős veszteségeket okozva az ostromlóknak – újból és újból visszaverik a támadásokat.

Közben persze egyre fogynak...

Tudják, hogy jön a vég, hiszen harchoz értő katonák, de helytállnak, mert számukra az életüknél is fontosabb a haza, a példamutató katonabecsület. Szondi nemet mond Mártonnak, az orosz papnak, aki a várvédők szabad elvonulását ígérő török üzenetet hozta. 1552. július 9. Már csak pár, több sebből vérző védő áll a falmaradványokra rohanó túlerővel szemben. Szondi maga is megsebesül, féltérde hullva küzd tovább, majd elesik. Katonáit a török mind egy szálíg felkoncolja. (Egy pár ezer fős királyi sereg a Drégelyvártól alig pár órányira Léva környékén táborozik, de nem sietnek Szondiék segítségére. Csak imádkoznak, és a környező hegycsúcsokon segélyt ígérő tűzjeleket gyűjtanak.) Még Alit, a kegyetlen hódítót is megindítja Szondi és vitézeinek hősiessége, s katonai tisztességgel temetteti el elesett ellenfelét.

A vár nem épül fel többé, a romos építményben csak kis létszámú őrség állomásozik. 1575-ben a török a község temploma körül 2000 lovas is befogadó erős palánkvárat épít. Ettől a sziklavár jelentősége tovább csökken. 1593-ban Pálffy generális ugyan visszafoglalja a töröktől, de érdemi történelme gyakorlatilag véget ér...

Az ezt követő századokban leginkább a költők tartják fenn a dicső Szondi emlékeket. Tinódi Lantos Sebastyén közvetlen az ostrom után jár a helyszínen és éneklí meg a történeteket. A későbbi időkben Kölcsey, Czuczor dicsőítő verseit ismerjük, majd Arany János írt gyönyörű balladát *Szondi két apródja* címen.

1875-ben Simor János Esztergomi bíbornok érsek a drégelyi hős emlékére megépítteti a Szondi-kápolnát, amely az 1960-as években a területen végzett katonai gyakorlatok során megsemmisült.

A romhalmazzá lőtt várból az ostrom, a helyreállítás hiánya, a több évszázados magárahagyatottság okán az 1980-as évekre csak bozóttengerbe rejtett pár faltöredék maradt.

A vár állagmegóvó helyreállítása, a Drégelyvár Alapítvány tevékenysége

A Szondi-kultusz az 1980-as évek végén erősödik fel ismét.

Valamit tenni kell!

A természetvédelem állt a törekvések élére. Valóra váltak az óhajok, a szándékok tetté erősödtek, az első kövek visszafalazásával megkezdődött a rom érdemi helyreállítása. 1991-ben jött létre a *Drégelyvár Alapítvány*, amely azóta folyamatosan és látható eredménnyel szervezi, irányítja, végzi a helyreállítási munkákat.

A vár helyreállítása során a falak építése – kényszerből – bizony középkori körülmények között folyik. Itt nincs áram, nincs szállítószalag, betonkeverő, sem daru. Itt az esetenként sok száz tonnányi építőanyag 15–20 kézen át adogatva jut fel a 20–30 méter magasan lévő beépítés helyére.

Ma már tudjuk, hogy még igen hosszú feltárási, építési munka vár ránk a jövőben. Talán soha nem jutunk el azok végleges befejezéséig, annak ellenére, hogy nem is gondolunk az eredeti vár teljes visszaépítésére. Csak kibontani, kijavítani, legalább mellvédmagasságig visszaépíteni a falakat, láttatni a valamikori kontúrokat.

A várat – az Alapítvány *Alapító Okiratában* megfogalmazott céljainknak megfelelően – a hősök sír-emlékét jelentő, történelmi értékű kegyeleti helyként szeretnénk fenntartani. Szeretnénk, ha a már említett költők versei által egyben irodalomtörténeti helyé is válna.

Szerénytelenség nélkül állítható, hogy a helyreállítás alapítványunkhoz köthető eddigi eredményei talán évszázadnál is hosszabb időre biztosítja Szondi és hős vitézei emlékhelyének fennmaradását. Ugyanakkor a csak szondázó régészeti feltárások bizonyossá tették, hogy az eddig érintetteken túl úgy a belső, mint a külső várban még jelentős falrészek vannak az omladék takarásában. S úgy tűnik, hogy ehhez – a jelenlegi körülmények között, azaz kellő támogatás híján – kevés az alapítvány ereje...

Szeretnénk minél több embert bevonni a helyreállítás munkájába, hogy Drégelyvár megmentése minél inkább nemzeti ügyé váljon. Szeretnénk, ha azt magáénak érezve csekély áldozatvállalással – legalább egy kő jelképes visszafalazásához szükséges szerény összegű támogatással – honfitársaink mind-egyike részesévé válna e munkának. Ezért bocsátottuk ki az ún. *kőjegyet*.

A Drégelyvár – történelmi értékei miatt méltán – honfitársaink hazafias érzelmének középpontjában áll. A csodálatos természeti környezetben álló vár minden időben a Börzsöny térségében élők, és a távolabbról idelátogatók közkedvelt kirándulási célpontja volt.

Ugyanakkor szerénytelenség nélkül állítható, hogy az alapítvány tevékenysége, a helyreállítási munkák végzése, a vár kibontása, környékének rendbetétele látogatottságának ugrásszerű növekedését eredményezte. Erről ugyan nincsenek hitelt érdemlő adataink, de kétségtelen, hogy szinte már évek óta nincs olyan nap, hogy ott ne találkoznánk magányosan, vagy kisebb-nagyobb csoportokban érkező lá-

tothatókkal. A spontán érkezők mellett ma már jelentős azok száma is, kik a várat – esetenként 2–300 főt is elérő szervezett túra keretében – célként vagy érintett pontként keresik fel.

A várral kapcsolatos látogatói vélemények, észrevételek, javaslatok ismeretére 2006 nyarán egy kis ládikában elhelyeztük az azóta szükségszerűen cserélgetett *Látogatók könyvét*. E könyvecske élő kapcsolatot hozott létre a helyreállítást végző alapítvány és a várat felkereső honfitársaink között, miután abban esetenként üzeneteket helyezhetünk el, másrészt azon keresztül üzeneteket kaphatunk.

Azt ugyan nem tudjuk, hogy a látogatók milyen aránya tesz bejegyzéseket, de azok a történelmi múlt felelevenítését, a hazaszeretet megnyilvánulását, a hely szelleme adta mély áhítatot tükrözik. Drégelyvár – történelmi múltjának, természeti környezetének és a térségben működő szervezetek egyre inkább példaértékűvé váló együttműködésének köszönhetően – napjainkra a térség legfontosabb látogatói programjává, bemutató helyévé vált. Becsléseink szerint évente kb. 13–15 ezer látogatója van a várnak.

E folyamatban meghatározó szerepe van a Drégelyvár Alapítványnak, melynek 25 éves munkája kellett ahhoz, hogy a vár méltóbb legyen Szondi és vitézei emlékéhez, egyáltalán alkalmassá váljon látogatásra, megemlékező rendezvények megtartására.

Az alapítvány az alapfeladatául vállalt helyreállító tevékenysége mellett jelentős szerepet vállal a várral kapcsolatos kulturális rendezvények szervezésében, a várhoz érkező látogatók tájékoztatásában, a történelmi múlt felidézésében, és általában a Szondi-kultusz fenntartásában, erősítésében, kiterjesztésében. Minden év júliusában szervezzük meg a Szondi várjátékokat Drégely váránál és a vár alatti Sáferkúti tiszáson. (Íjászok, bajvivók, zászlóforgatók, viselet- és fegyverbemutató, korabeli kézművesség, igazi középkori forgatag várja ekkor a látogatókat.)

A térség lokálpatriótái, a drégelypalánki önkormányzat, a település lakói, a természetvédelem, s nem utolsósorban a Drégelyvár Alapítvány, illetve a várat kezelő szervezet példamutató együttműködésének köszönhetően az elmúlt két és fél évtized alatt támogatásokból, adományokból, elnyert pályázatokból fő kontúrjaiban bő mellvédmagasságig, mintegy 1500 m³ fal került visszaépítésre és az omladék takarásában lévő visszaépítésre. Ugyanakkor az omladék mögötti falrészek kibontása, láttatása sok izgalmas kérdésre adna feleletet.

Egy rendkívül nehéz korban e hősök tettei tartották fenn hazánkat és védelmezték egyben az egész keresztény nyugatot az oszmán birodalom terjeszkedési törekvéseivel szemben. Ezért szeretnénk, ha a távolabbról érkezőket is megérintené a hely szelleme. Itt csupán csend van, béke és áhítat. S ezek mellett gyönyörű kilátás a Börzsöny csúcsaira és a kanyargós Ipoly-völgy szelíd lankái felé.

Drégely várához tett látogatása során a drégelypalánki Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központban 200 Ft-os, 500 Ft-os vagy 1000 Ft-os *kőjegy*, valamint a *Látogatók könyvének* megvásárlásával Ön is elősegítheti vármegmentő munkánkat. (A *kőjegy* legkisebb, 200 Ft-os címlete egy kétökönyi, 500 Ft-os címlete egy közepes, míg az 1000 Ft-os címlete már egy tekintélyesebb kő visszafalazásának költségét biztosítja.)

Szeretnénk a várat továbbépíteni, hogy méltóbban tisztelgessünk Szondi György várkapitány és hősi halált halt vitézének emléke előtt.

Ismerjék meg Önök is történelmi nevezetességünket, gyönyörködjenek vadregényes természeti látványainkban. Drégelyvárhoz tett látogatásaik során nézzenek be a Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központba is.

A Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ

A szép és hangulatos központ 2015. szeptember 1-jétől működik Drégelypalánkon.

Kialakítottunk egy 10 állomásból álló kulturális tanösvényt, mely bemutatja a helyi történelmet, hagyományokat és egész napos, vagy akár többnapos elfoglaltságot nyújt az idelátogatók számára szezontól függetlenül. A kiállítótér és központ megnyitásával az volt a drégelypalánki önkormányzat célja, hogy betekintést nyújtson az érdeklődőknek Drégely és Palánkvár életébe a megnyitott kiállítás által. Ugyanakkor a hozzánk érkezők ne csak Drégely várában és az erdei túrákon töltsenek időt, hanem Drégelypalánk község meglátogatása is szerepet kapjon úti céljaik között, fő vonzó tényezőként a központ meglátogatásával. Sokszínű programkínálatával tartalmas időtöltést jelent minden korosztály számára a megnyitott komplexum.

A Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ részei az alábbiak.

Régészeti leletek tára: Drégely és Palánk várából előkerült leletek gyűjteménye, tárlatvezetéssel.

Irodalomtörténeti kiállítás: a Szondi-kultusz irodalmi feldolgozása tablókban, tárlókban, könyvekben.

Tájszoba: drégelypalánki tisztaaszoba berendezési tárgyainak és a helyi viseletnek a bemutatása.

Fogadótér és Információs Pult: a turisták itt kapnak információt és tájékoztatást a környékbeli látnivalókról, szállás-, étkezési és programlehetőségekről.

Pajta: régi, hagyományos munkákhoz, a mezőgazdasághoz kapcsolódó eszközök bemutatása.

XVI. századi működő ágyú.

Pince: régi borászati eszközök, felszerelések bemutatása.

Helyi termékes sarok: a helyben megtalálható termékek (lekvár, szörp, méz, különböző kézműves termékek), valamint ajándéktárgyak, képeslapok, könyvek, kiadványok árusítása.

Büfé.

Szabadtéri kemence: hagyományos palóc kemencés, elsősorban burgonyás ételek szabadtéri sütése, látványsütés.

Igazi élmény a Szondi-filmek vetítése a központban. A *Szondi legendája* című történelmi film Szondi és a törökök harcáról szól, jól bemutatva az akkori harci eszközöket, harcmodort és stratégiát, a magyar csapat hazafiasságát és bátorságát, valamint Szondi dicső halálát. A *Szent sírhely* című film a vár történetét mondja el. Megmutatja, hogy az 1200-as években hogyan építették fel a várat, valamint az évek során hogyan változott, alakult a szerkezete.

Az év minden napján nyitva tartunk! Szeretettel várjuk a látogatókat!

Elérhetőség: Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ; 2646 Drégelypalánk, Fő út 7.; www.dregelyvara.hu, dregelyvara@gmail.com; tel.: 06-35-567-070, 06-30-514-0334.

Pásztor Ildikó–Teszári Károly

A Szondi Kiállítótér és Turisztikai Központ
(Pásztor Ildikó felvétele)

A szarvasi Mini Magyarország Makettpark a történelmi Magyarország közepén

Szarvason egész Magyarország

A Szarvasi Arborétumban található Mini Magyarország makettpark Európa legújabb makettparkjaként 2013. április 10-én nyílt meg a város történetének egyik legnagyobb magánberuházásaként. A szarvasi Mini Magyarország létrehozását a klagenfurti Minimundus ihlette. A hazánk legnagyobb arborétumában, a Kárpát-medence és a történelmi Magyarország mértani középpontjában lévő makettparkban – a mostanra megvalósult fejlesztéseknek köszönhetően – hazánk és Erdély történelmét, hagyományait, építészeti nevezetességeit mutatják be. A rendkívül részletgazdag makettek készítése, valamint a park kialakítása közel 9 hónapon át zajlott közel 20 szakember – köztük elismert képzőművészek – és több mint 50 kivitelező munkás közreműködésével. A speciális technológiai kivitelezésnek köszönhetően a kicsinyített épületek a zord időjárási körülményekkel szemben is ellenállóak. A Mini Magyarország makettpark szervesen illeszkedik az arborétum közegébe: a tervezés és a kialakítás során az akadálymentesítést, a fenntarthatóságot és a környezettudatosságot egyaránt szem előtt tartották, a növénytelepítési munkákat is célzottan az arborétum élővilágával hangolták össze. A makettpark folyamatos fejlesztéseinek és a világszínvonalú miniatűr épületeinek köszönhetően történetének harmadik évében a látogatók száma elérte az évi százezer főt. A szarvasi makettpark 2016-ban felvidéki nevezetességekkel is bővül.

Több száz év történelmi hagyománya egy helyen

A Körösök szívének festői környezetében megtalálható Mini Magyarorszában jelenleg több mint félszáz épített csoda, vasút- és hajómakett minden apró részletében kidolgozott másolata található meg, ahol a látogatók soha nem látott perspektívából ismerhetik meg Magyarország történelmi jelentőségű épületeinek, hajóinak, vonatainak kicsinyített másait. Az épületek elhelyezése a szarvasi Magyarorszában a földrajzi elhelyezkedést követi, felülnézetből kirajzolódik az országhatár és a határon túli területek alakja is. A mini országjárás során utunk többek között olyan nevezetességek mellett vezet el, mint a kecskeméti Cifrapalota, a jáki templom, vagy a budapesti Hősök tere makettje, miközben meghallgathatjuk a budapesti Operaházból megszólaló klasszikus Melis György-áriát. 2015-ben Erdély nevezetes épületeivel bővült a szarvasi Mini Magyarország makettpark, így már nem csak a tihanyi visszhangot próbálhatjuk ki itt „miniben”, vagy a pécsi dzsámiból hallhatjuk a műezsin énekét, de a mini Erdélyt is bejárhatjuk Szarvason. Novembertől pedig már a kolozsvári Szent Mihály-templomig is elkalandozhatunk, miközben több száz év történelme, építészete és neves eseményei elevenednek meg a szemünk előtt.

Hazánk egyetlen interaktív makettparkja

A két hektáron elterülő Mini Magyarország minden korosztályt kalandra hív: interaktív makettekkel, gombnyomással indítható, mini alagutakon, hidakon, viaduktokon átkelő vasútmakettekkel, a mini Balatonon és Dunán ringatózó vitorlásokkal, gőzhajókkal, gombnyomásra megszólaló, hangzó épületekkel a legkisebektől a nyugdíjas korosztályig, családoknak, baráti társaságoknak, osztályoknak, nyugdíjas kluboknak egyaránt különleges élmény. Hazánk egyetlen interaktív makettparkjában, a szarvasi Mini Magyarorszában olyan történelmi jelentőségű vonatok közlekednek, mint az 1973 és 1984 között készült M41-esek, vagy az 1934-ben a Budapest–Bécs vonalon debütált Árpád sinautóbusz, amelyek hazánk leghosszabb szabadtéri vasútmakett-pályáján robognak olyan jeles állomásokat érintve, mint a zombori vagy a kétegyházi vasútállomás.

A zombori vasútállomás makettje

és családok számára, akik fontosnak tartják a történelem megismerését élményekkel összekapcsolva. A makettpark a környező általános és középiskolák körében kedvelt osztálykiránduló helyszín, hiszen a vezetőség oktatóanyaggal is segíti a tanárok kihelyezett, interaktív történelemóráit. Az ország minden részéből, sőt, a határon túlról is érkeznek a szarvasi Mini Magyarorszába iskolás csoportok rendhagyó tanórákra, osztálykirándulásokra. A gyerekek egy ilyen történelemóra során élőben is megcsodálhatják azokat a legendás épületeket, amelyekhez jelentős történelmi, kultúrtörténeti események kapcsolódnak, vagy olyan történelmi jelentőségű beszédek, dalokat és zsoltárokat hallgathatnak meg, mint például Mindszenty József 56-os emlékezetes rádióbeszéde, vagy a debreceni református nagytemplom 90. zsloltára.

Az év minden szakában varázslatos élménypark legtöbb makettje 1:25 léptékű, bár néhány esetben ettől eltérő méretaránytal találkozhatunk, hiszen fontos szempont volt, hogy minden korosztály számára egyaránt élvezhető méretűek legyenek az építmények, azaz a gyerekek számára is befogadható, élvezhető méretű makettek készüljenek, a felnőttek pedig olyan perspektívából láthassák az épületeket, amilyenből korábban soha. A szarvasi Mini Magyarország éppen ezért tökéletes kirándulóhely iskolás osztályok

Az ország legnagyobb Szent Korona-installációja

2015-ben a szarvasi Mini Magyarország fejlesztéseinek sorából nem maradhatott ki az ország legnagyobb Szent Korona-installációja sem, amely fából és kovácsoltvasból készült, 3,5 méter átmérőjű és a történelmi Magyarország közepét jelképező dombbal együtt mintegy 7 méter magas. Az ország legnagyobb Szent Koronája olyan egyedi szimbólum a történelmi Magyarország közepét jelképező domb felett, amely alatt állva a látogatók beláthatják a történelmi Magyarország „egészét”.

A szarvasi Mini Magyarorszában mindig történik valami

A makettparkban évente számos programmal várják a látogatókat. A 2015. évi Vasutasnapon például különleges eseményre invitálta a szarvasi Mini Magyarország a vonatok és a vasútmodellek rajongóit. A Mini Mozdonyok Nagy Napján vendégmozdonyok és -szerelvények érkeztek a makettpark saját járművei mellé, sőt, a parkban valódi kalauzok tették autentikusabbá a vonatokról szólók tematikus napot, ahol a gyerekek behatóan ismerkedhettek meg a mini vasútállomásokról gombnyomásra indítható legadás szerelvényekkel. A Múzeumok Éjszakáján pedig nemcsak kivilágítva közlekedő mini vonatokkal, de fényben úszó makettépületekkel is találkozhattak a látogatók, miközben a mini Balatont és a Dunát fluoreszkáló kavicsok szegélyezték, és akkor a speciális eljárással megkomponált fényfestést még meg sem említettük. A Szarvasi Arborétumban ezalatt detektorral, éjjellátóval és zseblámpával felszerelve vezetett túra indult, ahol kiderült, milyen denevér- és bagolyfajok élnek a Mini Magyarország szomszédságában, valamint a látogatók megleshették az idős fák alatt neszező élőlényeket. A nyár egyik záróakkordjaként a makettpark történetében új fejezetet író Déva várát adták át, amelyet Ruszinkó Ádám turizmusért felelős helyettes államtitkár avatott fel és az átadó napjának teljes bevételét a szarvasi Mini Magyarország a Vízi Színház esti előadása előtt a Dévai Szent Ferenc Alapítvány számára ajánlotta fel. Az átadás napján a Mini Magyarország makettpark vendégül látta Szarvason a Dévai Szent Ferenc Alapítvány gyermekeit, akik az átadásra egy előadással készültek, az esti színházi előadásra pedig a gyerekek vehették át a makettpark adományát.

Kalandra hív Szarvas

A szarvasi Mini Magyarország nem csupán egy makettpark, ahol mindig történik valami, de olyan élménypark, amely garantáltan maradandó emlékeket kínál. A Körösök szívében megbúvó szépségek, Szarvas és környéke egy hétvégre, de akár egy teljes hétre is elegendő programot nyújt. A Mini Magyarország és a Szarvasi Arborétum együtt tökéletes kirándulóhely gyerekes családok és felnőttek számára egyaránt. A látogatók a mini országjárást kiegészíthetik egy Körös-parti fürdőzéssel, egy vadregényes

A dévai vár makettje

evezéssel, horgászattal is, hajózással is. A vadregényes Holt-Körös gazdag élővilága rabul ejtő. A Holtág szarvasi szakaszát a Katalin II. sétahajóval is behajózzhatjuk, amelynek egyik megállója a Szarvasi Arborétum és a Mini Magyarország, így a mini országjárás után akár rögtön vízre is szállhatunk. A szarvasi Anna-ligetben megnyílt Körösvölgyi Állatparkban kicsik és nagyok testközelből ismerhetik meg a Tiszántúl déli részének őshonos állatait. Este pedig kihagyhatatlan élménnyel várja a művészetek rajongóit a szarvasi Vízi Színház, amelynek különlegességét az adja, hogy a Holt-Körösre nyúló színpad mögött a díszlet maga a Körös a mocsárciprusokkal, illetve a színházzal egyidős fahíddal. Szarvas és a történelmi Magyarország középpontjában fekvő szarvasi Mini Magyarország kötelező megálló a hasznos és tartalmas kikapcsolódásra vágyóknak!

Magyar Péter

KÖZGYŰJTEMÉNYEK

A Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény¹

Budapest XVIII. kerületének egyetlen muzeális közintézménye a Tomory Lajos iskolaigazgató által 1956-ban alapított pedagógiai és helytörténeti gyűjtemény. Első működési engedélyét 1991-ben kapta, 1994 és 2012 között a pedagógiai szakmai szolgáltatóval közös intézményi keretben működött.² 2012-től a pedagógiai szakmai szolgáltató a KLIKK-hez került, a gyűjtemény viszont önkormányzati fenntartású maradt, a Kondor Béla Közösségi Ház és Intézményei részévé vált. Ebben az évben vette fel alapítója nevét. Igazi iskolai gyűjteményként indultunk, sőt, az anyag összegyűjtésében Lajos bácsi számos lelkes diákja is részt vett. Jó néhányukkal ma is kapcsolatban vagyunk. Sokan segítik munkánkat, szívesen mesélnek egykori tanárukról, nem kis büszkeséggel a gyűjtésről. 2012-ben, a névfelvételkor együtt emlékeztünk meg az 1998-ban elhunyt Lajos bácsi születésének 100. évfordulójáról.

Gyűjteményünk a százezres XVIII. kerület³ egyetlen önkormányzati fenntartású, minisztériumi működési engedéllyel rendelkező, történeti emlékanyagot gyűjtő-, őrző-, feldolgozó és bemutatóhelye, a hely- és oktatástörténeti kutatás és oktatás központja. Anyagának zöme az ipari-műszaki fejlődés eredményeként létrejött elővárosi település élete, fejlődése, kiemelkedő személyiségei, az itt élők életmódja mellett az oktatás és a nevelés, valamint a gyermekkor, különösen a játékok bemutatására ad lehetőséget, de rendelkezünk légiforgalmi gyűjteménnyel is. Elsősorban a kerületen belül, részben azon kívül sokféle kiállítással, programmal várjuk a látogatókat, érdeklődőket, akiknek száma évek óta meghaladja a 20–25 000 főt is. 2014-ben 4 saját és 22 külső helyszínen 17 különféle kiállítást mutattunk be. 2015-ben pedig több mint 3500 diák és óvodás vett részt múzeumpedagógiai, illetve helyismereti foglalkozásainkon. Ezek többsége önálló és csoportmunkára serkentő ismeret feldolgozó, sokféle érzék-szervre ható, részben kézműves tevékenység, amelyhez modern technikai eszközöket, drámapedagógiai elemeket és a legfontosabbakat, a régimúlt tárgyait, írott és képi forrásait egyaránt felhasználjuk.

¹ A gyűjtemény alapítójáról, történetéről és anyagáról részletesebben lásd: www.muzeum18ker.hu, illetve <http://pihgymuzeum.gportal.hu>. Az összeállításához felhasználtam az alábbi anyagokat: a PHGY Közművelődési és múzeumpedagógiai terve 2010 (kézirat); a PIHG Y ALFA és TÁMOP pályázatai, éves és pályázati beszámolóit 2002–2015 (kézirat).

² A pedagógiai szakmai szolgáltatót 1994-ben hozták létre. A közoktatási és közgyűjteményi feladatok egy intézményen belüli ellátása számos előnnyel járt, mivel az intézmény része volt a kerületi óvodai, és általános iskolai szaktanácsadói és munkaközösségi hálózat. A közoktatási-közgyűjteményi szakemberek együttműködése évtizedes hagyományokon nyugodott, nemcsak a gyűjtemény alapítója, hanem 1994 előtti vezetői is tapasztalt pedagógusok voltak.

³ Budapest XVIII. kerülete, Pestszentlőrinc–Pestszentimre két önálló település egyesítésével, 1950-ben jött létre. Az Üllői út másik végén (11 kilométerre a város központjától), a főváros határán fekvő, jelentős zöldterületekkel rendelkező kerület 22 lakónegyedből áll, emellett része a Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér és a Halmi Erdő. Itt működik az OMSZ Marczell György Főobszervatóriuma. A XVIII. kerület területe 38,61 km², kényelmesen elférne itt Budapest teljes belvárosa, a budai Várral és a pesti oldal Nagykörúton belüli részével. Bár a terület már a népvándorlás korában is lakott volt, Szentlőrinc falut pedig már 1332-ben említi oklevél, a terület a török idején elnéptelenedett, majd a XVIII. században a Grassalkovich-birtok részévé vált. Két majorsági központot hoztak létre, a nagyobbat Szentlőrinc, a kisebbet Péteri pusztán. A modern település kialakulása a XIX. század második felében kezdődött, a főváros közelségének és a vasútvonalaknak köszönhetően. Az 1870-es években kitépülő villatelep lakói közé tartozott a helyi birtokos Lónyay Menyhért miniszterelnök, Eötvös Loránd, Margó Tivadar és Puskás Tivadar, Hofherr Albert és Fedák Sári. A kisebb-nagyobb iparvállalatok az intenzív ipari fejlődés, az Üllői úti kisvasút, majd 1900-tól villamos egyre több embert vonzottak, így Pestszentlőrinc 1910-ben nagyközség, 1936-ban város lett. A szomszédos település 1930-ban még Soroksár-péteri néven vált önálló nagyközséggé, és a következő évben vette fel a ma is használt Pestszentimre elnevezést. A kertvárosi környezetben az 1960-as években született meg az első modern lakótelep, melyet az 1990-es évekig még további 4 követett. Az elmúlt 25 évben elsősorban lakóparkokkal bővült a kerület. A 100 000 lakos igényeit többek között 28 óvoda, 21 általános és 6 középiskola, 3 művelődési ház és 3 könyvtárfiók szolgálja.

A gyűjtemény anyagát elsősorban a XX. századból, kisebb részben a XIX. század végéről származó 2600 tárgy, 15 ezres fotógyűjtemény, több ezer egyedi és 25 írat-folyóméternyi dokumentum, 500 darabos video-, és hangkazetta-, valamint egyre gyarapodó digitális gyűjtemény alkotja. Az életmód-történeti anyag mellett (háztartási eszközök, bútorok, hétköznapi műszaki tárgyak stb.) néprajzi eszközök, az 1910-es évek elejétől gyűjtött iskolai bútorok, iskolai kísérleti és szemléltetőeszközök, kisipari szerszámok és teljes műhelyfelszerelések, a helyi üzemek, gyárak kisebb tárgyi emlékei, valamint jelentős játékgyűjtemény található. Külön kezeljük az elmúlt években intenzíven növekvő légiforgalmi anyagot, amely jelenleg elsősorban Malév-emlékekből áll.⁴ Képeslap- és meghívógyűjteményt, térképet, több ezer plakátot és iskolai szemléltetőtáblát őrzünk. A több mint 5000 darabot számláló könyvtárban olyan ritkaságok is vannak, mint például Maróthy György számtankönyve 1763-ból. A XIX. század végétől az alsófokú oktatásban használatos tankönyvek sorozata mellett egyedülálló a helyi kiadványok és újságok anyaga az elmúlt 110 évből. A helytörténeti anyag mellett elsősorban oktatástörténeti anyagot gyűjtünk. Utóbbi kiegészítéseként folyamatosan és szisztematikusan bővítjük gyermekkor-történeti anyagunkat. Így nemcsak az óvodáztatás és az alsó fokú iskoláztatás emlékeit tudjuk bemutatni, hanem magukat az óvodásokat és kisiskolásokat is.

Gyűjteményeink a helytörténet mellett a XX. századi életmód- és oktatástörténet komplex feldolgozására, élményszerű bemutatására adnak módot. Kiállításainkhoz többféle korcsoportnak, illetve családoknak is kínálunk múzeumpedagógiai programokat. Helytörténeti, helyismereti tevékenységünk nemcsak programok szervezésére korlátozódik, elektronikus és papíralapú kiadványaink mellett kutatószolgálat keretében évente több mint 100 megkeresést kapunk. Könyvtárunk, adattárunk és a kistárgyi gyűjtemény helyben is kutatható, de helytörténeti kérdésekben levélben és telefonon is adunk információt, szükség esetén kép- és dokumentummásolatokat. Sok különböző partnerrel működünk együtt. Fenntartónk, a XVIII. kerületi önkormányzat, a kerület köztisztviselői és közösségei mellett más közgyűjteményekkel, magánygyűjtőkkel is szoros munkakapcsolatban vagyunk, ezt mutatják az így megszületett közös programok, kiállítások, kiadványok, írások.

Kiállítások⁵

A gyűjtemény elsősorban a nagy kiterjedésű kerület több pontján, saját kiállítótermeiben és más helyszíneken is folyamatosan mutat be kiállításokat. Állandó kiállításaink mellett időszaki és ismeretterjesztő tablókiállításaink egyfelől évfordulókhöz, másfelől a gyűjtemény hosszú távú kutatási programjához igazodnak, melyet a helyi igények figyelembevételével, sokszor helyi partnerekkel szorosan együttműködve állítunk össze.

Évente általában egy nagyobb, tárgyi anyagot is feldolgozó, a településhez köthető témájú időszaki kiállítást mutatunk be. Erre az elmúlt években egy közeli bevásárlóközpont biztosított megfelelő kiállítótermet.⁶ Időszaki kiállításaink kerületen kívüli bemutatására más lehetőségek is adódtak: a Fedák Sári életét bemutató kiállításunk 2009-ben Beregszászon, majd a Budapesti Történeti Múzeumban, 2015-ben pedig a Nemzeti Színházban járt.

Kihelyezett és folyamatosan kölcsönzött tablókiállításaink számtalan intézmény, civil szervezet, szabadtéri program helyszínére eljutottak és eljutnak. Kialakításukban törekszünk a látványos grafikai megoldásokra, könnyű áttekinthetőségre, nagyméretű képek bemutatására és a tartós kialakításra (ponyva, műanyaglap). Kiállítási anyagaink egy része elérhető a gyűjtemény honlapján is.

2011 tavaszán nyílt új állandó kiállításunk a Múzeumsarok kiállítóhelyen. A helyi önkormányzatok által fenntartott múzeumok fejlesztésére kiírt pályázat keretében, a jubileumi települési évfordulók megünneplésének, közös történelmünk megőrzésének fontos eleme valósult meg a NEFMI segítségével.⁷ Budapest XVIII. kerülete és a két településrész, Pestszentlőrinc, Pestszentimre XIX–XX. századi

⁴ A kerületben Ferihegyen működő repülőtér 1950 óta szolgálja a polgári repülést, nagyon sok kerületi dolgozik az itt működő cégeknél.

⁵ Lásd még *Kovács Márk*: A XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti témájú kiállításai 2001–2009 között. In: *Mérlegen a múlt. Írások Budapest XVIII. kerületének történetéből.* Szerk.: *Heilauf Zsuzsanna–Feitl Irisz.* PIHGÝ Bp., 2010.225–228.

⁶ A 140 négyzetméteres bemutatóhely a KÖKI Terminálon szinte megduplázza látogatóink számát (7–10 000 fő).

⁷ Még soha nem állt a gyűjtemény rendelkezésére ekkora keretösszeg, kiállításainkat általában ennél nagyságrendekkel olcsóbban, rengeteg belső munkával valósítjuk meg. (Dologi szakmai fejlesztésre számítható éves költségvetési tételünk nem éri el a felét sem a 7,2 millió forintnak.) A rendelkezésre álló pénzből megújulhatott a kiállítóterem: akadálymentessé vált a bejárat és a kiállítás teljes területe, új bútorzat, világítás, műtárgyvédelmi előírásoknak megfelelő légkondicionálás, árnyékolás készült. Végre lehetőségünk nyílt nagyobb szabású (millió) restaurálásra, új bemutatóeszközök (projektor, digitális képkeretek, makettek stb.) beszerzésére.

vázlatos története, illetve a gyűjtemény jelentős részét alkotó oktatási anyag interaktív bemutatása valósult meg. Az első teremben látható a *200 év emlékei* című kiállítás, amely a kerület és elődtelepüléseinek történetét mutatja be a látogatóknak. A kiállítás képek, dokumentumok, tárgyi emlékek, makettek és modellek mellett térképeken mutatja be az elmúlt 150 év egy-egy pillanatát, a térség fejlődésének egy-egy állomását, melynek eredményeként a néhány száz fős majorsági központokból önálló települések, majd a főváros egyik kerülete jött létre. Az egykori birtokosok, híres villatulajdonosok felidézése mellett a település fejlődését elősegítő vasútvonalakat, a XX. század első felében önálló nagyközséggé fejlődő Pestszentimrét és az 1936-ban megyei várossá váló Pestszentlőrincet is megismerhetik az érdeklődők. A két település lakóinak többsége az iparból élt, ezért is jelennek meg a fontosabb gyárak, üzemek. A XX. század közepétől a főváros részeként továbbfejlődő kerületben működik Magyarország legfontosabb közforgalmi repülőtere, így kiállítottunk a repülőtérhez és a magyar légiforgalmi vállalat-hoz köthető tárgyakat, dokumentumokat is.

A helytörténeti állandó kiállítás egy részlete

húzhatnak, megcsodálhatják a szertárak gazdagságát. Tomory Lajos emlékét egykori használati tárgyai, iratai elevenítik meg.

2011 óta a Havanna-lakótelepen is működik egy állandó kiállításunk, amelyen a két háború között kialakított, állami működtetésű szociális lakótelep (Állami telep) és a mai lakótelep történetének feldolgozása mellett életmódhoz, lakáskultúrához kapcsolódó tárggyűjteket mutatunk be. Ez a múzeum-pedagógiai helyiséggel összekapcsolt kiállítóter és maga a kiállítás is uniós pályázat (Havanna-projekt) segítségével valósult meg.

Kiállításainkhoz ismertető szórólapokat, kisebb füzeteket, online felületeket készítünk évek óta. 2010-ben és 2011-ben a pályázatoknak köszönhetően többféle igényes feladatlap, múzeum-pedagógiai foglalkoztató füzet és programfüzet összeállítására és megjelentetésére volt lehetőségünk, ezt a jó gyakorlatot különféle pályázatoknak köszönhetően ma is folytatjuk, elsősorban a helyismereti feladatlapok száma bővült.

A gyűjtemény nemcsak hagyományos kiadványokat készít. Ezek többségét házon belül állítjuk elő, tördeljük, sokszorosítjuk, a terjedelem is behatárolt. A kimaradó, de érdeklődésre számot adó anyagokat, illetve a nyomtatott, de már nem kapható kiadványaink szövegét, pdf-jét is egyre nagyobb számban tesszük fel a gyűjtemény honlapjára.

Rendezvények

A hagyományos múzeumi rendezvények, kiállításmegnyitók, tárlatvezetések, konferenciák, könyvbemutatók, előadásorozatok szervezése mellett számos programot kínálunk. A település egyetlen muzeális közgyűjteményeként szerepet vállalunk országos programok, rendezvénysorozatok múzeumi jellegű, helyi megjelenítésében: kiállításokkal, kapcsolt rendezvényekkel csatlakozunk a Kossuth-, a Balassi-évfordulóhoz, a Mese, ill. a Reneszánsz Évéhez, rendszeresen a Kulturális Örökség Napjai országos programsorozathoz. Évek óta részt veszünk a Múzeumi Majálison, a Múzeumok Éjszakája rendezvénysorozatba is bekapcsolódtunk. 2006 óta folyamatosan részt veszünk szabadtéri tablókiallítással és

Az átjáróban elhelyezett felújított gimnáziumi szertárszekrény látványraktárként funkcionál. Itt oktatástörténeti emlékeket tekinthetnek meg a látogatók: a vitrinekbe az iskolai élet számos emléke, eszközök, használati tárgyak, könyvek mellett a délutáni szakkörök, szabadidős programok kellékei, a tanításhoz és a gyermekkor világához kapcsolódó tematikus együttesek kerültek.

A második kiállítóteremben az iskolai tanterem hangulatát idézzük meg. A falakon pedig a gyűjtemény nagyméretű, elemi iskolai szemléltető és ismeretterjesztő plakátjaiból, dokumentumaiból látható néhány. A látogatók kipróbálhatják az iskolapadot, iskolaköpenyt

programmal a nagy kerületi rendezvényeken (pl. a Szeptemberi Kóstolón, a Havanna Napokon és a Traktor Majálison). Ez több szempontból is hasznos: a rendezvény programja színesedik, a település ismertebbé válik történelmének, értékeinek bemutatásán keresztül, a rendezvények közönségvonzó ereje segíti és népszerűsíti munkánkat, a gyűjtemény és az érdeklődők könnyebben egymásra találhatnak.

A gyűjtemény múzeumpedagógiai tevékenysége

A Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjteményben nagy hagyománya van a múzeumpedagógiai foglalkozásoknak. A kezdetektől pedagógusok kezelték, irányították a gyűjteményt, akik számára egyértelmű cél volt megmutatni az anyagot a felnövekvő generációknak. A közös intézményi keretek a kerületi Pedagógiai Intézettel lehetőséget adtak arra, hogy már az ezredfordulótól, szakképzett pedagógus közreműködésével korszerű, a mai múzeumpedagógiai elvek figyelembevételével összeállított foglalkozássorozatot szervezzünk. Módszereinket azóta folyamatosan korszerűsítjük, az elérendő célcsoportok számát bővítjük.

2006 előtt csak felső tagozatosok számára, majd az alsó tagozatosok, az elmúlt három évben az óvodások, ma már a középiskolások számára is tartunk programokat, főként tematikus foglalkozásokat, melyek általában egy-egy kiállításához vagy tárgyi anyagcsoporthoz köthetők. A pedagógusokkal együttműködve komplex, egész osztályokat mozgató, múzeumlátogatással és anyaggyűjtéssel is egybekötött helytörténeti versenysorozatot szervezünk az általános iskolások számára.

Gyűjteményünk legfontosabb gyermek célcsoportjai a szervezett gyermekcsoportok. Minden célcsoportnál fontos, hogy a gyerekek mindennapjaihoz is kössük a programot, természetesen ez az egyes életkori szintek esetében eltérő tematikát igényel. Törekszünk a sok aktivitást igénylő komplex foglalkozások létrehozására.

Az óvodás korú csoportok esetében kevés frontális munka, inkább az élmény a fontos (szituációs játék, alkotó jellegű, fantáziát megmozgató feladatok). Ennek a korosztálynak max. 1 órás programokat tartunk, az óvodai élethez alkalmazkodva, a délelőtti órákban.

Az alsó és felső tagozatos korcsoportnak általában többféle hosszúságú, életkortól függő, az iskolai tananyaghoz (történelem, honismeret, környezetismeret, vizuális kultúra) köthető, önálló csoportos vagy egyéni munkát igénylő programokat kínálunk (mozgással, alkotással, szituációs játékkal járó feladatok végrehajtása).

Középiskolások számára a múzeumpedagógiai foglalkozások mellett más közművelődési programokat (filmvetítés, előadás, könyvbemutató) is tartunk.

A múzeumi jegyárak és utazási költségek drasztikus emelkedésével megnőtt a helyi látogatási kedv (gyűjteményünk programjai a kerületi oktatási intézmények számára ingyenesek), a pedagógusok jobban igénylik a délelőtti 1 órába beleférő vagy a napközis időszakban, délután látogatható, könnyen elérhető interaktív, múzeumpedagógiai foglalkozással párosított kiállításokat a hagyományos múzeumlátogatásnál.

A Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény egyre növekvő helyi népszerűségét az élményszerű ismeretátadáson alapuló oktatási tevékenység ösztönzésének is köszönheti. Célunk, hogy múzeumpedagógiai program segítségével javítsuk a hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatási esélyeit, az oktatás és a nevelés folyamatába való intenzív és sokrétű bekapcsolódást, az intézményekkel való kölcsönös szakmai kapcsolat fenntartását, melynek mérföldköve a 2010-ben a kerület több iskolájával kötött szakmai együttműködési megállapodás.

Helyismereti foglalkozás a Havanna-lakótelepi kiállítóhelyen

Célunk, hogy múzeumpedagógiai program segítségével javítsuk a hátrányos helyzetű rétegek felzárkóztatási esélyeit, az oktatás és a nevelés folyamatába való intenzív és sokrétű bekapcsolódást, az intézményekkel való kölcsönös szakmai kapcsolat fenntartását, melynek mérföldköve a 2010-ben a kerület több iskolájával kötött szakmai együttműködési megállapodás.

Helyismereti, helytörténeti oktatás a XVIII. kerületben⁸

Szűkebb pátriánkban, Pestszentlőrincen már a két világháború között használtak oktatási célú összefoglalókat, tematikákat. A *Lakóhelyi ismeretek* című tantárgy 1956-os bevezetése után egy évvel készült el a kerület általános iskolái számára a *Pestszentlőrinci képeskönyv*, melyből néhány példányt féltve őriz gyűjteményünk. A kéziratok dokumentumot – mely kézzel festett települési térképeket, jó minőségű kerületi középületfotókat tartalmaz – Tomory Lajos, a Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény megalapítója tervezte és szerkesztette 25 példányban, a kerületi tanács oktatási osztályának megbízásából. A történelmi leírást és az óravázlatokat Tekes Sándorné készítette. Ez a komplex összeállítás több szempontból mutatta be a település múltját és jelenét az általános iskolák tanulóinak.

1998-ban, a Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény gondozásában jelent meg a 10–18 éves korosztálynak szánt *Helytörténeti olvasókönyv*,⁹ Téglás Tivadar, Téglás Tivadarné és Pándy Tamás összeállításában. A Pestszentlőrinc és Pestszentimre történetét két különálló, szerkezetében és mélységében is eltérő részben mutatja be a 324 oldalas kiadvány. A szerzők elsősorban olvasmányokat és gondolkoztató feladatokat kínáltak korábbi helytörténeti munkáikra támaszkodva, néhány képpel és térképvázlattal illusztrálva az anyagot. A lőrinci részt gyakorló és már nyugdíjas, aktív helytörténeti tevékenységet folytató középiskolai történelemtanárok készítették. Úgy tudjuk, ez a kötet ma is megtalálható a kerületi iskolák könyvtáraiban. Arról, hogy melyik iskola, hány pedagógus használta-használja oktatási célokra a kötetet, nincs pontos adatunk. A kiadvány inkább a középiskolai oktatásban használható, bár évente rendez az egyik kerületi gimnáziumban Grünvald Mária helytörténész, történelemtanár olyan helytörténeti versenyt, mely ezen a könyvön alapul, és általános iskolás csapatok is részt vesznek rajta.

Egyes iskolákban, pl. az Eötvös Loránd és a Kassa utcai Általános Iskolában vagy a Hunyadi Mátyás Gimnáziumban tudunk lelkes pedagógusokról, jó gyakorlatokról, mégis tanulságos lenne annak vizsgálata, hogy a kerületi általános és középiskolák helyi tantervében jelenleg milyen szinten van jelen, egyáltalán jelen van-e a lakóhelyismeret, helytörténet, akár különállóan, pl. a honismeret témakörében, akár egyes tantárgyakba, pl. az alsós környezetismeretbe vagy a felsős történelemórákba ágyazva.

Helytörténeti séták¹⁰

Településünk és lakói ezer szállal kötődnek Budapest más részeihez, számosan a főváros távoli pontjain dolgoznak, tanulnak. Sok az új beköltöző. Többen csak azt a szűkebb városrészt, telepet, sokszor csak néhány utcányi területet ismerik kicsit alaposabban, melyben laknak. Éppen azért különösen fontos a lakóhelyismeret terén a helytörténeti séták szervezése. Így felkelthetjük az érdeklődést településünk egészének múltja és jelene iránt, segíthetjük a múlt emlékeinek megőrzését, erősíthetjük a lokálpatriotizmust.

Az előző fejezetben említett, 1957-ben elkészített *Pestlőrinci képeskönyv* mellé Tekes Sándorné helytörténeti sétát, sőt, gyűjtőmunkát is ajánló történeti összefoglalót is készített. A kiadvány segítségével már ekkor felfedező útra indulhattak az általános iskolai osztályok.

Az elmúlt évtizedekben a gyűjtemény munkatársai és a kerületi helytörténészek számos buszos és gyalogos sétát vezettek, bemutatva a XVIII. kerület legfontosabb köz- és magánépületeit, az egyes telepek érdekességeit, köztérét, híres lőrinciek, imreiek egykori lakóhelyét. Minderre nagy szükség van, mert így fiatalok és idősebbek egyaránt (a tematikus erdei tanösvényekhez hasonlóan) olyan átfogó tudáshoz juthatnak a séták során, mely átláthatóbbá teszi a város szerkezetét, növeli a kötődést Pestszentlőrinchez és Pestszentimréhez. A résztvevők számára megelevenedhet településünk története. Vezetést nemcsak a helytörténeti gyűjtemény munkatársai, hanem lelkes lokálpatrióták, helytörténészek és tanárok is vállalnak.

⁸ A témáról bővebben *Heilauß Zsuzsanna*: A lakóhelyismeret és a helytörténet oktatásának fejlesztési lehetőségei. In: Tanerőter. A Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény munkatársainak írásai 2009. A PIHGY fennállásának 15. évfordulójára. Szerk.: *Frank Gabriella*. PIHGY, Bp., 2009. 80–88.

⁹ *Pándy Tamás–Téglás Tivadar–Téglás Tivadarné*: Helytörténeti olvasókönyv. PIHGY, Bp., 1998. 324 l. A kötethez tantervi ajánló is készült.

¹⁰ A fejezet jórészt a következő cikken alapul. *Heilauß Zsuzsanna*: Helytörténeti séták a XVIII. kerületben. In: Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv, V. 2009. Szerk.: *Gábor Tibor*. Budapesti Honismereti Társaság, Bp., 2009. 45–51.

A gyűjtemény munkatársai az elmúlt évtizedben is rendszeresen hirdettek meg ingyenes gyalogos sétákat. Az új útvonalakat általában a szeptemberi Kulturális Örökség Napjai című programsorozat keretein belül próbáljuk ki.¹¹ 2005-ben a Villatelepen, 2006-ban pedig a Bókaytelepen kereste fel egy-egy lelkes csoport – vezetéssel – az érdekesebb épületeket, közttereket. Vezetünk sétát meghívott vezetővel, melyen a kerület centrumának változásait, fejlődésének nyomait kutattuk. 2011-es sétánk szervezésébe már az egyik képviselő, Kardos Gábor (ő 2013-tól a helyi települési Értéktár Bizottság vezetője) is bekapcsolódott, így nemcsak képes vezető készülhetett, hanem a szervezés is gördülékenyebben ment. Az első háromórás sétán 40–50 érdeklődő vett részt, többségükben az idősebbek, de akadt közöttük általános és középiskolás tanuló is. A vezetést én tartottam, de több spontán és szervezett hozzászólás, kiegészítés színesítette a programot. Többek között megszólalt a Városháza átalakításának egykori irányítója, az egyik helyi nyomda egykori tulajdonosának fia, a majorsági központ XIX. századi birtokosának leszármazottja. Úgy tudjuk, azóta többen családjukkal is végigjárták az útvonalat. Az együttműködés tovább bővült, így rendszeresen évente két, mindig más útvonalat bejáró sétát (májusban az Urbitális, szeptemberben pedig a Kulturális Örökség Napok keretében) szervezünk, egyre nagyobb érdeklődés mellett. A gyűjtemény munkatársai iskolai, nyugdíjas csoportok, közösségek kérésére egyedi sétaútvonalat is összeállítanak, vezetnek.

A szervezett, csoportos sétákon kívül egyéni sétaútvonalak bejárásához is tudunk segítséget adni. Már 1986-ban megszületett a *Séták a XVIII. kerületben* című, ma is gyakran emlegetett és keresett kötet, melyen több generáció nőtt fel. A kiadványt a Hazafias Népfront XVIII. ker. Bizottsága Honismereti Szekciójának tagjai (nagyreszt a XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény akkori munkatársai, valamint elkötelezett helytörténészek: Magyar György, Pándy Tamás, Téglás Tivadar, Téglás Tivadarné, Tomory Lajos) írták, Tekes Sándorné és Szász János lektorálta. A tíz, térképes séta-leírás nemcsak a számozott látnivalók rövid leírását, történetét, érdekességeit tartalmazza, hanem az egyes területek, telepek rövid történetét is. A kötetben kronológiai áttekintés és mutató segíti a könnyebb eligazodást. A pestszentimrei fejezethez Pándy Tamás (a Széky Endre Történeti Társaság vezetője) az 1957-es kiadványhoz hasonló fotóalbumot készített az általános iskolák számára.

Gyűjteményünk tervei között szerepel a több mint húszéves kiadvány megújítása. Időközben sokat változott a kerület, a gyárak és üzemek többsége megszűnt, több közintézmény új épületbe költözött, egyes épületek funkciója megváltozott, sőt, többet lebontottak. Az elmúlt években bejárt sétaútvonalakhoz kis képes füzeteket készítettünk, melyek hamarosan honlapunkról is letölthetővé válnak. 2014-től pedig olyan online térképes tartalomfejlesztésbe fogtunk a település egy uniós, illetve egy fővárosi pályázatába bekapcsolódva, mely rövid, a legfontosabb információkat tartalmazó szöveges és képes anyagot ad a kerület emléktábláiról és szobrairól, az utcanevek változásairól, köz- és magánépületeiről.¹² A fejlesztés jelenleg is folyik.

Településünkön viszonylag nagyok a távolságok, Pestszentlőrinc és Pestszentimre településközpontja közel 6 kilométerre van egymástól, ezért nagy hagyományai vannak a buszos városnézésnek. Úgy tudjuk, először az 1980-as évek elején invitálta Tomory Lajos, a Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény alapítója helytörténeti buszos városnézésre a kerületi tanács dolgozóit, s ez nagy sikert aratott. Az elmúlt, közel harminc évben egyre több iskolai osztály, felnőtt csoport járt busszal, hozzáértő kísérelével a kerületet. Ha a buszt biztosítják, a gyűjtemény munkatársai ma is ingyenesen vállalják a csoportok vezetését. De családok, egyéni érdeklődők is részt vehetnek ilyen programon. A 2015 őszen meghirdetett buszos kerületbejárásunk olyan népszerű volt, hogy két pótalkalmat is kellett hirdetnünk, így összesen majd 150 fő vett részt a programon.

Településtörténet, településismeret interaktívan és „házhoz szállítva”

Az új állandó kiállítás lehetőséget teremtett arra, hogy a szokványos helytörténeti bemutatóeszközök, kiadványok mellett – elődeink hagyományait követve – új megoldásokat is alkalmazzunk. A kiállításához kétféle korosztálynak szóló sétálólap, és különböző interaktív segédanyagok készültek (padmá-solat, tájékoztató ponyva távirányítós kisautókkal, projektoros táblafelület). A TAMOP 3.2.8-as pályázatunk eredményeként kifejlesztett, folyamatosan megújuló múzeumpedagógiai programkínálatunk több, a tárgyi anyagunkhoz, illetve a településtörténethez kapcsolódó tematikus foglalkozást (oktatás, öltözködés, szórakozás), illetve múzeumi órát (térkép- és oklevél-feldolgozás) tartalmaz. Ezeket speciális, a tanulásban különböző okokból korlátozott tanulócsoportoknak is kínáljuk (a foglalkozásainkon Down-szindróma, illetve autista gyerekek is rendszeresen részt vesznek). Az új fejlesztésekhez nem-

¹¹ Ld. A Kulturális Örökség Napok éves honlapjait: <http://www.oroksegnapok.hu>

¹² A jelenleg elérhető tartalmakat ld.: <http://muzeum18kerpalyazatok.esy.es/kossuth.htm>

csak azt vettük számba, mit csináltak elődeink, milyen helyi jó gyakorlatok születtek, hanem más települések sikeres programjait, kiadványait is összegyűjtöttük, áttekintettük.¹³

Az új állandó kiállítás foglalkoztató füzetében is a kompetencia alapú oktatásra helyeztük a hangsúlyt, ami a különböző szakterületek erősítésére irányul. A füzet összeállításakor nagy figyelmet fordítottunk, és kiemelt szerepet biztosítottunk a szövegértés, a matematikai, az írásbeli, a művészeti kulcskompetenciák, illetve a kreativitás fejlesztésére. Ennek megfelelően igyekszünk olyan feladatokat kitalálni, amelyek e területek fejlesztését szolgálják, mint például játékos matematikai feladatok elvégzése egyéni munkában, vagy különböző projektmódszerek alkalmazása a csoportos feladatok terén. Alkotó és kreatív feladatokból többet is kínálunk, de van lehetőség az egyéni és csoportos kibontakozásra is.

Ennek továbbfejlesztéseként született meg két újabb, az iskolák igényeit minden szempontból figyelembe vevő, iskolába kihelyezett programsorozatunk 2014-től. Mindkettőhöz komplex anyagfejlesztés és iskolai tesztelés kapcsolható. Utóbbi azt jelenti, hogy a programot megfelelő életkorú gyermekcsoporttal teszteljük, és az ekkor tapasztaltak, illetve a pedagógus véleménye alapján módosítjuk az anyagot, és a kínált programot. A komplex anyagfejlesztés eredményeként olyan 60 perces helyismereti oktatócsoportokat hoztunk létre, melyek alkalmasak arra, hogy három különböző általános iskolai korosztály játékos csoportmunkában ismerhesse meg települését, illetve az ide köthető híres embereket. Az oktatócsoportok egy színes, képes tablósorozat mellett három korosztályhoz igazított játékos feladatlapot, óriás kirakókat és interneten elérhető digitális anyagot tartalmaznak, a diákok akár táblagéppel is dolgozhatnak.

Így lehetőségünk nyílik arra, hogy játékos formában kiemeljünk egyes tényeket, megmagyarázzunk, körüljárjunk fogalmakat, jelenségeket. Nagy hangsúlyt fektetünk a megfelelő külső megjelenésre is. Színes borító, képek és grafikák, egységes, jól olvasható betűtípus, játékoság, az élményszerűség jellemző az anyagot. Választós tesztek helyett előnyben részesítettük a játékos feladatlapot, a rajz és vizuális kultúrához kapcsolódó, matematikai, földrajzi jellegű feladatokkal. Mivel a kompetencia alapú oktatás egyik fő törekvése, hogy a gyerekek a tanult anyagot bármilyen helyzetben tudják alkalmazni, ezért ezt az elvet szem előtt tartva többféle tantárgyhoz is kapcsoljuk a feladatokat, így a tantárgyi integráció is megvalósul általuk.

A kooperatív tanulásra is van lehetőség, mert a gyerekek együtt is dolgozhatnak, pl. megosztva egymás között a feladatokat, erősítve egymást és a csoportot. A közös munkálkodás örömét segítik az óriás kirakók is.

A kreatív környezet, az ismeretek a hagyományostól eltérő tapasztalati, interaktív módon való megszerzésének lehetősége még a nehezebben kezelhető diákokat is inspirálja. A tanuló a tanórán kívül tanulmányozhatja a számukra is mintául szolgáló személyiségek tevékenységét, lakóhelyük földrajzát, irodalmát, történelmét, mindennapi életét. Elsajátíthatják azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld és az ott élők megismeréséhez és megbecsüléséhez, a lokálpatriotizmus kialakulásához vezetnek. Tapasztalati úton ismerkednek meg a városi élet hagyományaival, jellegzetességeivel, és segíthetik közvetlen környezetük emlékeinek feltárását, illetve ápolását.

Heilau Zsuzsanna

¹³ Sikertelenül találkoztunk a tatai kiadványsorozat szerzőjével és a programot megálmodó és fenntartó alpolgármesterrel is. Néhány, áttekintett irodalom: A történelemtanítás terepei, illetve a történelemtanítás órán és iskolán kívüli egyéb lehetőségei. In: *Csepela Jánosné–Horváth Péter–Katona András–Nagyajtai Anna: A történelemtanítás gyakorlata.* (Tantárgy-pedagógiai tankönyv). Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 412–459.; *Lancendorfer Zsuzsanna, Karácsony Molnár Erika, Siposné Majtényi Andrea és Rigó Róbert* terve „a pedagógusképzés tartalmi és szerkezeti fejlesztése” HEFOP 3.3.1. p 2004. 090150/1.0. sz. pályázat keretében a szakirányú képzések alapképzési gyökerei témakörhöz, a hon- és népiismeret oktató tanító és óvodapedagógus szakirányú továbbképzési szak megvalósítására; *Foki Tamás: Helyismeret, helytörténet.* In: Az évszámokom innen és túl... (Megújuló történelemtanítás). Szerk.: *Knausz Imre.* Műszaki Könyvkiadó, Bp., 2001. 213–218.; *Frankné Keszeics Marianna: Eine Nationalitätenschule in Budapest-Gesichte und didaktische Empfehlungen.* *Frankné Keszeics Marianna* 2009. 94. l. (Kézirat, Pécsi Egyetem); *Imre Anna: Újpest: a várostól a kerületig.* In: *Educatio* 1996/1.; *Iván László: Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez.* c írásából. In: *Honismeret* 2000/5. sz.; *Katona András–Sallai József: A történelem tanítása.* (Tantárgy-pedagógiai összefoglaló). Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002. 234–262.; *Kuba Gábor: Lakóhelyem tanítása az általános iskolában.* 1996 (Kézirat, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszék) 58. l.; *Pénzes István: A tájaink mellőzött művelődéstörténet jelentősége.* 2008. január 3. (muravidek.eu); *Trencsényi László: Helyi tanterv – helyi kultúra. Változatok a helyi tantervre.* Új Pedagógiai Szemle 1997/9.; *Zsoldosné Olay Ágnes: A helytörténet szerepe átalakuló történelemtanításunkban.* In: Új törekvések a történelemtanításban. Szerk.: *V. Molnár László.* Keraban Kiadó. Bp., 1993. 122–141.; *Varga Istvánné: Tata lépten-nyomon.* Tata Város Önkormányzata, Tata, 2010. 430 l.; *Gábor Tibor: Budapesti kerületi helytörténeti segédanyagok iskolai oktatáshoz.* (www.hnm.hu/honismeret/aktualis/01_Budapesti_helytorteneti.doc)

TERMÉS

Habsburg Mária Krisztierna és Hall in Tirol

Az ausztriai Hall in Tirol város Jézus Szíve-bazilikájának (Herz-Jesu-Basilika) a kriptájában öt Habsburg főhercegnő alussza örök álmát. Nevezetesen I. Ferdinánd német-római császár, magyar és cseh király, valamint Jagelló Anna hercegnő (II. Ulászló magyar, cseh és horvát király lánya) gyermekei, Margit (1536–1567), Ilona (1543–1574) és Magdolna (1532–1590), továbbá Habsburg II. Károly főherceg és Wittelsbach Mária Anna bajor hercegnő két lánya, II. Ferdinánd császár és király testvérei, Eleonóra (1582–1620) és Mária Krisztierna (1574–1621). Közülük minket, magyarokat az utolsóként említett Mária Krisztierna személye érdekelhet a leginkább. És miért? Nos, nevezett főhercegnő nem másnak volt az elvált felesége, mint Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek. Mi több, 1596. január és március, 1597. január és március, valamint 1598. április és május között ő volt Erdély helytartója.

Habsburg Mária Krisztierna

„Erdély végzetes asszonya” – ahogy őt a jeles történész, Benda Kálmán elnevezte – a stájerországi Grazban 1574. november 10-én látta meg a napvilágot, II. Károly osztrák főherceg és Mária Anna bajor hercegnő lányaként. A családi feljegyzések szerint szelíd lelkű, komoly, engedelmes kislány volt. Grazban és Münchenben nevelkedett, kitűnően írt és fogalmazott, ami még a legjobb neveltetésben részesült hölgyek között is kimagaslónak mondható. 21 éves volt, amikor Grazban 1595. március 5-én jelképesen, Gyulafehérváron 1595. augusztus 6-án pedig ténylegesen Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem felesége lett. Ezen házasságot azonban – Báthory impotenciája vagy szexuális aberráltsága, esetleg homoszexualitása miatt – soha nem hálták el, és így az fokozatosan megromlott. Végül 1599 áprilisában végleg megszakadt a kapcsolatuk, és Mária Krisztierna elhagyta Erdélyt. A hivatalos válásra még ebben az évben, augusztus 17-én került sor, majd 1607-ben „Báthory Zsigmondné” az ausztriai Hall-i kolostorban telepedet le, melynek 1612-től ő volt a főnökhasszonya. A halál is itt, Hallban érte 1621. április 6-án este 8 és 9 óra között.¹

Ez utóbbi közlés alapján, az ausztriai Hall in Tirol város római katolikus plébániájának (Pfarre Hall in Tirol) a matrikuláiban megpróbáltam megkeresni Mária Krisztierna főhercegnő halotti bejegyzését. Kutatásaimat siker koronázta, és az anyakönyvben meg is találtam a keresett dokumentumot.²

És, hogy mi áll ebben a német nyelvű, mindössze egy soros anyakönyvi bejegyzésben? Nos, csupán annyi, hogy „[1621. Áprilliss] 6. *Erzherzogin Maria Christierna zu Österreich*”, azaz, 1621. április 6-án elhunyt Ausztriai Mária Krisztierna főhercegnő.

¹ Habsburg Mária Krisztierna életéről ld. *Benda Kálmán: Erdély végzetes asszonya*. Bp., 1986; *Estók János: Királynék könyve*. Bp., 2005. 108–109.; *Karl Reußenberger: Prinzessin Christierna von Innerösterreich (1574–1621)*. In: *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark*. Bd. 30. Graz, 1882. 27–72.; *Szádeczky Lajos: Báthori Zsigmondné Mária Krisztierna*. Bp., 1883; Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. köt. Főszerk.: *Markó László*. Bp., 2002. 493–494. etc.

² *Tiroler Landesarchiv*. MF 1146-1. Kirchenmatriken. Pfarramt Hall in Tirol. Totenbuch. 1618–1631. Seite 539.

Habsburg Mária Krisztierna koporsója a Hall-i Jézus Szíve-bazilika kriptájában (jobb oldalon) (Merény-Metzger Gábor felvétele)

lós Boldogasszony-templomba, a napjainkban is működő – és a Jézus Szent Szíve Leányai apácák (Töchter des Heiligsten Herzen Jesu) tulajdonában lévő – Jézus Szíve-bazilika (Herz Jesu Basilika) kriptájába.³

Merényi-Metzger Gábor

Egy elfeledett magyar nyelvű bányászsegélyegyleti alapszabály a XVI. századból Felsőbányáról

A *Bányászati és Kohászati Lapok* első évfolyama (1868) február 15-i számának 22–23. oldalán egy XVI. századból, Felsőbányáról valónak jelzett bányászsegélyegyleti alapszabály átirata jelent meg. A másolatot Szmik Nátán bányamérnök adta közre az alábbi magyarázattal: „*E lapok t. olvasói előtt is nem lesz talán érdektelen megismernedni egy oly magyar nyelven szerkesztett, 16-dik századból való okmánnal, mely tanúbizonyosságul szolgál annak, hogy egy részről már az akkori időben a magyar nép is, hol alkalma volt reá, foglalkodott a bányászattal, más részről pedig, hogy az egyesülési szellem; mely napjainkban csodákat mivel, már azon korban kezdett fejledezni bányaiparosok és munkásaik közt; segély-egyletet alakítván magok között, beteg, igen veszélyes bánya-munkájok közben meg sérült, vagy más módon nyomorúságra jutott társaik gyámolítása végett.*”

³ Habsburg Mária Krisztierna temetéseiről ld.: In: *Alois Jahn*: Das Haus Habsburg. Bd. I/1. Wien, 2002. 242.; *Brigitta Lauro*: Die Grabstätten der Habsburger. Wien, 2007. 297.; *Selma Wodenegg-Röck*: Die Schicksale des königlichen Damenstiftes zu Hall. In: *Tiroler Heimat*. Nr. 31/32. Innsbuck-Wien, 1966. 179. etc.

Szmik fölvezetőjéhez megjegyzések kíváncsoznak a közreadástól eltelt közel másfél század okán is. Az eredeti okmány-irat lelhelyére, a föllelés körülményeire, időpontjára, jellegére (kézirat/nyomtvány), további sorsára (megtartotta magának, múzeumba-levéltárba, másnak megőrzésre adta) vonatkozóan információkkal nem szolgál. *A régi magyarországi nyomtatványok* c. négykötetes, többször kiegészített gyűjtemény nem ad hírt róla. A bányászati irodalom elfeledkezni látszik róla, s jelek szerint más, hungarológiai szakirodalom sem említi. A Litera irodalmi portál (szerkeszti Saly Noémi) 2015. márciusi száma a szöveg bevezető részét rám való hivatkozással, miszerint a szöveget tőlem kapta, a *Példabeszéd a hutmányokról* c. írásába beszerkesztette. Egy kéziratnak látszó, szintén tőlem származó képet is közölt. Ez azonban nem a kézirat képe, hanem általam alkalmazott számítógépes applikáció. Saly Noémit a neten leltem föl mint Szmik Nátán ükunokáját. Őt a Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztálya évekkal ezelőtti előadóiülésére társ-előadónak meg is hívtam. Magam a jelzett, nyomtatott művet mutattam be, Saly Noémi pedig a Szmik elődökről szolt.

Jelen írás célja egyrészt, hogy a szövegre fölhívja a magyar kutatók figyelmét, megerősítendő, hogy a leközölt szöveg tényleg a XVI. század emléke-e. Másrészt, mint arra Szmik is utal, s máig is élő vita tárgya: a hajdani magyarországi bányászat magyar volta. E vitához szolgálhat érdekes újdonsággal a szöveg.

Neveik alapján az okmányban szereplők mind magyarok. Beosztásukat tekintve pedig *hutmányok*. Tarján Jenő (1939) szerint a hutmány jelenti egy „egész bánya vagy bányarész üzem-részének felügyelőjét, ki a kitermelt ércmenyiséget és a munkások szakmáit (Schicht) feljegyzi”. A szó jelentése a XX. század első felében nyelvünkben még élő, azóta kikopott *felőr* szóval adható vissza. A *Régi szavak szótára* (2012) *bányafelügyező*ként adja.

Szmik életéről nagyon keveset tudunk. Papp Gábor (2002) ekként foglalja össze a róla való ismereteket: 1812, Tiszolc (Tisovec, Szlovákia) – 1886, Felsőbánya (Baiai Sprie, Románia). Bányatiszt. A selmecbányai bányászati akadémián tanul (1833–38). Gyakornok Selmecbányán a kincstári bányászatnál, majd bányatiszt (Schichtmeister) Hodrusbányán és Szélaknán (1838–51). A felsőbányai kincstári bányászat főnöke (Bergmeister, Verwalter, 1851–86 (nyug.)). 1877-től bányatanácsosi rangban. A Ferenc József-rend lovagja (1886). A *Vasárnapi Újság* (1886. 26. sz.) a HALÁLOZÁSOK rovatban így ír róla: „Szmik Ignác, m. kir. bánya-tanácsos, nyug. bányahivatali főnök, 75 éves korában, Felső-Bányán jobb létre szenderült. Jeles szakember volt, s a kincstári bányászatot erős kézzel vezette, a szegény bányász-nép személt és anyagi érdekeiben is sok jót tévén. Negyvenöt évig működött, s csak a múlt év végén vonult nyugalomba királyi kitüntetéssel.” Saly (2015) szerint, egy általa meg nem nevezett dokumentum alapján ban „1887-ben ott a neve az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, magyarul EMKE alapító és örökös tagjainak sorában.”

Valószínűleg nem volt grafomán ember. Ezzel függhet össze, hogy a *Bányászati és Kohászati Lapok* repertóriumában nem találjuk nevét, pedig legalább még egy írása jelent meg a folyóiratban. Viszont Szmik azon kevés magyar geosz-szakemberek sorába tartozik, akikről ásványt neveztek el. Ráadásul olyan ásványt, amelyet ő fedezett föl, s küldött Bécsbe vizsgálatra. Nem lehet célunk a *szmik*it ásvány bemutatása, mindössze annyit jegyzünk meg, hogy az korunkban is „élő” ásvány.

A szöveget nyomtatási szöveghez való betűhűséggel közöljük. Néhány esetben a betűhű szó után szögletes zárójelben annak általunk valószínűsített mai formáját-jelentését adjuk.

Mi Nagy Miklos Wanth Banyai Hutmany, Thoth Imreh Enthresi Hutmany, Nagy Peter Thommozi Huthmany, Szekely Geörgy Kaliczéri Huthmany, Bereghi Nagy Istvan Romlott Czei Huthmany, Czsomony Ferencz Kapni Huthmany, Czekei Matyas Leveskenyeri Huthmany, Szürthei Balas Fodori Huthmany, es Sigmond Pal Farkas Banyai Huthmany Adgink [?] emlekezetire mindeneknek az kiknek illik keözönséges es kivalt kippen való Szemelyeknek: Hogy mi látvan az meszsiöl [nyilván messziről] es idegen feoldreol ide az mi helyiünkre fizetésnek okaert szarmazott szegeny Legenyeknek Betegseg mialt valo szüksegeket es az Banyaknak Romlott es veszedelmes voltak miatt való nyomorusagokat es egynehanszor halalokat is, kik betegsegöknek idein nem lehettenek rea elegek, hogy magokat taplalhassak vagy peniglen orvosnak fizethessenek, Seőt Nemellyeknek annyera való ertekek sincsen, hogy kiert ez velaghol való ki mulasoknak utanna az feddben [feldben?] be takartathtanának. [eltemtethetnének?] Hogy azertth az keresztyenek keözöött ilyen idegenség ne talaltatnék, hogy az eö megh nyomorodot Attyokfiat szemek elől elvetnek Isten szerint feleölle gondolkodvan talaltunk azoknak az mi keözünk nyomoruságban eset Attyankfiainak az kik beteghseghben vadnak segítsegekre ilyen modot:

I. Hogy mi Huthmanyok liven [lívén?] az mi alattunk való Legenyekkel egyetemben minden esztendőnkent, ugy mint Husvet masod napon keet bizonyos Szemelt [személyt?] valasztanank Czeh Mestereknek annak utanna viszont valasztanak az Czeh [céh = érdekvédelmi szervezet] Mestherek mel-

le Tizedesekett, kik egy máskeőzeöt [egy más között?] hetenkint minden személyen egy egy penzt Szednenek kinek giütesere [gyűjtésére?] választananak keőzeölünk kéth Jambor hüteős [hites?] Szemelyt kiknek kezekben szolgaltatnak, es az hova Szüksegh volna Legenyekkel egyetemben keőzeőnaeges erthlemből ki adattatnak, hire [kire?] ez mostani jelenvalo Esztendeöre választottuk ez jambor Szemelyeket, Nagy Miklost és Nagy Petert.

II. Az banyaszoknak vagyon ilyen rendeletek es Regulaiok, hogy valaki az Czeh ellen rugadozik avagy egyeb engedetlensegevel masnak is gonosz pelda ado leszen avagy az Neegy eskütt Embertt megragalmazna kire okot azok nem adnak, az olyan Embernek ilyen Büntetést rendeltek az Uraim egyenleő akarattból, hogy egy forinthott vesznek raytha es az Czeehbül kivettetik, anak, felette az foghazban egy hetig tartyak.

III. Az mely Legeny ide iön, avagy innel el megyen ugyan azon egy penzzel alhasson be, de hogy ha valami nyavayaia leszen oda valo liteben [létében?], türje el karatt.

III. Minden Ember ugy vegye Eszeben, hogy az kikett az Czeeh Mesterek hivatnak az öszve gyülesesnek ideien, akarni dologhóll engedetlensegett mutatnak birsagha [birsagba?] huszonött penz minden engedelem nélkül.

V. Az kitt az Isten keőzzüllünk ell veszen ez Banyaszok keőzzüll, az kinek Felesege avagy gyermeke marad, helyeben be alhasson, az kinek kedve vagion hozzá.

VI. Az mely Legennek holtha teörténik itt mi keőzeötteönk, az ki mi keőzzenk Czeehes volt, es Sohonnat [Shonnat?] Semmi bizonyos Attyafia nem tamad, tehatt annak valami porttekaia [portékája?] maradt, vagy ruhaia vagy pénze, vagy valami adosaaga valahol, az Czehre maradt.

VII. Valamely Czeeh Mesterth az sok io Legeny Isten rendelete szerint egyenleő akaratból választ, es az választas ellen rugadoznak, hogy fel nem akarna Venni, annak az Büntetese egy forint, es az Vasban veretessék mindaddegh, migh akarttya szerentt fel nem veszi, abból nemi engedelem ninczen, azok melle választatott keet Szemely ugyan azon büntetes alatt maragyon az kik az betegkekhez latnak [látogatnak?].

II. [VIII] Vagyon ilyen rendelete az Czeehnek, hogy Valamelyet az Isten keőzzüllünk ki veszen ez világbl avagy penigh gyermekitt, es az meghóolt Attyankfinak avagy gyermekének temetsege [temetésére] el nem menend az harangszó halvan, hogy mikor teöllünk el takartatik, azt az Szemelyt az Czeh vegezese szerentt meg bünteti tudniillik huszönött penzell.

IX. Ha valamely Embernek beteghsege teörténik es az az betegh Ember akkor fel [fél?] Esztendeönként, aki penigh hetenkentt egy egy penzenkentt szolgaltassa be az penzt az Czeehben, annak az betegh Embernek egy egy heti beteghsegere az Czeeh penzebeöl harminczharom penzt visznek ki az betegkekhez latok [látogatók?] ha megh erdemli, de azertt ugyan be kivannyak teölle az egy egy penzt.

X. Valamely Ember az ki egy egy penzenkentt szolgaltattya be az pénzt az Czeehben, es az Tizenkeet hetett megh varia hogy ott erje, es az Czehben addigi penzt be nem aad, hanem meg is thovabb akaria halasztani, azt az Embertt az Czeehnek rendelete szerint megh büntetik, tudniillik huszanött penzell.

XI. Mikoron az választas vagion, es valamely Legeny az Czeehben massal eőszeveesz, es haborusagott inditt, az Czeehnek Szabadsaga vagyon arra, hogy önnön keőzteök az Czeehnek Teörvénye szerint megh büntetik, es ha az Czeehnek Teörvényevell meghnem elegendnek, tehatt ugy veheti magatt az Biro Teörvényere.

XII. Annak uthanna Esztendeönként uymint Husvett eleött egy hettel azok az Esztendeöbeli Czeeh Mesterek, kiknek ideiek el telven hüteök szerent az reaiok bizott kevis szamu jeövedelmez kereöll Szamott adnanak. My azertt az mi egyenleő ertelemből teött keresztyeni vegezesünkett ki, az Istennek tisztessere es az mi megh nyomorodott Attyankfiainak taplalasa eppen fogyatkozás nélkül eörökkevalo ereősseghben megh masolhatatlanul [megmásíthatatlanul?] fiurul fiura mi keőzeöttönk hogy megh tartassek es vegigh megh maradjasson [megmaradjasson?], akartuk pechietünk [pecsétünk] ala venni, melynek bizonsagara es ereőssegere veöttük es veszük is. Mely irattatot es adattat Felseö Banyan Martius havanak huszonhetedik napian Christus Urunk Születese után Ezereött Szaz Nyolczvan egy Esztendeöben. (Közli: Szmik N. Ignác)

Toth Álmos

Irodalom. Papp Gábor: A Kárpát-övezetben felfedezett ásványok, kőzetek és fosszilis gyanták története. Studia Naturalia 14. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2002. 183–184.; Saly Noémi: <http://www.litera.hu/hirek/peldabeszed-a-hutmanyokrol> (2015); Tarján Jenő: A vasérc-bányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán. In: Német nyelvészeti dolgozatok III. Budapest, 1939. 44–45.

Rákóczibánya három bányája a műszaki-gazdasági jelentések tükrében

Bevezetés

A modernizáció, korszerűsítés és egyúttal az iparosodás, elsősorban a nehézipar XIX. századi magyarországi előretörésének köszönhetően nagymértékben megnőtt az igény a nyersanyagok, többek között az egyik legfontosabb hazai ásványkincs, a barnaköszén iránt, így megindult annak kitermelése a Nógrádi-szénmedencében is. Igazából a XX. században teljesedtek ki a szénbányák megnyitásai az egyre fokozódó nyersanyaghiány miatt, amelyek maguk után vonták a bányákra épülő kolóniák létrejöttét. A bányák tehát hozzájárultak a gyárak, üzemek szénellátásához és ezáltal a nehézipar zavartalan működéséhez, amely a szocialista gazdaságpolitika egyik legfontosabb eleme volt, hiszen Magyarországot „a vas és az acél országává” akarták tenni.

Rákóczibánya rövid bemutatása

Rákóczibánya kis bányásztelepülés Nógrád megye északi részén, a Mátrától északra, a Kazár-patak folyásánál található Nemtől, Kisterenyétől és Kazártól néhány kilométerre.

A településsel már az 1882-es helységnévtárban lehet találkozni, amikor Nemti községhez tartozó egységként tüntették fel Tökés néven.¹

1904. július 1-jén már utalást lehet találni Nemti-bányára, vagyis a mai Rákóczibányára. A nemti bányai út kijavítása lényeges volt, elhatározták, hogy az utat ki kellett javítani és beakciózni. 1905. január 9-én már „Nemtibánya telep” Tökés pusztával együtt Nemti község részét képezte, és ekkor kapta az akkoriban még véglegesnek hitt nevét a település.²

Nemtibánya 1922–1923-tól Horthy-telep néven élt tovább, amelyet a kormányzó 1929-ben személyesen is meglátogatott és felavatott.³ A Belügyi Közlöny 1932. szeptember 25-én a Nemtihez tartozó Nemtibánya lakott hely végleges nevét Horthy-telep névben állapította meg. A település ekkortól viselte hivatalosan ezt a nevet.⁴

1948. április 15-én napirendre került a Nemti községhez tartozó Horthy-telep nevének megváltoztatása. A képviselő-testület egyhangúan elfogadta, hogy a település nevét megváltoztatassák Nemti-Rákóczitelepre.⁵

A későbbiekben még több névváltozás is előfordult a település történetében. Az 1958-as tanácsülési jegyzőkönyvben olvasható, hogy a „Rákóczi telepi” dolgozók kérelmezték a település Kisterenyéhez csatolását, amelyet el is fogadtak.⁶ Ettől a lépéstől kezdve a települést a

Lakóház a régi telepen (<http://www.rakoczibanya.hu>)

¹ Magyarország Helységnévtára, 1882. 585.

² Nógrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: NML) V. 403.a. Nemti Nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei (1902–1950).

³ *Dzsida József*: A Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. nógrádi szénbányászatának története 1868–1943-ig. A Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. Bányai Igazgatósága, Salgótarján, 1944. 86.

⁴ Belügyi Közlöny. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1932. 41. szám. 630.

⁵ NML V. 403. a. Nemti Nagyközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei. 1948. április 15.

⁶ NML XXIII. 759. a. Kisterenye–Szúpatak Közös Tanácsú Községek Tanácsülési jegyzőkönyvei. 1958. március 25.

kisterenyei tanácsülési jegyzőkönyvekben következetlenül hol Rákóczitelep, hol pedig Rákóczi-bánya-telep néven említik.

A település neve körül az önállóvá válás során is akadtak problémák. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Rákóczi-bányatelep nevét egyértelműen elvetette, mivel a bányatelep kifejezés jellegzetesen csak településrészek nevében fordul elő. Ezen indokolásokból kifolyólag kapta a település a Rákóczibánya nevet.⁷ Önállóságának hatálybalépése 2002. október 20-án volt, elvált Bátor-terenyé várostól és kapta meg a Rákóczibánya nevet, amelyet mai napig is visel.⁸

1946. január 1-jével a bányákat állami kézbe vették, majd 1946. október 1-jei időponttal a magyar szénbányászatot államosították, ekkortól történt az akkor már a Kazári bányakörzethez tartozó területeken a legtöbb bányamegnyitás, elsőként nyíltak meg a rákóczibányai bányák is.⁹

Lakóház az új telepen (A szerző felvétele)

ókleveletárban, Tiribesen, illetve a Magyar Bányászati és Földtani Hivatalban (budapesti és miskolci bányakapitányságok) végeztem. E kutatások eredményeit tárom fel és elemzem, különös tekintettel két szempontra: munkavállalók és kitermelt szénvagyon, mert ezekből fog a legjobban kitűnni a bányák gazdasági-műszaki kapacitása. Ezen perspektívák mentén vizsgálom meg és elemzem tehát a három rákóczibányai bánya működését, kulcsszerepét, valamint hasznosságát a magyar nehéziparra nézve.

Kitérek tehát Rákóczibánya három nagyobb bányájának (Rákóczi-táró, tanbánya, Szurdok- és Tőkés-lejtőszakna) bemutatására, elemzésére a műszaki-gazdasági adatok segítségével.

Az államosítások után a Kazári körzet volt az, ahol a legtöbb új bányát megnyitották a Nógrádi-szénmedencében. A nagyobb rákóczibányai bányák nyitották meg előbb a kapukat 1950-ben: a Szurdoki-lejtőszakna, illetve a Rákóczi-táró, 1952-ben Tőkés, majd követték a kisebb aknák, 1955-ben a György-, 1956-ban a Gyula-lejtőszakna.¹¹

A három rákóczibányai bányában III. telepi barnaköszén bányásztak, egyedül Szurdokon termeltek ki I. telepit. A szén a gyulai osztályozón keresztül hőerőművekbe került. A fő fogyasztók a Tiszapalkonyai, a Mátravidéki és a Borsodi Hőerőművek voltak, az utóbbi főleg akkor fogadta az osztályozó szénét, ha a tiszapalkonyai nem tudta befogadni.¹²

⁷ Rákóczibánya község iratai (2001).

⁸ A Magyar Köztársaság Helységnevkönyve, Központi Statisztikai Hivatal, 2005. http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/egyeb/hnk2005/ablak/load3_3_2.html (2013.02.26.)

⁹ Benke István (főszerk.): A magyar bányászat évezredes története. II. kötet. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, Budapest, 1997. 358, 363.

¹⁰ Nógrádi Népújság, 1958. február 19.

¹¹ Benke i.m. 363.

¹² Lássan József: A nógrádi szénbányászat felszabadulás után műszaki története. 1. kötet. Nógrádi Szénbányák, Salgótarján, 1984. 42, 217.

A bányák megnyitásával párhuzamosan bővült a település is, Rákóczi-telepen 1957 márciusában kezdték meg az új lakótelep építését, így sok bányásznak adták át a kétszobás lakásokat. A szénbányászat fejlesztésnek egyik komoly feltétele volt, hogy biztosítsák a bányászati alkalmazottak elhelyezését. Az új lakótelepen 148 család élt, 23-al több, mint a régi Rákóczi-telepi részen.¹⁰

Rákóczibánya bányáinak bemutatása

A gazdasági adatgyűjtéseket a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban, a Nógrád Megyei Levéltárban, valamint fi-

Rákóczibánya három bányájának szénvagyona (1000 tonna)¹³

Feltárt szénvagyon	1954	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Rákóczi	–	–	–	–	–	–	–	31,731	28,039
Szurdok	1,591	1,3575	16,453	2,206	3,729	4,098	176,238	93,198	127,764
Tökés	1,176	–	17,566	5,974	5,799	6,571	–	100,52	120,366
Összesen	2,767	1,3575	34,019	8,18	9,528	10,669	176,238	225,449	276,169

Feltárt szénvagyon	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Összesen
Rákóczi	–	10,194	2,48	55,55	144,22	89,1	361,314
Szurdok	121,598	111,408	148,76	117,451	22,4	–	948,2515
Tökés	94,615	26,868	–	–	–	–	379,455
Összesen	216,213	148,47	151,24	173,001	166,62	89,1	1689,021

A feltárt szénvagyon esetében látszik, hogy csak 1954-től állnak rendelkezésre adatok, sajnos 1954–1958 között a levéltári adatok szintén teljesen hiányoznak, a többi év esetében bár megvannak az anyagok, de több esetben csak részlegesen, hiányosak, valamint nem minden negyedév adatai állnak rendelkezésre.

A táblázatból kitűnik, hogy három év adatai teljesek, 1964, 1965 és 1967 csupán az az időszak, amelynél mind a három bánya feltárt szénvagyona rendelkezésre áll. Az adatokból megállapítható, hogy a legtermékenyebb év 1965 volt 276,169 ezer tonna értékkel. A legtöbbet termelő bánya pedig Szurdok volt 948,2515 ezer tonnás értékkel. A legkevésbé termékeny év, ahol mindegyik bánya adata rendelkezésre állt: 1967, ekkor 148,47 ezer tonnát termeltek a bányák. Az összes szénvagyon pedig Rákóczi-táró, Szurdok- és Tökés- lejtősaknából 1689,021 ezer tonna mennyiségű volt.

A tanbányáról még a helyi újság is tudósított. A vājárképzés egyik középpontjában, a Rákóczi-táróban javult a munkafegyelem, a minőségi munka, kellemesebb lett a bánya a tanulni vágyó fiatalok számára. A tanulók az ötéves terv irányelveit ismerték és tisztában voltak vele, milyen feladatok hárulnak rájuk.¹⁴

Rákóczibányai három bányájának összes munkavállalója¹⁵

Összes munkavállaló	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Összesen
Rákóczi	–	61	68	–	17	7	191	322	480	1146
Szurdok	826	439	439	452	459	490	490	491	–	4086
Tökés	–	379	379	315	104	3	–	–	–	1180
Összesen	826	879	886	767	580	500	681	813	480	6412

Az összes munkavállaló esetében is csak 1963-tól állnak rendelkezésünkre adatok. A táblázat átlagos állományi létszám alapján mutatja be a munkásokat. A legtöbb embert 1965-ben alkalmazták 886 fővel és még három év volt, amikor az alkalmazottak száma 800 fölé emelkedett: 1963, 1964 és 1970 során. A bányák szempontjából Szurdok-lejtősaknában alkalmazták a legtöbb munkást, összesen 4086 főt. Rákóczi-táró és Tökés-lejtősakna esetében összesen nem volt annyi alkalmazott, mint Szurdokban.

Ezen adatok, illetve az előző táblázatban szereplő feltárt szénvagyon is megmutatja, hogy a legnagyobb bánya a három nagyobb rákóczibányai közül Szurdok-lejtősakna volt.

A település jelentőségét növelte, hogy rendelkezett Kossuth-díjas bányással is, 1955. március 15-én kapta meg ezen kitüntetést Budavári Károly vājár.¹⁶

¹³ NML Szénbányászati műszaki-gazdasági jelentések 1963–1971 (rendezetlen anyagok).

¹⁴ Nógrádi Népújság, 1960. március 19.

¹⁵ NML Szénbányászati műszaki-gazdasági jelentések 1954–1971 (rendezetlen anyagok).

¹⁶ Nógrád, 1975. április 3.

A kitermelt szénmennyiséget tehát a Mátravidéki, valamint a tiszapalkonyai hőerőműveknek szállították és tervbe vették, ha elkészül a Nemti Hőerőmű (1965–1970), akkor a termelést oda irányítják majd át.¹⁷

A Nógrádi-szénmedencében a bányákat már 1965-től elkezdtek felszámolni, Györgyöt 1966-ban, Gyulát és Tökést 1967-ben zárták be.¹⁸ 1969. január 1-jén megalakult a felhagyási üzem a bányák felhagyásának szervezettebbé tétele érdekében, amelynek feladata a megszűnt bányák anyagainak, gépeinek, berendezéseinek kimenekítése volt. Ezt követően 1970-ben Szurdokot és 1971-ben a Rákóczi-tárót is bezárták, ezzel megszűnt az összes rákóczi-telepi bánya. A szurdoki telephelyet a Kazári Zöldmező Tsz, Gyula-rakodót a Magyar Vasötvözetgyár, Rákóczi-tanbányát a Magyar Állami Földtani Intézet vette át.¹⁹

A magyarországi üzemek, gyárak zavartalan működése a nógrádi, azon belül is a rákóczi-bányai bányák barnakőszén-termelése nélkül nehezen lett volna megoldható, tehát a nehézipar kulcsfontosságú szereplői voltak e bányák.

Szabóné Sinka Szilvia

¹⁷ MBK NSz 6929 Fő 163. Szurdoki kutatási területről összefoglaló földtani jelentés és készletszámítás, 1958.

¹⁸ *Lassan* i.m. 34.

¹⁹ *Lassan József*: A nógrádi szénbányászat felszabadulás utáni műszaki története 1945–1985. 2. kötet. Nógrádi Szénbányák, Salgótarján, 1987. 142–144.

ZSENGE TERMÉS

Gondolatok a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiáról

Mezőkövesd, 2015. október 24–27.

Honismereti Szövetségünk huszadik alkalommal szervezte meg az *Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiát* hazai és határon túli középiskolás diákok részvételével, ezúttal Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Mezőkövesden 2015. október 24–27-e között négy napban, az őszi iskolai szünidőben. A rendezvény társszervező házigazdája ezúttal a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület volt, amelynek vezetői, tagjai közreműködtek a program előkészítésében, tervezésében és megvalósításában. Az akadémia témáját az előző évben részt vevő diákok választották – feldolgozásra ajánlva az *Iskolatörténet – Iskolám története – Kiemelkedő pedagógus egyéniségek* témakört.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma kultúráért felelős államtitkára, Hoppál Péter fővédnök nevében Závogyán Magdolna helyettes államtitkár köszöntötte a rendezvény résztvevőit. Idézve a szövetség Alapszabályban megfogalmazott céljait, hangsúlyozta, hogy azok beleillenek azokba a törekvésekbe, amelyeket a kormány meghirdetett. Kiemelten fontosnak tartotta az ifjúsági akadémia témaválasztását, örülve annak, hogy a program egy hagyományaira büszke településen valósul meg.

Fekete Zoltán polgármester is fontosnak tartotta a szülőföld, a szűkebb táj, a haza megismerését. A település gazdag múltjának, történetének rövid ismertetésekor kiemelte a XIX–XX. század fordulóján kialakult csodát, a „matyó népművészetet”, amelyre valóban ma is nagyon büszkék lehetnek. A mezőkövesdi emberek vendégszeretők, ezért is örült, hogy a honismereti Szövetség a települést választotta az akadémia helyszínéül.

Debreczeni-Droppán Béla, a szövetség elnöke megnyitójában kiemelte, hogy egyetlen település története sem írható meg az iskola (iskolák), neves tanárok története nélkül. Hangsúlyozta az érzelmi kötődés fontosságát, a visszatérést az „alma mater”-hez, azoknak a tanítóknak, tanároknak a munkáját, akik a közösséget dolgozva példaképpé váltak, akikre fenézhetünk.

Célunk ez alkalommal is az volt, hogy a honismeret-helytörténet-kultúrtörténet, a történelem iránt kiemelkedő érdeklődést tanúsító, és abban eredményt elérő diákoknak olyan találkozási lehetőséget biztosítsunk, ahol egyrészt bemutatják kutatási eredményeiket, másrészt a hallottak alapján gyarapodnak ismereteik – fejlődik kifejezőképességük. A diákok a választott témában 15–20 perces korreferátummal készülhettek. Az érdeklődést bizonyítja, hogy néhány, a témában autentikus felnőtt (Bodnár Mónika, Csejovszki Mihály, Balogh Mihály és Titkos Sándorné) előadását követően az *ötvennégy résztvevő diák közül negyvenhatan* tartottak korreferátumot harminc témában.

Számunkra igen örömdetes, hogy a hazai tíz megyéből részt vevő harminchét középiskolás diák mellett tizenhét diák határon túlról érkezett (Arad, Kolozsvár, Nagyvárád, Temesvár, Horgos), velük jöttek a felkészülésüket segítő kísérő tanáraik is.

Hasznos kiegészítője volt a programnak a város rövid történetének, benne a gimnázium iskolamúzeumának megismerése, valamint a félnapos tanulmányút keretében a bükkábrányi iskola történetét bemutató kiállítás megtekintése.

Külön köszönetet mondunk az *Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkárságának* és a *Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiumának*, amelyek anyagi támogatása nélkül a rendezvényünk nem jöhetett volna létre.

Bartha Éva

Iskolám, az egri Tinódi*

Tisztelt Akadémia! Amikor tudomásomra jutott, hogy *Iskolatörténet – Iskolám története – Kiemelkedő pedagógus egyéniségek* címen tartják a 2015. évi Ifjúsági Akadémiát, azonnal megfogott a téma. Felkerestem az iskolám nyugdíjas igazgatónőjét, Bolla Károlynét. Elmondtam, hogy szeretném ezen az akadémián a volt iskolámat bemutatni, és ehhez kértem a segítségét. Ő azonnal igent mondott, amit megköszöntem. Így kezdtem hozzá a gyűjtéshez!

A 9-es, azaz „a Tinódi” Eger Felsőváros lakótelepének legrégebbi, 1973-ban megnyílt iskolája. Ide jártam én is nyolc évet. Az iskola testnevelés tagozattal indult, ami átkerült az 1979-re felépült 6-os számú Általános Iskolába (ma Balassi Bálint Iskola). Ezért az 1982/1983-as tanévben az iskola profilt váltott, bevezetésre került az ének-zene tagozat, aminek mi tanulók nagyon örültünk.

Az ének-zene tagozat mellett az 1989/90-es tanév alternatív Értékközvetítő és Képességfejlesztő Programmal (ÉKP) kezdett dolgozni. Boldogok voltunk, emlékszem, amikor a néprajz, benne a szövészet, fazekasság, virágkötészet, tűzzománc, néptánc, sakk szakkörök kezdtek működni az ének-zene tagozat mellett, mivel elsős koromtól „honismereti-népművész” szakkörbe is beiratkoztam, amit a Forrás Gyermekek Szabadidő Központ hirdetett meg. Így részt vehettem minden nyáron a honismereti-népművész táborozáson, amit azóta is, középiskolásként is folytatok. Az általános iskolában láttam először szövészeket, azaz *eszvátát*, annyira beleszerettem, hogy örömmel szövök, de minden kézművesiséget kiprobáltam már. Most a nyári táborozáson kézifonásokat és szövést is tanítottam a táborozóknak.

Visszatérve iskolám történetére, 1994-ben névadót választottunk, és a 9-es helyett *Tinódi Sebestyén Ének-zene Tagozatos Általános Iskola* lettünk. Több név is felmerült, az iskola vezetősége bevonta a gyerekeket, szülőket is, és az ő szavazatuk alapján kapta a Tinódi nevet. Mivel az egri vár történetét, harcát megénekelte, így a miénk lett maga „a Tinódi”! Az iskola falán dombormű hirdeti a névadóunkat. Pusztai Ágoston szobrász állított nekünk, diákoknak és a városnak örök emléket. Gyönyörű névadó ünnepség keretében leplezték le a domborművet. Ekkor ezer tanulója volt az iskolának, mert a lakótelep bővült, a gyerekeknek iskola kellett.

A 2004/2005-ös tanévben ismét váltás következett, adaptálta az iskola a Nemzeti Tankönyvkiadó kerettantervét. A „tagozat” elnevezés megszüntetése ellenére megmaradt, megőrizték az emelt szintű ének-zeneoktatást. A Tinódi Sebestyén Általános Iskola a 2007/2008-as tanévtől új, integrált intézményrendszer tagintézményévé vált, megszűnt az önállósága, de a népszerűsége nem! Az intézmény ma is a város és szűkebb környezet, a Felsőváros szerves, aktív része maradt. Hagyománnyá vált, ma is működik, hogy a lakótelep óvodásait, nyugdíjasait meghívják az iskola rendezvényeire, ünnepségeire. Művészeti csoportja ma is rendszeresen fellép Eger város rendezvényein.

Az iskola kétszintes épület. Az alsós tantermeken kívül szaktantermek, tornaterem, fejlesztőszoba, könyvtár segíti a pedagógusok munkáját. Rendelkeznek orvosi szobával, ebédlővel, iskolai büfével. A szabadidős tevékenységek helyszínei az udvar (kis és nagy udvar), valamint a zöld udvar. Mesélte az igazgatónő, hogy amikor megkezdődött az első tanév, egy kiöregedett mozdony fűtötte az iskolát, pallokon jutottak be az épületbe a tanulók és a pedagógusok.

Örömmel emlékeznek a kezdetekre, mert érezték, mindent a lakótelepi gyerekekért tesznek. Még helyiségeket is béreltek, mert egyedüli iskola volt akkor a Felsővárosban, és minden gyereket felvettek. Még az ebédlőben is folyt tanítás. (Melyik a világ legnagyobb városa? Eger, mert Felsőváros Csebokszári, az alsóváros Kanada volt!)

Az iskola szakos ellátottsága 100 %-os. Az átlagéletkor 40–55 év között van. Szakmai munkaközösségek kiválóan segítik az oktatást. Továbbképzéseken vesznek részt a nevelők. Kiemelt feladatuk a tehetség gondozás. Akkreditált végzettségük van tehetség gondozó pályázatokon való részvételre. A 2014/15-ös tanévben a tanulói létszám 405 fő volt. A 16 tantermes iskolában 17 tanulócsoporthoz tartozik, a jelenlegi harmadik évfolyamon három osztály. Ezért 2012-ben a tánctermet osztályteremmé kellett átalakítani. A tanulói létszám 27%-a emeltszintű ének-zene képzésben részesül.

Az iskola pedagógiai alap gondolata: *a gyermek ember*. Egységesnek tekintik az iskolát, a kultúrát, az értéket és a gyermeket az alkotó embert. Minden gyermekben van valamilyen adottság, amit készséggé, illetve képességgé lehet fejleszteni. A nevelők célja a komplex személyiségfejlesztés, amelyben nagy szerepet kap a művészeti nevelés és nemzeti értékeink ápolása. Ezért hálával gondolok az iskolá-

* Elhangzott a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. *A Szerk.*

A Tinódi Sebestyén Tagiskola

ra. Kiemelt szerepet kap az anyanyelvi nevelés, az ének-zene, az idegen nyelv, a testnevelés és az informatika.

Az emelt szintű ének–zeneoktatás összeforrt a színvonalas művészeti neveléssel. A zene, a képzőművészet, a mozgás, a művészetek személyiségfejlesztő ereje óriási. Mindnyájunkban ott lakozik, csak sokszor nem tudunk róla. Ezért a nevelőtestület mindent megad a tanítványainak, hogy kiaknázhassák azokat. Ezt megtették minden évben. A környezettudatos magatartás alapozása érdekében célja az iskolának az *Ökoiskola* cím megtartása is.

Kodály Zoltán mondta: „A kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.” Nos, az iskola élt ezzel a gondolattal. 1982-ben a kodályi „mindennapos” énekórászámmal indult. Két énekkarral működött a tagozaton (alsó és felsős), sőt, egy kamarakórus a normál tantervű osztályok tanulóiból. De folyt a furulya, a néptánc, a báb és a népzene oktatása is.

1995-től büszkélkedik az iskola kamarazenekarral is. Büszkék voltunk arra, hogy a németországi testvérvárost énekkarunk köszöntötte Németországban, de énekeltek Kölnben a Dómban, Salzburgban a főtéren, Csíksomlyón, Csíkszeredában is. Amikor Egerben a Bazilika megkapta Németországtól az új harangot, énekkarunk köszöntötte azt.

Itt szeretném megköszönni Ágostonné Zsuzsa néninek azt a szeretetet, amit nekünk, nekem az énekkarban átadott, az énekléssel repített minket a mennyekbe. Énekkarunk *Az Év Kórusa* lett, az országos minősítést is Zsuzsa néninek köszönhetjük. A legnagyobb kitüntetést a várostól Zsuzsa tanárnő megkapta. Gáspár Andrea tanárnőnek is sok köszönettel tartozom a néptánc megszerettetéséért, az „örömtáncolásért”. Sajnos ő már az égieknek tanítja a néptáncot. Hálával emlékszem minden próbára, fellépésre, amit vele átélünk mi táncosok. Bolla Károlyné igazgatónőnek a gyerekekért végzett fáradtságáért és a földrajzórákért jár tőlünk sok köszönet. Turzó Ildikó tanárnőnek, amiért megkedveltette velem a néprajzot és főként a matematikát. Katonáné Ica néninek a versenyekre való felkészítést köszönöm. Mindig segített a pályázatok megírásában. Fáradhatatlan volt! A TDK regionális versenyéig jutottam el.

Meg kell hogy említsem Bolla Károlyné igazgatónőt, ő szervezte meg a nagyszülők munkaközösségét is a városban. A nagyszülők hozták, vit-

Az Év Kórusa, 1999

ték, kísérték a tanulókat, mivel a szülők dolgoztak, velük szívesen dolgozott eredményesen. Nem szabad elfelejtenem a szlovákiai sítáborokat sem. Ezek szervezésével a volt iskolánk járt az élen.

A továbbiakban a tanítványok közül megemlítem azoknak a nevét, akik innen indultak el és szeretek hírnevet az iskolájuknak. Szemenyei Agnes reumatológus orvos lett, itt tevékenykedik Egerben. Kohár Lajos diplomata lett. Ágoston Kata és Péter színészek Budapesten. Szekeres Adrienn a város arca, énekével hódít. Szilágyi Zsuzsa az országos Autista Szövetség elnöke. Fitala Dávid állatorvos Budapesten, Papp Judit a Szilágyi Gimnázium tanára lett. Juhász Ildikó jogász Egerben, Thumerer Éva bírósági tanácsos, Murguly Mónika parlamenti jogász, Rostás Bea Piros szobrász, sok országban szabadtéri szobrai hirdetik, ő is ebben az iskolában kezdte iskolás éveit. Zaj Orsolya egykor a TDK-án első lett, most a Nemzeti Múzeum munkatársa. Grósz Katica holland cégnél vezető beosztásban dolgozik Budapesten, Grósz Zsuzsa, a testvére a kézművességben jeleskedik, kiváló tűzzománckészítő. Tósi Virág tájfutóversenyen az elsők között van. Sorolhatnám még tovább a volt iskolám híres tanulóinak neveit, akik mint anyák, nagymamák viszik és továbbítják gyerekeiknek, unokáiknak a sok szép élményt, a tanultakat.

Köszönöm a sok segítséget, amit kaptam még most is a volt iskolámtól! Kívánom, hogy folytassák áldozatos munkájukat a gyerekekért!

(Az egri Szilágyi Erzsébet Gimnázium és Kollégium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Somfai Tiborné)

Basa Evelin

A miskolci Fáy András Görögkatolikus Közgazdasági Szakközépiskola története¹

1917. október 3. Iskolánk jogelődje Női Felsőkereskedelmi Iskola néven kezdte meg működését a város lakói által csak „cérnaegytemnek” becézett női ipari iskolában. Azért nem szeptemberben, mert az iskolaalapítás és az iskola helyének kijelölése körül nézeteltérések akadtak. A tanítás két tanteremben folyt, és a képzés ekkor még hároméves volt. Helyileg az épület a mai Déryné utcában volt található, és ma a Színészmúzeumnak ad otthont. Első igazgatója Vértesy Sándor volt. Őt egy évvel később Bank Sándor követte.

Az 1918/19-es tanévtől kezdően megváltozott az iskola helye. 1918 nyarán a női ipari iskolából a Papszer utcai Városi Múzeum emeletére költözött a „leánykeri”, miután az iskolafenntartó a Papszer utcai múzeumépületet emeleti traktusát az iskola céljaira utalta ki. Itt 4 helyiséget előadóteremnek rendeztek be, egy terembe – a tanári szobába – a könyvtárat és a kémiai-fizikai felszereléseket állították be, és egy szobát igazgatói irodának alakítottak át.

1919-ben négy évfolyamossá szervezték a felsőkereskedelmi iskolákat, így iskolánkat is, és ezzel a magyar iskolarendszerben teljes jogú középiskolává vált. Az iskola egyre népszerűbbé vált, sokan kívántak felsőkereskedelmi tanulmányokat végezni, emiatt egyre szorítóbbá vált a létesítményhiány, a múzeum és a kereskedelmi leányiskola az adott körülmények között nehezen tudta ellátni a feladatait. Bank Sándor igazgató szavait idézve: „*e fehér, boltozatos, klastromszerű falak egészen bizonyos, hogy ma már nem valók modern iskola befogadására*”.

Ez a helyzet cselekvésre készítette a fenntartókat: Miskolc város képviselőtestületét és Hodobay Sándor polgármestert. Nekik köszönhetően 1926 szeptemberétől új iskolaépületben – mai közismert nevén: a Zenepalotában – folytatódott a tanítás a Négy évfolyamú Női Felsőkereskedelmi Iskolában. Hat osztályban folyt a képzés. Ekkor már iskolánk jól felszerelt kémia-fizika szertárral, tornateremmel, gépiróteremmel, könyvtárral rendelkezett. Miskolc legjobban ellátott iskolája volt abban az időben a tárgyi feltételeket tekintve. Egyetlen szépséghibája volt a dolognak, hogy társbérlet volt egyben, ugyanis a városi zeneiskola is ebben az épületben kapott helyet.

1940-ben névváltozás következett be, mivel az 1940-41. iskolai évtől a vallás- és közoktatásügyi miniszter az ország valamennyi felsőkereskedelmi iskoláját kereskedelmi középiskolává szervezte át. Iskolánk új neve: Kereskedelmi Leány középiskola.

¹ Elhangzott a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. *A Szerk.*

A második világháború borzalmai az épületet sem kímélték. A városvezetés ebbe az épületbe költöztette a szintén Miskolcon működő izraelita polgári leányiskolát, majd légtáncos tanfolyamok céljára vették igénybe az épületet. A tanítás rendje is módosult, két műszakban tanítottak és megrövidültek a tanévek.

1944. március 21-e után a kör bezárult – az iskola épületét a német katonai hatóság vette igénybe, a növendékeket átmeneti időre a Városi Női Ipariskolába költöztették. Oda, ahol az iskola megkezdte a működését, a „cérnaegyetemre”. Aztán jött Miskolc város ostroma, német katonák, majd az orosz hadsereg. Az orosz megszállás tantárgyi revíziót is jelentett, 1945. január 15-én rendkívüli tantárgyként bevezették az orosz nyelv tanítását. 1946. szeptember első napjaiban – több mint két esztendei távollét után – az iskola visszatérhetett saját épületébe.

A következő, az iskola életét mélyrehatóan megváltoztató esemény 1949-ben történt. Államosították az intézményt és új nevet adtak neki: a Kereskedelmi Leány Középiskola helyett Közgazdasági Leánygimnázium lett, melyben már 11 osztály működött ekkor.

1951-ben újabb átszervezés miatt az iskola új nevet kapott: Közgazdasági Technikum Ipari Tagozata. A Zenepalotában délelőtt folyt a zenei oktatás és a „közgázosok” képzése, délután pedig a zenei gimnáziumé. A társbérlet nehezé vált, mindennaposá váltak az összetűzések, sűrűlódások. 1952. július 15-én Juhász Endre igazgató lemondott, az új igazgató Balogh Ferenc lett. A városvezetéssel folytatott tárgyalások eredményeként megszületett a megoldás: gimnáziumok összevonása után felszabadult a Tóth Pálról elnevezett leánygimnázium épülete, így 1953 nyarán a Közgazdasági Technikum Ipari Tagozata és a Zenei Gimnázium odaköltözhetett. Az épület a Palóczy utcában található, ma a Magyar Államkincstár épülete. Itt indult meg a levelező oktatás és ide költözött a Gépíró és Gyorsíró Iskola is.

Az 1956-os miskolci események nyomot hagytak iskolánk történetében is. 1956. október 25-én a tüntető tömeg a Zsolcai kapuban található ÁVO-székházhoz vonult, ahol az ÁVO-sok belelőttek a békes tüntetők tömegébe. A lövöldözések áldozata lett iskolánk tanulója, Grómusz Mária, két osztálytársa pedig megsebesült. Grómusz Mária emlékét a mai diákok is őrzik, megemlékezünk róla az október 23-ai ünnepségen, és a Vasgyári temetőben lévő sírját is gondozzuk.

1960-ban újabb átszervezés és újabb névváltozás következett be. Iskolánk neve: Közgazdasági Szakközépiskola. Az átszervezés szakosítást jelentett, többféle ágazat beindítását a ma is meglévő gazdasági szakok mellé. Ebben a tanévben választotta el szervezetiesleg egymástól a fenntartó a Zenei Gimnáziumot és a Közgazdasági Szakközépiskolát. 1967-ben Balog Ferenc igazgató nyugdíjba vonulása előtt bevezette a pénzügyi és belkereskedelmi ágazatot, amelyek évtizedeken keresztül a legnépszerűbb szakok voltak.

1973. január 1-jén új korszak kezdődik iskolánk életében, melyet az új iskolaigazgató neve, Puskás Imréné fémjelez, akit „iskolaépítő” igazgatónak is szokás nevezni. 1976-ban a Palóczy utcai épületet életveszélyessé nyilvánították: levált a mennyezet egy darabja az írógépteremben. Ezután a tanítás több iskolában folyt (a Központi Leánykollégiumban, a II. sz. Szakközépiskolában, a Patak utcai Zenei Általános Iskolában, a Fazekas Általános Iskolában), ami nagy megterhelést jelentett tanárnak, diáknak egyaránt. Érdekesége az életveszélyessé vált épületnek, hogy a mai napig áll és a Magyar Államkincstár működik benne. Puskás Imréné fáradtságot nem kímélő, kitarító, áldozatos munkájának köszönhetően 1980-ban az Avas-alján – új paneltechnológiával, ami akkor nagyon modern és korszerű volt – megépülhetett az új, „kék” iskola. Bár az építkezések beindításánál nehézséget okozott, hogy ekkoriban „tilos” volt középiskolát építeni, ezért a Vörösmarty utcai általános iskola terveit adaptálták az Avas aljára. Az első évnnyitó egyben névadó-tanévnyitó is volt.

Kilencvenkilenc év története épületekben

Múlt és jelen

Nemzeti Színháznak Bajza Józseffel együtt. Ez a nyitottság a jövő nemzedékét is kötelezi, hogy a jó példát kövessék.

1985 szeptemberében ismét igazgatóváltás következett be: az új igazgató iskolánk egykori tanára, Majoros Györgyné (Balogh Klára), akinek élete és sorsa rendkívüli módon forrt egybe a Fáy András Közgazdasági Szakközépiskolával. Édesapja Balogh Ferenc, aki 15 évig igazgatta iskolánk minden napjait, édesanyja nagy szakmai tudású gép- és gyorsírás szakos tanárként dolgozott nyugdíjazásáig nagyon eredményesen ugyanitt. Az iskola második otthonává vált kisgyermekkorra óta. Itt érettségizett, majd a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után „hazajött” tanítani, majd 1985-től négy cikluson át édesapja nagy öröme és a tantestület bizalmának köszönhetően igazgatta a „Fáy”. Igazgatósága sok reformot hozott iskolánkba, számtalan programba kapcsolódtunk be az ő vezetésével.

1992-ben kísérleti jelleggel beindult az Emberi Erőforrások Fejlesztési Program – világbanki program szerinti képzés. Az új képzésben előtérbe került a közgazdasági ágazaton belül a közismereti tárgyak oktatása és ezen belül kiemelkedően fontos szerepet kapott az idegennyelv-oktatás. Bevezették az informatikaoktatást, aminek magas színvonalát jelzi, hogy 2003-tól működik iskolánkban akkreditált ECDL-vizsgaközpont is; 1995. március 14-én az országban elsők között taniroda megszervezésére került sor Szűcs Erika tanárnő vezetésével; 2001 szeptemberétől megindult az iskolában a két tanítási nyelvű képzés angol–magyar és francia–magyar csoportbontásban. Ennek a tagozatnak az a sajátossága, hogy közismereti és szakmai tantárgyakat is tanulnak a diákok idegen nyelven. Ezek az osztályok új szint és izgalmas országismereti programokat, valamint külföldi utazásokat hoztak iskolánk életébe. A 2004/2005-ös tanévtől megindult a nyelvi előkészítő osztály angol és német nyelven.

2011-ben újabb fordulat következett be iskolánk életében. A Görögkatolikus Egyház, a Miskolci Apostoli Exarchátus vette át a fenntartói feladatokat. Új igazgatónk Kondás Miklós lett. Megmaradtak régi ünnepeink, hagyományaink, de új ünnepekkel, lelki napokkal, zárándoklatokkal gazdagodtunk. Előtérbe került a közösségi és a lelki nevelés. Iskolánk nemcsak lélekben, hanem külsőségeinkben is megújult: a legendás „kék iskola” zöld lett, megújult a fűtési rendszer, a kerítés, a tantermek berendezése. Sokat gazdagodtunk 2011 óta, hiszen az iskolavezetés és a tanári kar – a keresztyény és nemzeti elveket követve – továbbra is igyekszik iskolánk tanulói számára tartalmas, élményekben gazdag diákévet biztosítani. A Fáyba járni, fáy diáknak lenni mindig dicsőség volt és ma is az!

(A miskolci Fáy András Görögkatolikus Közgazdasági Szakközépiskola tanulóinak munkája, felkészítő tanár: Elek Józsefné)

Ster Ákos–Szendrei Adrienn

A nagyváradai magyar oktatás fellegvára, az Ady Endre Elméleti Líceum¹

Ősi scholák Váradon

Nagyváradon a régebbi időkben is volt már iskola, melyről oklevél is tanúskodik 1374-ből, megemlítvén Benedek püspök intézkedéseit az iskolaalapításra. 1446-ban Péter kanonok emeltetett házat a tanulók oktatása érdekében, majd Vitéz János idejében könyvtárral és sajtóval egészítették ki a tanintézetet. 1660-ban a várnak török elleni védelmezésében a diákok egy része a hazáért dicsően elvérzett, a másik része pedig Debrecenbe vonult a sajtóval együtt. A várból 1699-ben kiűzték a törököket, és Várad püspöke, Benkovich Ágoston, ki újraindította a katolikus életet a városban, tanintézetet alapított. Az iskolát Okolicsányi János püspök bővítette egy új épülettel 1735-ben, majd Patachich Ádám püspök 1759-ben tetemes összeggel egy új iskolát alapított, melyben bölcsészeti tanokat adtak elő. Az ifjúság oktatásával a jezsuiták voltak megbízva. Mária Terézia és II. József uralkodása alatt a tanintézet Akadémia nevet nyert, viszont elvesztette vallásos jellegét.

A XVIII. században Nagyváradon több jelentős iskola is működött, mint az 1699-ben alapított római katolikus fiúgimnázium, amely később a premontrei főgimnáziummá vált (a mai Mihai Eminescu Főgimnázium), 1780-ban a nagyváradai Királyi Jogakadémia és 1771-ben az Orsolya-rendi leánynevelő intézet (a mai Ady Endre Elméleti Líceum).

A XIX. században számos iskolát alapítottak Nagyváradon, amely a kor szellemében az analfabetizmus felszámolását tűzte ki célul.

Fundatio scholae

Iskolánk alapítója, Szentzy István babolcsai apát, váradai éneklő kanonok (1756–1780), egy nemes, de szegény sorsú családból származó gyermek, akit Kassán töltött diákévei alatt az Orsolya-apácák neveltek. Hálából, amikor váradai kanonok lett, 20 000 forintos adományával letette az alapkövét egy építendő zárdának és egy leánynevelő intézetnek Nagyváradon, Szent László városában. 1771. június 10-én kelt levelében Mária Terézia engedélyezte a zárda alapítást. Várad-olasziban telket vásárolt, ahol Szent Anna tiszteletére felszentelt templomot és zárdát építettek, amely otthont adott hat kassai apácának.²

Az első tanév 1772. szeptember 13-án kezdődött meg csupán három bentlakó növendékkel, de még abban az évben a diákok száma 21-re emelkedett. 1774-ben már a bejáró növendékeknek is lehetőségük volt arra, hogy itt tanuljanak. Két párhuzamos osztály indult: egy az úri rétegből származó leányoknak, és egy a szegényebb néposztályból származó gyermekeknek. Az apácák nevelési elve „*a gyermek iránti szeretet és szelídség*” volt, az első főnöknő M. Mária Innocenzia nővér volt.

A zárda épülete idővel szűkösnek bizonyult, így sokszor a folyosókon, nyáron pedig az udvaron tanultak a gyerekek. 1820-tól külön osztályozták a magyar nyelvet. Tizennégy évvel később pedig az iskolai oktatás magyar nyelven zajlott.

Az 1848–1849-es szabadságharc és báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter idején tartják meg az első egyetemes tanítói gyűlést, mely a nőnevelés ügyében is határozatot fogadott el. Rendeletet fogadtak el tanítóképző intézetek felállítására. Fáy András értekezésben foglalkozott „*a női nem természetének megfelelő gyakorlati irányú nevelőintézet*” felállításával.³ Ennek értelmében az Orsolya-apácák felső leányiskoláját alapították meg, mely később gyakorlati polgári iskolává alakult. Az iskola hetedik főnöknője, Csobánczy Mária Stefánia tanítói pályája és vezetői munkájának jutalmául koronás arany érdemkereszt kitüntetéssel kapott jutalmul. Az iskola tanulói létszáma a kiegyezésig közel 400 lett.

1858-ban Szaniszló Ferenc püspök kezdeményezésére levelet írnak a bécsi kormányhoz, melyben kérik egy tanítóképző létrehozását. A bécsi kormány 5436-os számú átiratában engedélyezte ezt, és ki-nevezik a tanítóképző első igazgatóját Treleczy József, nagyváradai esperes személyében. A tanítóképző 1859-ben megkapta a nyilvánossági jogot, majd 1899-ben négy évfolyamúvá vált.

¹ Elhangzott a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. *A Szerk.*

² Öregdiák találkozó Nagyvárad, EMLÉKKÖNYV (1993), Alma Mater Alapítvány, 11. oldal.

³ Öregdiák találkozó Nagyvárad, EMLÉKKÖNYV (1993), Alma Mater Alapítvány, 12. oldal.

Kötelező tantárgyak: magyar nyelv és irodalom, hit- és erkölcsstan, természetrajz, vegytan, történelem, alkotmánytan és jogi ismeretek, mezői gazdaság, ipartan, szabadkézi rajz, szépírás, éneklés és testgyakorlat.

A tanítóképzővel párhuzamosan elemi iskola is működött, amely 1868-ban hat osztályosra emelkedett. Ugyanekkor polgári leányiskola is létrejött, ennek célja az volt, hogy felkészítse a diákokat a középfokú szakiskolákra és a gyakorlati életre. 1890-ben a felső tagozat polgári leányiskola lett.

Érdekeség, hogy az iskolába nem csak katolikus diákok jártak, hanem görögkatolikus, református, izraelita, sőt, görögkeleti vallásúak is. A statisztikai kimutatásokból tudjuk, hogy a történelmi Magyarország számos megyéjéből jöttek ide a tanulni vágyó leányok. Bihar vármegye mellett (45) a legtöbb tanuló Szolnok, Szilágy és Szatmár vármegyéből érkezett, de jöttek tanulók Pest, Csík, Kolozs, Abaúj és Zemplén vármegyéből is.⁴

Ekkorára kialakult iskolánk épületegyüttese: 1772–1773 Klauzura-épület (barokk stílus); 1858-ban nem volt elég hely tanítani, ezért egy 13 tengelyes résszel bővítették az iskolát (neogótikus stílus); majd 1877-ben egy 14 tengelyes résszel (neobarokk stílus).⁵

Az első világháború (1914–1918) alatt az iskola folyamatosan működött. *„Ezekben a háborús, politikai változásoktól terhelt időkben is tanítottak, az iskola kiváló képzésben részesíthette növendékeit.”*

Az impériumváltás után a trianoni békeszerződés következtében az iskola számos nehézséget kellett leküzdeni: 1923-ban a hatóságok megvonták működési engedélyét, majd ugyanazon év novemberében bezárták. Újra megnyitja kapuit december 22-én, de nyilvánossági jogát csak 1932-ben nyeri vissza.

1928-ban a polgári leányiskola leánygimnáziummá alakult. Ezután sem volt könnyű sora az iskolának, diákjait megbuktatták, és az oklevelek kiadásának jogkörét korlátozták. Emiatt 10–15-re csökkent az osztályok létszáma.

Kötelező tantárgyak: magyar nyelv és irodalom, latin, német és francia nyelv, bölcsészet, történelem, hit- és erkölcsstan, gazdasági és társadalmi ismeretek, természetismeret, mennyiségtan, rajz, műalkotások ismerete, kézimunka, egészségtan, rendszeret, főzés, varrás, hímzés, szépírás, ének.

Párhuzamosan a leánygimnáziummal tovább működött a tanítóképző négy osztálya. 1934-ig magyar nyelven folyt a tanítás. Az 1933–1934-es tanév végén megfosztották működési jogától, amit csakis úgy nyerhetett vissza, hogy előbb csak részlegesen, majd teljesen bevezeti a román nyelvet. 1937–1939 között az oktatás kizárólag román nyelven folyt. A folytonos veszteség miatt a zárda vezetősége nagy nehézség árán tudta fenntartani a magyar anyanyelvű gyermekek nevelését.

Az 1939–1940-es tanévben az érettségi vizsgán 19 növendék közül 12-en vállalkoztak a megméretetésre az idegen tanárok előtt, melyekből ketten buktak meg.

1940–1944: a magyar közigazgatás bevezetése után az Orsolya-intézet a vallásos nevelésen alapulva irányította és oktatta a növendékeit. A háborús gondok azonban megnehezítették az oktatási intézmény fejlődését. Az egyház és az iskola igyekezett lehetőségei szerint a rászorultakon segíteni.

Az 1944. szeptemberi bombázások mély nyomot hagytak a városban. Ideiglenesen bezárták az iskolák kapuit a szovjet–román hadsereg Váradra való bevonulása miatt.

Az oktatási intézmények új irányelvek alapján kezdték meg újra működésüket, mely a harcosszertől a vezető dicsőítésére, a munkás-paraszt egység hangsúlyozására alapult.

Iskolánkról a városi tanügyi osztály a következőképpen nyilatkozott: *„Az iskola célkitűzése a burzsoá társadalmi rendszerben az értelmiségi káderek nevelése, a pedagógiai módszerek tudománytalanok, az iskola kezdetben kolostor volt, majd az apácák által vezetett iskola a gazdagok gyerekeit tanította. A nevelés a földesúri-burzsoá rendszer érdekeit szolgálta. Megállapítható, hogy osztályidegen, tehát át kell alakítani.”*⁶

1948-ban S. M. Immaculata nővérnek tudomásul kellett vennie a keserű tényt, hogy alá kell írnia a lemondási okiratot. Isten neve és oltalma nélkül már tovább nem vezethette az intézetet (az 1947–1948-as tanév szeptembere). Így alakult meg az állami tanítóképző, 184 diákkal.

Az 1948-as tanügyi reform értelmében a kommunista-ateista diktatúra államosította az iskolákat, így elvették a nővérektől az iskolát, és megszüntették a rendet, a nővéreket az utcára dobták. Jóllelkű, egykori tanítványaik házában találtak menedéket és otthont azok, akik életüket adták azért, hogy nemes lelkű, Istent és házát szerető embereket, anyákat, asszonyokat neveljenek a társadalomnak.

⁴ Ua. 13. oldal.

⁵ Ua. 14. oldal

⁶ Öregdiák találkozó Nagyvárad, EMLÉKKÖNYV (1993), Alma Mater Alapítvány, 25. oldal.

A kommunizmus idején

A II. világháborút követően a tanügyi reform miatt megszüntették az összes egyházi iskolát. Erdélyben a korábbi nagyszámú elméleti középiskola helyett mindössze 22 nyílt meg. Így a nagyváradi volt Orsolya-zárda épületében két iskola működött önálló vezetéssel: a 2. Számú Leányliceum és a 2. Számú Magyar Pedagógiai Leányiskola, amely helyt adott a Lorántffy Zsuzsanna és az Állami Tanítóképző tantestületének és diákjainak is.

Az 1950-es éveket követően a diktatórikus politika megakadályozott egyeseket a tanulásban, az érettségi vizsgára sem engedtek be kulák, kisiparos vagy más „kizsákmányoló” származású diákokat. Eltiltották a ballagást, a szerenádokat, ezeket IMSZ- (Ifjúsági Munkás Szövetség), később KISZ- (Kommunista Ifjúsági Szövetség) gyűlések és elvtársi összejövetelek pótolták. Megfosztották őket még az emlékezés lehetőségétől is.

1954-ben létrejött az esti tagozat. Nagyon sok értelmiségi család kénytelen volt a kommunista párt üldöztetései miatt esti tagozatba iratni gyermekeit, akik közül olyan értelmiségiek kerültek ki, mint például Szilágyi Károly (Európa-hírű operaénekes), Nagy Károly (kutató, az izraeli Mezőgazdasági Minisztérium főosztályvezetője), Aniszi Kálmán (egyetemi tanár, a filozófia doktora).

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc megtorlása után a nagyváradi oktatási intézményekben is megvizsgálták az oktatókat és a tanulókat is. Számos pedagógust letartóztattak, a diákokat kitiltották Nagyvárad iskoláiból. 1956 az Alma Mater történetében is változást hozott, mivel az iskola a 3. Számú Középiskolává alakult, bevezették a koedukált tanítást. A középiskola 5 magyar szakos tanárát eltávolították, hamis vádakkal illették őket (pl. nacionalista szellemben tanítottak). Valójában 5 kiválon felkészült pedagógust távolítottak el, akik lelkiismeretesen, emberséggel nevelték a rájuk bízott növendékeket, Arany János tanulmeire vigyázva: *„Legnagyobb cél pedig itt a földi létben, ember lenni mindig, minden körülményben.”*

A személyi kultusz és a Ceaușescu-diktatúra idején

A korszakot 1972. és 1989. között az úgynevezett „nemzeti homogenitás” politikai irányvonala jellemzi, melynek egyik bizonyítéka, hogy eltörlik az „együtt élő nemzetiségek” kifejezést, és „magyar nemzetiségű román”, illetve „magyarul beszélő román” kifejezésekkel váltják fel. Ez a Ceaușescu-vezetés egységes román nemzet elvének felel meg.

Az oktatási rendszer kiszolgálójává vált ennek az irányzatnak. A magyar nyelvű oktatás elsovasztására történő intézkedések nyomán az önálló magyar tanintézetek száma csökken, ilyen körülmények között iskolánk még is megmaradt magyar tannyelvű iskolának, ám 1970-ben felveszi a kommunista Alexandru Moghioroș nevet,⁷ a tanítóképző pedig a Iosif Vulcan Pedagógiai Líceum tagozata lesz.

1983-ban 5. Számú Ipari Líceum névre alakítják át az ipari líceum státus bevezetésével. Elméleti líceum helyett mechanika osztályok, kőolaj és fémegmunkáló szakosztályokat hoznak létre, és létrehozzák a román tagozatot is.

A párhuzamos osztályok A-tól O-ig működtek, megnő a tanulólétszám, ami a színvonal csökkenését eredményezte. Román nyelven folyt minden iskolai és iskolán kívüli tevékenység a kommunista propaganda jegyében. Ebben az időben sok család hagyta el az országot.

Az oktatásban a hangsúly a hazafias nevelésen volt, és az iskolát a Ceaușescu-korszak megvalósításairól készült nagyméretű fotókkal díszítették. Ilyen körülmények között a lelkes és nem csüggedő pedagógusok igyekeztek tudásuk legjavát fektetni a diákok nevelésébe, magyarságukat ösztönözve, amit példáz a diákszakkörök tevékenysége, mint például a színjátszó csoport, az iskolaiújság, kirándulások, táncestek.

Az 1989-es események (az ún. forradalom) mély nyomokat hagyott iskolánk történetében. A forradalmi hangulatot jellemezte, hogy már 1990 januárjában Kolozsváron egy nem nyilvános RMDSZ- (Romániai Magyar Demokratikus Szövetség) gyűlésén Pálfalvi Attila, akkori tanügyminiszter-helyettes felvetette az önálló magyar iskolák létrehozását. Ezen a gyűlésen részt vett Nagy Zoltán tanár úr is, aminek hatására a következő igazgatóválasztáskor megpróbálták ezt megvalósítani. A román tanárok bojkottálták az igazgatóváltást, kihívták a tanfelügyelőséget, végül hosszas tárgyalások után egy hat tagú küldöttség (magyar részről Nagy Zoltán, Kapalai József és Ciubotariu Adrian, román részről Turdean Gheorghe, Popa Țefan és Sfârlea Doina) vitte a közösen szerkesztett kérvényt Bukarestbe. A kérvényt a Nemzeti Megmentési Front tanügyi referense, Petrescu írta alá, aki rácsodálkozott: *„Magyar iskola Romániában? Ilyenről ő még nem hallott. Jót tesz, ha aláírja?”* Hát, aláírta 1990. január 18-án,

⁸ A névadó a magyar nemzetiségű Mogyorósi Sándor, a román kommunista párt bizottsági tagja.

ennek következtében a román tagozat elhagyta az iskolát és a Pártkabinet jól felszerelt épületében megalapították a Gheorghe Lazăr román liceumot, míg az iskolában maradt magyar tagozat 1990. január 27-én, Ady Endre születésnapján felvette a nagy költő nevét. Így lett a régi schola Ady Endre Elméleti Líceum. A régi-új iskola 12 új osztállyal bővült, a város legnagyobb önálló magyar iskolája lett, igazgatója Jankó Szép Sándor.

A nagy hagyományú iskolánkban az elméleti oktatás mind reál, mind humán osztályokban folyt: matematika-fizika, matematika-informatika, természettudományok, valamint nyelv, illetve társadalomtudományok. Bevezették újra az esti tagozatot is, lehetőséget adva azoknak a magyar fiataloknak, akik nem tudták befejezni tanulmányaikat, hogy itt folytassák. Az osztályok létszáma elérte a 36-ot. Sajnos, mára különböző okok miatt ez 27-re csökkent (megszűnt az esti tagozat, csökkent a magyarság lélekszáma Váradon).

Az iskola mindenkori vezetősége, a szülői munkaközösség, az öregdiákok szívügyüknek tartották az iskola fejlesztését. Ma korszerű tantermekben, szaktantermekben, laboratóriumokban folyik az oktatás, melyet kiegészít a több mint 40 000 kötettel rendelkező könyvtár és olvasóterem, mely a legnagyobb városunkban. Az oktatás mellett iskolánkban működik Színjátszó Kör (Epepe és Létra), Vitakör, Tánckör, Kórus, Robotika Szakkör, Diáktanács, Zabhegyező, Iskolaujság, Olvasókör, Kultúrkör, Rajzkör, cserediák programok (németországi, magyarországi, hollandiai testvériskolai kapcsolatok), Révai Miklós Szakkollégium (lehetőséget biztosít a tanulók tudományos kutatásainak elősegítésére), Rákóczi Szövetség (kapcsolatfenntartás a Kárpát-medence számos iskolájával), partnerszerződés a Honismereti Szövetséggel, Ady Endre Sportklub – tájfutás, futball. Tanulóink számos hazai és nemzetközi tantárgyversenyen vettek részt. Bors Vencel informatikai Balkán Bajnok; András Csaba informatika III. hely Finnországban; Zabihi Arashk magyarországi kémia versenyen I. hely; Dadai Csaba ezüstérem a kazahsztáni fizikaversenyen. Nagyon jó eredményeket értek el a Nemzetközi Magyar Nyelversenyen, az Ady Endre Szavalóversenyen, valamint számos történelmi vetélkedőn, melyeknek többek között színhelye a mi iskolánk is, ilyen a Varadinum kárpát-medencei középiskolás diákok történelmi vetélkedője, matematika verseny-Gordiusz, TUDEK-en Károly József Irenaeus fiatal kutatók köre egy természettudományi és egy társadalomtudományi szakosztállyal stb.

1992-ben a tanárok egy csoportja létrehozta az Alma Mater Alapítványt, melynek célja az iskolánkban folyó oktatómunka segítése és a magyar közösség megerősítése volt. Az alapítvány gyűjtést rendezett egy ifjúsági közösségi ház létrehozására, amely meg is valósult Aranyosláposon, a Nyugati-Ercheységben, ahol tábortokat, továbbképzéseket, kirándulásokat szoktak szervezni.

Az iskolánk történetéhez tartozik, hogy igyekszik szoros kapcsolatot tartani a „vén” diákokkal. Minden év május utolsó szombatján megrendezik az Iskolanapot, melynek kapcsán Arany- és Vas-diplomát osztanak ki az 50 és 60 éve végzeteknek, és a mostani diákok változatos programokon vesznek részt, ahol megmutathatják önmagukat. Ötévente világtalálkozót is szervezünk, és ezek eseményeit emlékkönyvekben is rögzítik. Ezen eseményen iskolánk diákjainak lehetőségük nyílik találkozni az iskola kiemelkedő volt diákjaival, akik az élet számos területén nagy sikereket értek el. Így írók, színművészek, orvosok, tudósok és sportolók. Például Varga Enikő, az ELTE adjunktusa; Meleg Vilmos, Firtos Edit és Hajdú Géza, a Szigligeti Társulat színművészei; Sztojanov István előadó tanár a bukaresti Politechnikai Intézet elektronika szakán; Závodszy Péter, a Magyar Tudományos Akadémia debreceni Atommagkutató Intézetének doktora; Gáspárk Attila, a Szentgyörgyi István Színművészeti Akadémia tanára; Horváth Ildikó úszó és Szabó Katalin tornász, akik a nemzeti válogatottban is szerepeltek.

Megkérdeztük iskolánk volt és jelenlegi igazgatóitól és egykori diákjától, hogy mit jelentett számukra az iskola, mit jelentett diákjának, tanárának, majd később igazgatójának lenni?

Tóth Márta, tanár és igazgatónő: *„Diákként a tudást, magatartásformát, magyar közösséget. Tanárként, majd igazgatóként a haladó hagyományok, az emberi értékek megtartását és továbbadását, a magyar közösség tudatos építését.”*

Vad Márta, tanár és igazgatónő: *„Diákként az iskola olyan volt, mint egy meleg fészek, ahol a tanároktól mindig megkaptuk azt, amire szükségünk volt, tudást, figyelmet és jóneveltséget. Igazgatónőként is a nevelésre és az odafigyelésre szeretnék hangsúlyt fektetni, a diákok kitűnő eredményei mellett. Tanárként minden tudásomra szükségem van, hogy megfelelően tudjam elültetni a diákokban a tanulás magvait.”*

István Tibor, tanár és igazgató: *„Ideális lehetőséget jelentett számomra az önmegvalósításra, nagyon sok tehetséges tanítványom volt és ez sikeressé tette a munkámat. A tanítás nekem örömforrás volt. Igazgatóként szerencsés körülmény volt, hogy olyan tanárkollegákkal dolgozhattam, akik minden szempontból különlegesen voltak.”*

Meleg Vilmos, színművész: „Olyan körülmények között voltam az Alma Mater diákja – Alexandru Moghioros Liceum –, amikor a Ceaușescu korszak elrománosító politikájára következtében bevezették a román osztályokat, ám tanárainknak köszönhetően iskolánk megmaradt a magyar közösség fellegvárának. Magyar tanáraimnak, a színjátszó csoportnak, a kialakulóban lévő Kortárs színjátszóközösségnek, az iskolaiújságnak köszönhetően irányultam a színészi pálya felé.”

(A nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum tanulóinak munkája, felkészítő tanár: Fleisz Judit)

Mărcuțiu-Rácz Dóra–Oláh Márta–Tóth Emerencia

Irodalom. EMLÉKKÖNYV. Öregdiák találkozó Nagyvárad, Alma Mater Alapítvány, Nagyvárad, 1993; Jubileumi évkönyv. Ady Endre Líceum 225 éve. Nagyvárad, 1997; ÉLETKÉPEK. Emlékkönyv az Ady Endre Líceum fennállásának 230. évfordulójára alkalmából. Alföldi Nyomda, Debrecen, 2002; *Péter I. Zoltán*: Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége. Noran Kiadó, Budapest, 2005; KRÓNKA. 235 éves az iskolánk. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2007; *Fleisz János*: Nagyvárad várostörténete. Sapientia Varadiensis Alapítvány, Nagyvárad, 2011.

Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium története¹

„Regényt, nem, eposzt kellene írnom erről az iskoláról. És ódat minden drága tanáromról. Igen, megérdemlik az exegi monumentumot... Az ércnél maradóbb emlék bennünk, volt tanítványaiban él tovább.”

Ficzay Dénes: Emlékkönyv²

Iskolám épülete 2013-ban 90 éves lett. Egykori magyartanára, Ficzay Dénes irodalomtörténész így írt erről az épületről: „Az én iskolám nem évszázados, ősi kollégium, csak a nehéz időkben (1923-ban) áldozattal összehozott cicomátlan kétemeletes épület. Mégis számomra ez az épület mindig minden volt.”³ Mára már az iskola épülete, amely eredetileg kilenc tanteremmel és egy tornateremmel rendelkezett,⁴ gyönyörűen megújult, jelentősen kibővült és én büszke vagyok arra, hogy megyek egyetlen magyar középiskolájának a diákja lehetek. Fontos azonban megjegyezni, hogy Aradon az oktatás gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza. Az első iskolát a városban 1702-ben megalapította Höfflich Kamill atya, minorita szerzetes nyitotta meg, amelyet később gimnáziummá fejlesztettek és amelyben kiváló minorita tanárok tanítottak. (Lakatos Ottó, Winkler Bruno stb.) Értékes adat a „Nagy Gimnasium” 1853–54-es évi *Értesítőjében*, hogy mai főgimnáziumunk névadója, Csiky Gergely abban a tanévben a III. osztály diákja volt.⁵ A minorita Lakatos Ottó által vezetett iskolának 339 diákja volt.⁶ Mivel a város fokozatosan kinőtte az épületet, 1869-ben új gimnázium építéséről döntöttek, amelynek alapkövét báró Eötvös József, akkori kultuszminiszter tette le. A Magyar Királyi Főgimnázium, amelynek építése a Bibich Alapítvány kamataiból történt, 1873-ban nyitotta meg kapuit. Impozáns épületét Trefort Ágoston, vallás és közoktatásügyi miniszter „páratlannak” nevezte az egész hazában. A Diescher József, pesti műépítész tervei alapján emelt iskola klasszicista mellvédje felett a két ifjú diákot karjaival védelmező nőalak utalni kívánt az épület rendeltetésére. Monumentális csarnoka, 250 férőhelyes barokk és romantikus motívumokkal ékesített díszterme, széles folyosói és tágas osztályai mai szemmel nézve is elismerést érdemelnek. AZ 1874–75-ös tanévben az épületben beindult a Főreál Tanoda is. Az iskola jó hírét növelték jeles tanárai is: a történész Márki Sándor és Jancsó Benedek, a nyelvész román akadémikus Ioan Goldis, a szótárkészítő későbbi igazgató Burián János, vagy a Főreál történelemtanára, a Spectator néven ismert jeles publicista, Krenner Miklós.⁷ Említésre méltó, hogy a Magyar Királyi Főgimnázium tulajdonában volt az Orczy-Vásárhelyi egyesített könyvtár közel 22 000 kötete, amelynek

¹ Elhangzott a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. *A Szerk.*

² *Ficzay Dénes*: Emlékkönyv. Az Aradi Kölcsey Egyesület könyve, 122.

³ Uo. 21

⁴ *Ujj János*: A Katolikus Főgimnáziumtól a Csiky Gergely Főgimnáziumig. In: 90 éves az iskolánk 1923–2013. Arad, 2013. 10.

⁵ *Olasz Angéla*: A mi iskolánk. In: 90 éves az iskolánk. I. m. 20.

⁶ *Réhon József*: Hét évtized története 1919–89. In: *Péter András–Réhon József*: Iskola a Kálvin János utcában. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2011. 17.

⁷ *Puskel Péter*: Arad marad. Alma Mater Alapítvány, Arad, 1997. 41–45.

Az iskola megújult épülete

értékét kilenc incunabulum is növelte, köztük a Rákóczi György tulajdonát képező *Biblia Sacra* 1475-ből.

A nagy háború idején a város legszebb tanintézetében hadikórház működött, amelyet 1918 nyarán megszüntettek, így szeptember 6-án megnyílhatott a tanév. Ám ez az 1918–19-es tanév sorsdöntőnek bizonyult az iskola életében. Az 1918-as októberi ún. „öszirózsás” forradalmat követően nevét Aradi Főgimnáziumra változtatták. A központi hatalmak kapitulálása után szerb, majd francia katonaság vonult be a városba. A francia katonaság részére is lefoglaltak az épületben négy tantermet, majd 1919 májusában, még a békekötés előtt a Királyi Főgimnázium és Reálgimnázium közös épületét átvette a román állam. Július 24-én az átadás befejeződött és ettől kezdve az aradi magyar középfokú oktatás épület nélkül maradt. A Moise Nicoară Liceummá alakult iskola igazgatója, Ascaniu Crișan javasolta ugyan, hogy a román liceumban működjön egy magyar tagozat is, ezzel a Főreál néhány osztálya élt is, de miként azt Burián János, az iskola volt igazgatója előre látta, a magyar tagozat néhány év alatt (1925-ig) elsorvadt. Az épület visszaszerzésére több próbálkozás is történt, beadványok születtek az egyházakhoz és az iskola vezetősége részéről is. A hosszú Memorandum fogalmazványban felsorakoztatott érvek nem győzték meg a Nagyszébenben székelő Kormányzótanácsot. Csak annyit sikerült elérni, hogy a Kormányzótanács beleegyezését adta egy római katolikus felekezeti iskola alapításához. Végül a Moise Nicoară Liceum iskolaszéke kárpótolta a Bibich Alapot, ám ez az összeg az 1947-es pénzreformmal értékét veszítette.⁸

A megszüntetett Királyi Főgimnázium tanárai az adott helyzetben szorgalmazták az új iskola alapjainak megteremtését. Az ügyet ismét felkarolta a minorita rend, mert attól tartott, hogy ha elhallgatnak az iskola csengői, a templomok harangjai is elnémulhatnak. Létrejött hát az új iskola, amely a Királyi Főgimnáziumhoz kapcsolt jogfolytonosság igazolására a Római Katolikus Főgimnázium nevet vette fel. Igazgatója ismételten Burián János lett, fővédnöke pedig Glattfelder Gyula csanádi püspök. A tanévet október 15-én Veni Sancte-val megnyitották ugyan, ám mivel az iskolának épülete még nem volt, a tanítás bérelt termekben folyt. Ennek ellenére Reményik Sándorral szólva: „*az anyanyelv, a mindig támadott kenyérmező folyton termést adott*”. Az aradi Római Katolikus Főgimnázium Értesítője szerint az intézetnek az 1919–20-as tanévben 1059, 1920–21-ben 1183 diákja volt, 1921–22-ben pedig a diákok létszáma 1131 volt.⁹ Gondok, bajok, leküzdendő akadályok azért kerültek bőven. A tanároknak hűség esküt kellett tenniük, több tanár repatriált, Burián János igazgató nyugalomba vonult és az iskolát már a megnyitó után egy időre bezáratták, a későbbiekben pedig nyilvánossági jogát többször is felfüggesztették. 1921. december 22-től 1922. február 22-ig a fiú tagozat nyilvánossági jogát függesztették fel, mert 18 tanulót, akik részt vettek az IME (Ifjú Magyarok Egyesülete) szervezetben, Nagyszébenben haditörvényszék elé állítottak.¹⁰ Bár az államellenes összeesküvés vádja alól a katonai bíróság felmentette őket, a fiatalokat kitiltották az ország valamennyi iskolájából. A kitarás és az összefogás azonban csodákat tett. És az iskola igazgatója, Fischer Aladár is, aki 22 éven át vezetete az iskolát. Az 1921–22-es tanév megnyitóján elhangzott ösztönző beszéde mély hatást tett hallgatóira: „*A magyar jövőt nem azzal biztosítjuk, hogy a jelent akarjuk megváltoztatni, amire módunk nincs, hanem azzal, hogy mindenütt,*

⁸ Az aradi magyar nyelvű oktatás 1918–1997. Emlékkönyv. Arad, 1997. 6.

⁹ Az Aradi Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője, 1919–20, 1920–21, 1921–22. isk. év.

¹⁰ *Ujj János*: A Katolikus Főgimnáziumtól a Csiky Gergely Főgimnáziumig, i. m.

ahol kigyullad a magyar kultúra mécsese, nem hagyjuk kialudni, szeretettel töltögetjük belé az olajat.”¹¹ A drámai hangvételű beszéd munkára serkentette a tanulókat, így év végén 67 végzős diák jelentkezett érettségi vizsgára. Saját épülete még nem volt az iskolának, de már épült. Az épület felszentelésére 1923. szeptember 23-án került sor Pacha Ágoston temesvári püspök jelenlétében. Iskolaavató beszédében Fischer Aladár igazgató utalt az iskola kalandos sorsára: „küzdelem és bolyongás az élet, akár Ádámnak hívják, akár Odüsszeuszknak, akár pedig az aradi római katolikus gimnáziumnak”.¹² A Kálvin János utcai épület jelentőségével kapcsolatban Somló Imre mérnök, egykori KG-s diák így fogalmazott: „Nekünk a gimnáziumunk az iskolák iskoláját jelentette. A szürke sávós sötétkék diáksapkát büszkén viseltük, még akkor is, ha időnként, a 40-es években különösen, leverték a fejünkről.”¹³ Ficzay Dénes, az iskola egykori diákja, majd magyartanára pedig így emlékezett: „Számomra az épület mindig minden volt. Mikor elindultam az egyetemre... eljöttem búcsúzni a falaktól, az udvartól, az emberektől. Tanulás? Igen, mindenünk a tanulás volt... Olvasás? Arra nem kellett senkit sem ösztönözni”.¹⁴

Az 1920-as évek oktatási reformjairól elhíresült Anghelescu román tanügyminiszter azonban komoly erőpróba elé állította a nemzetiségi magániskolákat látogató középiskolai tanulókat. Nyilvánossági jog hiányában a diákok csak román iskolákban vizsgázhattak. (Az 1927–28-as tanévben végzetteknek Temesváron kellett érettségizni, 1948-ban pedig Nagyváradon.) E rendelkezések miatt a katolikus gimnázium tanulóinak száma hirtelen csökkenni kezdett (és az érettségire jelentkező magyar tanulók száma az induló év 22%-ára csökkent). De ebben az időben is olyan híressé vált emberek érettségiztek az iskolában, mint Gáldi Göbl László nyelvész, irodalomtörténész, Fodor Gábor 1954-ben Kossuth-díjjal kitüntetett vegyész, vagy Fehér Imre filmrendező, aki az ismert, *Bakaruhában* című filmjét 1956-ban forgatta.

1941–46 között az épületben szünetelt az oktatás, mert német kórházzá, majd orosz katonai kórházzá alakították. (Az osztályokat különböző épületekben és kölcsöntermekben helyezték el.) Miután az oroszok elhagyták a hadikórházat, a szülők, tanárok, diákok összefogással, munkával, pénzzel segítettek a minőségi oktatás feltételeinek a megteremtését. 1948-ban az iskola állami tulajdonba került és Magyar Vegyes Líceum elnevezéssel új fejezet kezdődött történetében. (Jeles tanárai közt említeném Schön István igazgatót, Ficzay Dénest, Gnandt Jánost, Vadász Ernőt és Pataki Sándor festőművészt.) Csanádi János magyartanár így emlékezett vissza arra a napra, amikor kisdíakként az iskola érettségiző diákjaival találkozott: „Kíváncsian, irigykedve tudakoltuk, mit jelent diáksapkájukon az ezüstdiszes MVL felirat. Huncut összemosolygás után tudatták velünk: Magyar Válogatott Labdarúgók. Jöleső érzéssel vettük tudomásul, hogy a Magyar Vegyes Líceum diákjai büszkén azonosítják magukat az akkor már világhírű aranycsappal.”¹⁵ Meg kell említenem azonban azt a tény is, hogy az iskolában folyó tevékenységet a román politikai rendőrség állandóan figyelemmel kísérte. (1956 szeptemberétől az iskola neve Aradi 3. sz. Középiskola lett, 1957-ben a tanintézet élére Réhon József kémiantanárt neveztek ki.) Az 1957-ben kezdődött kommunistaellenes ún. Szoboszlai-perben, amelynek 57 vádlottja volt, az iskola három növendéke is az elítéltek között volt: Czárán Mária, Reusz Erzsébet és Pietsch Miklós.¹⁶ Az elért eredményekről szólva ki kell emelni, hogy 1948–59 között is az iskola kiváló eredményekkel büszkélkedhetett. Nappali és esti tagozaton 879-en érettségiztek, többen közülük egyetemi oktatók (Horváth Ildikó, Molnár Szabolcs), mások országos híró képzőművészek (Baász Imre, Gnandt János, Ödri Mária, Wilhelm Károly) vagy neves sportolók lettek (Pongrácz István).

1959 őszén, amikor a kisebbségi iskolákat román tannyelvű intézetekkel egyesítették, Aradon a 3-as számút az 5-ös számúval vonták össze. 1960-tól az iskola egy meggyilkolt kommunista munkás után az Ocskó Teréz Középiskola nevet vette fel. A diákoknak továbbra is sikerült szép eredményeket felmutatni, úgy az országos tantárgyversenyeken, mint a sportban. (1960–77 között a magyar tagozatról 1632 diák tett sikeres érettségizet.) Az 1977–78-as tanévtől az iskola a vasutak által patronált Aradi CFR Iskolaközpont tagozata lett, majd 1982-től neve Aradi 11-es sz. Líceumra, profilja pedig kőolajiparira változott. Ezzel elkezdődött a magyar tagozat mélyrepülése, az 1989–90-es tanévben az iskolában már csak 2 magyar tannyelvű osztály működött.

Az 1989-es, diktatúrára elsősor decemberi fordulatot követően az aradi magyarság az önálló magyar tanintézet megalakítására törekedett, ám a szélsőnationalista csoportok igyekeztek ezt megakadályoz-

¹¹ Réhon József: A Tanár úr. Arad, 2006. 17.

¹² Ujj János: Aradi Évszázadok. Arad, 2012. Az Aradi Kölcsey Egyesület könyve, 111.

¹³ Réhon József: A nyilvánossági jog csapdájában. In: Péter András–Réhon József i. m. 24.

¹⁴ Ficzay Dénes: Emlékkönyv. I. m. 21.

¹⁵ Csanádi János. In: Péter András–Réhon József: Iskola a Kálvin János utcában. I. m. 8.

¹⁶ Ujj János: A Katolikus Főgimnáziumtól... i. m. 14., lásd még Péterszabó Ilona: 56 után 57-en a temesvári perben. Arad, 2002. 177, 228.

ni. Tokay György aradi parlamenti képviselő ekkor merész tette szánta el magát: csontsoványan kiült a városháza elé éhségstrájkolni a magyar tannyelvű iskoláért.¹⁷ A megyei vezetés ekkor aláírta a magyar tanintézet létrehozásáról szóló határozatot. 1991-ben az iskola felvette az Arad megyei Pankotán születt egykori drámaíró, Csiky Gergely nevét, azonban egy évtizeden keresztül kénytelen volt megosztani épületét a Henry Coandă román tannyelvű Liceummal. 2000-ben az iskola épületében 24 tanteremben már 51 osztály működött és ez a helyzet állandó konfliktusok forrása lett. (Ennek ellenére 1990–97 között Péter András, 1997-ben Ujj János, majd 1998–2002 között Éder Ottó igazgatók vezetésével a tanterület számos diákot segített hazai vagy külföldi egyetemre bekerülni, ahol középiskolai felkészültségük révén sikeresen helytálltak.)

Csiky Gergely

2001-ben végre sikerült elérni, hogy a Henry Coandă Liceum elköltözzön egy másik épületbe. A magyar tanári kar a szülőkkel és diákokkal összefogva kitakarította, átfestette az iskolát és így 2001. szeptember 15-én, 42 év után ismét saját épületben kezdhette a tanévet az önálló magyar iskola, amely elemi, gimnáziumi és szakiskolai tagozattal gyarapodott. A tanulói létszám 789-re emelkedett, majd a 2002–2003-as tanévben elérte a 823-at. (Közben a bentlakás épülete is a Csiky Gergely iskola igazgatása alá került. A kollégiumot szintén felújították és az épület ma már megfelelő körülményeket biztosít az Arad megyei magyar diákok számára. A kollégiumi diákság többségének az 1991-ben alapított Alma Mater Alapítvány és a tiszteletbeli keresztszülők ösztöndíjat biztosítanak. Emellett változatos programok teszik vonzóvá a vidéki tanulók számára a kollégiumi életet. Ezek között említeném a kollégiumi gólyabálokat, farsangi rendezvényeket, a „szóló szülő” hagyományörző ünnepségeket, a Mikulás és az elő-karácsony ünnepeit. A kollégiumi életről rendszeresen tudósított lapjuk, az *Intrijó*.¹⁸)

Nagy népszerűségnek örvend az iskola diákjai által szerkesztett és tördelt diáklap a *Csiky-Csuky* is. A tanintézet jeles eseményei, az iskolában tanuló diákok és tanáraik névsora pedig az 1998–99-es évtől megjelenő évkönyvekből ismerhető meg.

2002. december 12–13-án került sor első alkalommal hagyományteremtő szándékkal a Csiky Napok megszervezésére. Az ünnep alkalmával az EMKE Arad megyei szervezete szobrot állított az iskola névadójának, Csiky Gergelynek. Ettől az évtől lehetőség nyílt együtt ünnepelni testvériskoláinkkal és emléket állítani az iskola egykori jeles pedagógusainak. Az iskola első emeleti folyosóján van egy kis panteon is, az egykori jeles tanárok márványba vésett neveivel. Az előcsarnok falát több nagy történelmi személyiség domborműve, emléktáblája is díszíti: Aradi Zsigmond Petőfit ábrázoló domborműve, Dinnyés László Kossuth Lajost ábrázoló domborműve, Bolyai János, valamint Eötvös Loránd emléktáblája. 2002–2013 között az iskolát sorrendben Szakács Ferenc, Király András és Juhász Béla vezették, 2013. szeptember 1-től pedig az iskola élére Hadnagy Éva kémia tanár került. Az 1991-ben felvett Csiky Gergely Iskolacsoporthoz nevet viselő iskola a 2011–12. tanévben Csiky Gergely Főgimnázium lett.

Örömmel állapítható meg, hogy az iskola falain belül pezseg az élet. A tanulmányi és az érettségi eredmények jók, a diákok nagy része egyetemre felvételizik. Az elemi, gimnáziumi és líceumi diákok kimagasló eredményeket érnek el a különféle műveltségi vetélkedőkön. Alma Materünkbe neves vendégek látogatnak el, akik tartalmas előadásokat tartanak, például: Berényi Dénes professzor, az MTA tagja, Rácz Gábor akadémikus, Hámori József professzor, az MTA alelnöke, Penke Botond, az MTA tagja. Iskolánk adott otthont a Mikes Kelemen Magyar Nyelv és Irodalom Tantárgyverseny országos szakaszának, itt rendezték meg a Magyar Nyelv Napjait, de a legtöbb megyei versenyt is az iskola Tóth Árpádról elnevezett dísztermében tartják. Ebben a teremben volt a Tóth Árpád Nemzetközi Szavalóverseny (2011) és a XIV. Kurutty Általános Műveltségi Vetélkedő országos szakasza (2012).

Sajnos, a téves elképzelés, amely szerint, ha a gyermek az állam nyelvén végzi el az iskolát, jobban fog boldogulni, a Csikyben is a diáklétszám állandó csökkenéséhez vezetett, de az iskola vezetősége és tanári kara több rendezvénnyel igyekszik a folyamatot megállítani.¹⁹ Ezek mellett azt is igyekszik tuda-

¹⁷ *Matekovits Mihály*: Kényszerű együttélés. In: 90 éves az iskolánk. I. m. 61.

¹⁸ Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium Évkönyve 2008–2012. Arad, 2012. 128, 138.

¹⁹ *Hadnagy Éva*: Új korszak, új kihívások. In: 90 éves az iskolánk. I. m. 78.

tosítani, hogy csak a megye egyetlen magyar középiskolája erősítheti a magyarságtudatot. Beszédese adat, hogy iskolánkban száznál is több diák néptáncol, az osztályok ápolják hagyományainkat és nemzeti hőseink emlékét. 2010-ben a Nemzeti Összetartozás Napján pedig diákjaink is ott voltak Ópusztaszeren, ahol több mint 1000 diákkal együtt énekelték a *Himnusz*t és a *Szózatot*. Emellett figyelve a modern kor szavára is, iskolánk újszerű tevékenységekbe is bekapcsolódik. Ezek közt említeném, hogy Sigur.info csapatunk tíz Arad megyei iskolában tartott bemutatót a biztonságos internetezésről és 2012-ben megszerezte *Az Év Iskolája* címet.

Nagy és gazdag múltunk mellett megújult iskolánk falai között most is pezseg az élet és szeretnék hinni, hogy mindezt ígéretes jövő fogja követni. Bízom abban, hogy az utánam jövő nemzedékek is meghallják majd minden szeptemberben iskolánk csengőjének hívó szavát, ahol anyanyelven fogják magukba szívni a tudást és megélni a diákélet örömeit, nem feledve Ady szavait:

„Ha élet zengi be az iskolát,
Az élet is derűs iskola lesz.”

(Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium tanulójának munkája, felkészítő tanár: Olasz Angéla)

Tóthpál Béla

Huszonhárom év egy főgimnázium élén: Wigand János, az iskolaalapító igazgató¹

Szekszárd 1793-ban kezdte meg harcát egy gimnázium megteremtéséért.² Az 1779-ben megyeszékhellyé vált mezőváros 1793. január 31-én a helytartótanácshoz fordult, egy gimnázium és líceum engedélyezését kérte. Tolna megyében ekkor még nem volt gimnázium, így a megye városaiban a továbbtanulás nagy anyagi terhet rótt a családokra. A helytartótanács elutasítása, illetve egy 1794-es tűzvész utáni évben a városi tanács új levelet írt Apponyi Antal főispánnak. Ezt a levelet megint elutasították, de a város nem mondott le a gimnázium megteremtéséről. A város nem tudta önerőből a gimnázium felépítését megvalósítani és a központi Tanulmányi Alap sem segített e cél elérésében. A vármegye által kezelt, az ország egyik legmagasabb alapítványi tőkéjével rendelkező Styrum-Lyburg család alapítványi bizottsága egyetértett a gimnázium felépítésével. 1804-ben pénzügyre hivatkozva nem valósult meg az építkezés, 1806-ban pedig egy helytartótanácsi értesítés elhamarkodottnak tartotta azt. Még néhány sikertelen kísérlet után 1812-ben Tolna vármegye elállt a gimnázium építésétől.³ Így évtizedekre háttérbe szorult az intézmény létrehozásának ügye. A kiegyezés utáni konszolidáció idején, 1869-ben vetette fel a vármegye törvényhatósága, hogy gimnáziumot hoz létre. Az 1883-ban kiadott középiskolai törvény⁴ ismét segítette a középiskola felállítását, s az alapításhoz pénzügyűjtésbe fogtak a megyében. 1888-ban a pannonthalmi bencés szerzeteseket keresték meg a város vezetői, de végül nem sikerült a megegyezés. A miniszter 1892. március 2-án szögezte le, hogy kívánatosnak tartja egy főgimnázium létesítését.⁵ A megyei főgimnáziumi végreható bizottság Szekszárd mellett érvelt.⁶ A miniszter végül 1894. április elején erősítette meg a megyei döntést, a miniszter feltételei súlyosak voltak. Ezek között

¹ Elhangzott a XX. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémián. *A Szerk.*

² A dolgozatot készítő diákok a Szekszárdi Garay János Gimnázium Komplex Honismereti Tehetségsegítő Műhelyének tagjai, 9. B osztályos tanulók. A műhely vezető tanár, a diákok mentortanára, segítője a publikáció elkészítésében Dr. Gesztesi Enikő PhD, a gimnázium történelemtanára. A gimnázium létrejöttéért folytatott harcot, illetve a gimnázium történetét 1988-ig Zentai András, az intézmény címzetes igazgatója írta meg, mindemellett ő írta meg Wigand János életrajzát is. *Zentai András: A szekszárdi Garay János Gimnázium. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990; Zentai András: Wigand János, az iskolaalapító és pedagógus. In: A Garay János Gimnázium Centenárium Evkönyve. Szerk.: Lemle Béláné és Zentai András. Szekszárd, 1996. 23–29.*

³ 1810-ben a városi tanács ismét felveti a gimnázium létesítésének ügyét, ezt azonban a helytartótanács elhamarkodottnak tartja, s 1812-ben megvádolta a vármegyét, hogy az elemi iskola ügyét sem támogatja.

⁴ A polgári iskolákkal szemben nagy előnyököt biztosított a gimnáziumi végzettségnek.

⁵ Szekszárd mellett három helység pályázott. Bonyhád és Gyöngyös 1806 óta aligimnáziumok voltak, főgimnáziumokká akarták fejleszteni intézményeiket. Mellettük még Dunaföldvár szeretett volna gimnáziumot építeni.

⁶ Érveik: megyeszékhely, kulturális gócpont lehetőségét jelenti, 212 tisztviselő dolgozik a hivatalokban, a több mint 100 éves küzdelem, anyagi áldozatvállalás.

szerepel a polgári iskola szakaszos beszüntetése, valamint a gimnáziumi épület folyamatos bővítése, folyamatos anyagi támogatása.⁷

Az iskolaalapítás egyik akadályja több mint száz év után elhárult, de több problémát, főként az anyagi problémát kellett megoldani az iskola megalakulása előtti években. A megyei közgyűlés 100 000 forintot ítél meg a gimnázium felépítéséhez, és a szekszárdi képviselőtestület is áldozott rá pénzt: a város vállalta, hogy a gimnázium építésére egy legalább 1400 négyszögöl kiterjedésű telket biztosít, és 90 000 forinttal segíti az építkezés megvalósulását. A minisztérium 50 000 forintot ígért az építmény létrehozásához. Először a polgári iskola épületét kívánták átalakítani, de 1895 augusztusában megérkezik a miniszteri döntés, hogy új épületet emelnek a főgimnázium számára, ezáltal az ügy mellé állítják a polgári iskola támogatóit is. A megvalósuló új épületet minisztériumi ajánlásra Pártos Gyula budapesti műépítész készítette. 1896 áprilisától ez év novemberéig meg is valósult a hihetetlenül szép kétemeletes épülettömb. Az iskola épületét végül 1897. augusztus 2-án át is adták.⁸

A minisztérium Wigand Jánost nevezi ki igazgatónak.⁹ Ki is volt ez a csodálatos szervezőkészséggel megáldott igazgató, aki 1896. szeptember 1-én tartott beszédében kihangsúlyozta: „*Tudjuk, hogy oly alapfalakat kell raknunk, a melyekre palotát lehessen építeni...*”? 1856. május 22-én született Varsádon, német származású családban.¹⁰ Heten voltak testvérek. Már gyerekkorában is érdekelte az irodalom. Gimnáziumi tanulmányait Sárszentlőrincen végezte. Tanulmányai befejeztével a tanári pályát választotta: előbb Aradon, később Pancsován tanított, itt is nősült meg. Ekkor lapszerkesztéssel¹¹ és színdarabírással is foglalkozott. A minisztérium a pancsovai állami főgimnáziumtól helyezte át a szekszárdi főgimnáziumhoz.

A megnyerő modorú, kiváló képzettségű igazgató tehetséges, az irodalomban jártas költő, aki sokat tett a főgimnázium fejlődéséért, hírnevéért. Rendkívül jó beszédeket tartott, a közönséget mindig nagyon meghatotta, lenyűgözte az előadása.¹² Már igazgatásának első évében irodalmi felolvasásokat tartott, amelynek Szekszárd intelligens közönsége nagyon örült: „... *A gimnázium ifjúsági segítő-egyesület megalakítása céljából fölolvásokat szándékozik tartani, melyeken a magyar- és világirodalom remekműveit recitativ módszer szerint interpretálná a művelt közönségnek.*”¹³ A *Tolnavármegye* című folyóirat hosszú cikket közölt az igazgató bemutatkozó beszédéről, aki részletesen beszélt a tanulók viselkedéséről, az iskolai elvárásokról, de tanácsokat is adott a diákoknak. Kiemelte a szülők és az iskola együttműködésének fontosságát: „... *Ha az iskola és a szülői ház egymás iránt bizalommal, összhangzó szellemben jár el a könnyen hajlítható ifjúság nevelésében, nem maradhat el az eredmény, melynél se most, se később nincs forróbb óhajlásom...*”¹⁴ Wigand János ezen beszéde is hozzájárult ahhoz, hogy hamarosan elismert és megbecsült személyiség lett Szekszárdon és környékén.

A következő tanév elején, 1897. szeptember 1-jén meghatározták a fegyelmi és viselkedési szabályokat. Az igazgató felhívta a tantestület figyelmét a tanórák fontosságára. Továbbá fontosnak találta, hogy a tanárok is tanuljanak egymástól, egymás óráit látogatva. Maga is 81 tanórán vett részt. Megkövetelte a leckék végén való összefoglalásokat is.¹⁵ A 2. emeleten miniszteri rendelet nyomán 1897 őszén elhelyezett megyei múzeumi gyűjteményeket gyakran látogatták az iskola tanulói, tanárai veze-

⁷ Zentai 1990. 7–13.

⁸ A homlokzat közepén központi helyen az országcímer volt. Az iskola E betűhöz hasonló alaprajzú épület, egyszerű renaissance-szerű stílusban épült. Zentai 1990. 13–17.

⁹ Auerbach Lipótot rendes tanárként foglalkoztatják, Simon Árpád pedig helyettes tanárként kezdte el a munkát. A vallástani tanításáról a felekezetek gondoskodtak. A tornát ideiglenesen Kardos Ignác tanította. Augusztus 30-án megalakult a tantestület. Szeptember első három napján az I. osztályba 31, a II. osztályba 27 diákot írt be Wigand János, saját kezűleg. Szekszárd 1990. 16–17.

¹⁰ A településen 2012. február 3-án ünnepségen idézték fel alakját, valamint a községházán felavattak egy fából készített Wigand-domborművet. Az eseményen Heilmann Józsefné, a Szekszárdi Garay János Gimnázium igazgatója osztotta meg az egykori igazgatót méltató gondolatait a jelenlévőkkel. A domborműveket a két alkotó, Törő György falfaragó népi iparművész és Csoma Gergely szobrászművész leplezte le.

¹¹ Az első magyar lapot *Végvidék* címmel itt szerkesztette.

¹² Tolnavármegye és a Közérdek VI. évf. 1896. augusztus 23. A cikk Wigand János pancsovai tartózkodása alatti irodalmi tevékenységét méltatta. Zentai 1996. 23.

¹³ Tolnavármegye és a Közérdek VI. évf. 1896. november 22.

¹⁴ Tolnavármegye és a Közérdek VI. évf. 1896. szeptember 13.

¹⁵ Zentai 1996. 25.

tésével. Az iskola a következő években jó kapcsolatot ápolt a múzeum mellett a nyomdával is, ennek köszönhetően 1901-ben elkészült az első iskolai újság, a *Diákgéniusz*. Wigand János fontosnak találta a tanulmányi kirándulások szervezését is. Míg az első tanévben csak hat, a másodikban már tizennégy, a harmadikban pedig negyvenhat ilyen kirándulást szervezett az iskola.¹⁶ A főgimnázium vezetése tehát egy nagy műveltségű, a modern pedagógiai színvonalon álló lelkes igazgatóra volt bízva. Kiváló képzettséggel és humánus gondolkodással rendelkezett, így a gimnáziumot rövid idő alatt rendkívül ismertté tette. A tanári kart is rendkívüli hozzáértéssel irányította, gyarapította, így a gyermekeket a szülők nyugodtan bízták a pedagógusokra. Az 1903-ban az iskolában tanító 16 tanár nagy része fiatal volt, ezért 18 „*tanácskozmányt*” tartottak a tanítási módszerek kimunkálására, az oktatási-nevelési eljárások egyesítésére, részletes tanmenetek megbeszélésére.¹⁷

1902-ben létrehozták az Eötvös József Önképzőkört, a kör célja a magyar nyelvnek – szóbeli és írásbeli egyaránt – a gyakorlása, a magyar nemzeti műveltség tökéletes elsajátítása volt. Elnöke maga az igazgató lett. Március 15-én nyilvános ünnepséget rendeztek, és a következő években is rendszeres, eredményes munkát végeztek. A csoport lett a gimnáziumot és a várost összekötő kapocs, rendezvényeket megtekinthette a város közönsége.¹⁸ 1903-ban tették le az első érettségiket a gimnázium tanulói, a 20 diák közül 19 tett sikeres érettségi vizsgát. Közülük néhányan alapították meg a szegény sorsú tanulóknak megsegítésére a szeretett igazgatójukról elnevezett Wigand János Alapítványt 1913-ban.¹⁹ Wigand János nagy örömmel fogadta a hírt, és javasolta, hogy alapítsák meg a „*Volt iskolatársak szövetségé*”-t, s a célja volt, hogy az egykori diákok tarthassák a kapcsolatot egykori szeretett intézményükkel.²⁰

Az 1903. február 1-jén bemutatott művet, Shakespeare *Julius Caesar* című darabját a tanulók téli szünetben tanulták be, majd 1906-ban a diákok Suppe *Pajkos diákok* című operettjét adták elő. A darab verseit az igazgató fordította, és a betanítást is ő végezte precízitással és nagy-nagy szeretettel. A megyei lapok mindig dicsérték az előadások színvonalát és sikerét.²¹

Iskolánk nem vált megyei beiskolázású gimnáziummá. Ennek legfőbb okai a rossz bejárású feltételek voltak. Sokan nem tudtak naponta bejárni, ezért a diákok családotknál laktak, ami nagyon drága volt. Az igazgató e probléma orvoslására szorgalmazta a bentlakásos intézmény, az internátus megépítését. Wigand János ezen ötlete azonban kudarcba fulladt. A nem Szekszárdon élő családok ezért inkább megyén kívüli főgimnáziumba küldték a gyerekeiket. Wigand János mindig is kiállt az internátus megépítésének terve mellett, mert szerinte: „*S amennyire érdeke ez a vármegyének, éppannyira érdeke az egyeseknek, a szülőknek, hogy fiaik tehetsége... annak idején könnyebben találjon tért érvényesülésének.*”²² A viszonyok erősítésére akarták felhasználni az 1908. június 21-én tartott zászlószentelési ünnepséget is. Az újságban is kérte az olvasók körét, hogy „*Mennél számosabban és bensőbbben vegyen részt ezen a zászlószentelési ünnepen.*”²³ Az igazgató egy elgondolkozató és nagyszerű beszédet is mondott, amit a közönség nagy ujjongással fogadott: „*E zászló mindenekelőtt az igazság bátor kutatásának és szabadságának a jelvénye. Hatolj bele eszed fáklójával a természet rejtelmes méhébe, bontsd szét elemeire tümeményeit, erőt s ha arról győződöttél meg, a minthogy meg kell győződnöd róla, hogy a mindenséget egy nagyszerű törvényszerűség harmóniája hatja át, amelyet emberi dadogással isteni gondviselésnek nevezünk: akkor legyen bátorságod szembeszállni a kishitűséggel; legyen bátorságod leborulni nyíltan e végéjérhatatlan összhangnak csak sejthető végoka: Istened előtt; e megalázkodás, a nagy lelkek ez együgyű gyermeki érzése hőssé avat s diadalmaskodni segít mindeneken. Így ez a zászló a hit, az erkölcsi értékek hitelének, az ember jobb részébe vetett bizalomnak, a bízó reménységnek a szimbóluma...*”²⁴

A zászlót a gimnázium udvarán megáldották, és Wigand János adta át az ifjúságnak kedves szavak kíséretében.

Az igazgató úr egyre népszerűbb lett. Sok megtisztelő megbízatást kapott, például a megyei törvényhatósági bizottság tagjává, majd a népnevelési bizottság elnökévé vált, a megyei Nőegylet titkára

¹⁶ Zentai 1996. 24–26.

¹⁷ Zentai 1990. 23.

¹⁸ Az önképzőkör a háborús években nem működött.

¹⁹ Köztük: Holub József történelemszakközvetítő, Wendl István 25 évig szekszárdi polgármester, Stolpa József kultuszminiszteri államtitkár, Szabó Dezső híres festőművész.

²⁰ Szekszárd 1990. 21. 26.; Tolnavármegye és a Közérdek XXIII. évf. 1913. február 3.

²¹ Tolnavármegye és a Közérdek XVI. 1906. február.8., XVII. évf. 1907. február 23.

²² Szekszárd 1990. 29. 32.; Tolnavármegye és a Közérdek XVII. évf. 1907. június 29.

²³ Szekszárd 1990. 31.

²⁴ Tolnavármegye és a Közérdek XVIII. évf. 1908. június 27. 1–7.

is volt. Tovább folytatta műfordítói tevékenységét is. 1912-ben a Kisfaludy Társaság ülésén felolvasták három kitűnő Uhland-fordítását.²⁵ Mindig is nagy gondot fordított az oktatás színvonalára: a 10. tanév végén arról számolhatott be az igazgató, hogy 80-ból 7 tanulónak nem sikerült az érettségi, de a javító vizsgának ők is eleget tettek. A testi nevelésre is nagy gondot fordított az iskola, a tanév végén nagy nyilvánosság előtt, látványos programmal rendeztek tornaversenyt. A rajztanárok minden évben állítottak kiállítást a tanulók munkáiból, s erre meghívást kaptak a város lakói is. Gyakran léptek a diákok a város lakossága elé műkedvelő előadásokkal, önképzőkori rendezvényekkel. 1911-ben Wigand János javaslatára indították el a 16 éven felüli iparos- és munkásférfiak számára a munkásgimnáziumot, abból a célból, hogy felelevenítsék az iskolában korábban tanultakat.

A háború ideje alatt felborult a gimnázium rendje, sok tanárt behívtak, ezért nagyon hiányos volt a tantestület. 1914-ben a diákok igazgatójuk támogatásával önkéntes csapatot szerveztek többek között a vöröskeresztes kórház segítésére, mezőgazdasági munkákra. Az iskola 1916-tól három éven át nem tudott rendes munkát végezni: csökkentették a tananyagot, nem működött az önképzőkör, az ünnepek, rendezvények elmaradtak, nem volt testnevelésoktatás, nem voltak rendkívüli tárgyak. Az érettségik is elmaradtak vagy eltolódtak, és a diákok közül is sokakat behívtak szolgálatra. Az 1916/1917-es tanév rövidebb volt, nyolc hónapig tartott. Az 1916-os év volt Wigand János főgimnáziumi igazgató jubileuma is. Kedves, csendes, egyszerű és megható ünnepség volt, ahol három dolgot ünnepeltek: Wigand János 35. éve szolgált tanárként, 20 éve volt gimnáziumi igazgató, és ekkor töltötte be 60. életévét. Az ifjúság az alkalomra gyűjtést szervezett, így az első érettségit tett tanulók alapítványának bevételét 1000 koronával növelték.²⁶

1918 őszén az igazgató súlyosan megbetegedett, majd 1919. május 25-én elhunyt. Két nappal később óriási részvét és hatalmas tisztelet mellett búcsúztak tőle tanítványai, Szekszárd lakossága és a Tanácsköztársaság helyi vezetői. A nekrológ részletesen ismertette a megyénkben született igazgató életútját, aki remekül használta a német nyelvet, de magyarul tökéletesen beszélt, írt. Igen találoán méltatták a pedagógusegyéniségét is: „Észrevette a tanulóiban szunnyadó tehetséget, a szívét, a nemesebb tulajdonokat, ezért aztán késhegyig menő harcot folytatott a régi pedagógia copfj ellen, s megvédte a kis diákokat túlkapás, üldözés ellen.”²⁷

Felkészítő tanárunkkal a temetőben, Wigand János sírjánál

leteit éber figyelemmel követte, s átültette a megfelelő módon a magyar talajba. Tanító-nevelő gyakorlati munkájában az emberformálás nélkülözhetetlen alapfeltétel a szeretet, központi helyet foglal el.”²⁹

(A szekszárdi Garay János Gimnázium tanulóinak munkája, felkészítő tanár: Dr. Gesztesi Enikő)

Gujás Enikő–Vecsei Vivien–Verebi Máté

²⁵ Szekszárd 1990. 36.

²⁶ Tolnavármegye és a Közérdek XXVI. évf. 1916.május 22., Tolnamegyei Közönlöny XLIV. évf. 1916.május 28.

²⁷ Zentai 1990. 40. p.

²⁸ Zentai 1996. 28–29. p.

²⁹ Zentai 1990. 26. p.

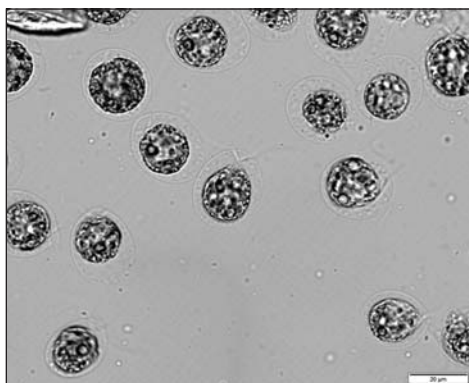
Az Év Algája, 2015: a *Haematococcus pluvialis*

Az Algológus Fórum 2015-ben első alkalommal hirdette meg *Az Év Algája* közönség-szavazást, melyen a beérkezett szavazatok több mint 50%-át egyetlen algafaj, a *Haematococcus pluvialis* szerezte meg.

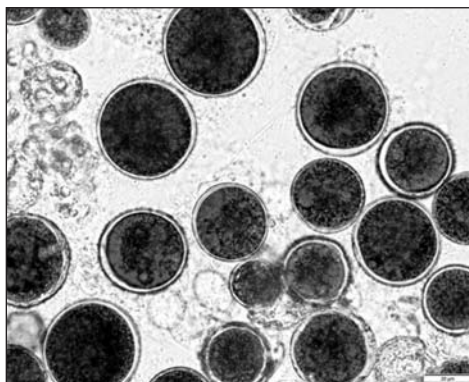
Mitől válik érdekessé egy egysejtű, ostoros zöldalga faj a természetet szerető, de a mikrovilágot csak alapjaiban ismerő ember számára? Az elkövetkező pár gondolat ezt a kérdést járja körül.

A *H. pluvialis* a zöldalgák (Chlorophyta) törzsébe, azon belül a Chlamydomonadales rendbe és a Haematococcus nemzetségbe tartozik. A nemzetség fajai általában zöld színűek, egysejtűek, és gömb vagy ellipszis alakúak. A sejteket átlátszó, nyálkás sejtfal veszi körül. A sejtek ostoraiknak köszönhetően meglepően gyors mozgásra képesek. Azonban nem ezek a tulajdonságok azok, melyek miatt a *H. pluvialis* kiérdemelhette *Az Év Algája* címet, hanem feltehetően az a képessége, hogy kedvezőtlen életfeltételek mellett vérvörös, mozgásképtelen cisztát képez. A néphagyományban rendszeresen megjelenő „vérré vált a víz” motívum is gyakran ehhez az algához volt köthető. A ciszták ezt a vérvörös színt a bennük felhalmozódó karotinoidoknak, elsődlegesen pedig egy asztaxantin nevezetű anyagnak köszönhetik. A mozgó sejtek cisztává alakulása nagyon gyorsan, akár néhány óra alatt is végbemehet. Mivel a *H. pluvialis* elsősorban időszakos kis vizekben fordul elő – pl. itatókban, szökőkutakban, madárfürdetőkben, esővízgyűjtő hordókban –, így a cisztaképződést kísérő intenzív színváltozás igen feltűnő, a mikroszkopikus világot csak érintőlegesen ismerő megfigyelő számára is érdekes és izgalmas jelenség. Hazánkban természetes elterjedésére vonatkozóan, éppen a faj időszakos vizekhez kötött jellegéből adódóan, jobbra szórványos adatokkal rendelkezünk. Azt azonban mindenképp fontos megemlíteni, hogy a faj hazai megjelenéséről a múlt századi híres algakutatónk, a *magányos hőcsillag*, Kol Erzsébet is beszámolt már munkáiban.

A *H. pluvialis* vérvörös cisztáit napjainkban az egyik leggazdagabb természetes asztaxantin-forrásnak tartják, a színanyag jelenleg az egyik legerősebb antioxidáns hatású anyagként ismeretes. Hatása többszörösen felülmúlja a C- és E-vitaminét, vagy a α -karotinét. Többek között védelmet nyújt az UV sugarakkal szemben, lassítja az öregedési folyamatokat, csökkenti a vérnyomást és stresszoldó hatású. Ezek mellett jótékony hatása van mind a központi és környéki idegrendszerre, mind a májra, valamint segít az autoimmun és daganatos megbé-

A Haematococcus pluvialis zöld színű, két ostoros sejtjei (Bácsi István felvétele)

A Haematococcus pluvialis piros színű, mozgásképtelen cisztái (Bácsi István felvétele)

tegedések kialakulásának megelőzésében. Ezen tulajdonságainak köszönhetően előszeretettel alkalmazzák a humán egészségügyben mint táplálékkiegészítőt. A gyógyszerárakban, bioboltokban por és kapszula formájában is kapható.

Az asztaxantint a gyógyszeripar mellett a kozmetikai iparban is használják: elsősorban öregedésgátló és gyulladáscsökkentő hatása, valamint intenzív piros színe miatt gyakori adaléka krémeknek, arcisztítóknak és egyéb kozmetikai termékeknek.

Az asztaxantin természetesen nemcsak az emberi szervezetre van pozitív hatással, hanem az állatokra is, ezért az állati takarmányozásban is egyre gyakrabban megjelennek az asztaxantin-tartalmú takarmánykiegészítők. Az asztaxantinnal táplált állatoknál olyan pozitív változásokat figyeltek meg, mint pl. baromfik esetén a súlygyarapodás, a tojások méretének és súlyának növekedése. Ezen túlmenően pedig az állatok fel is tudják halmozni a vegyületet, mely így az őket fogyasztó élőlényekbe jutva ott fejtheti ki jótékony hatását. Az állati takarmányozásban azonban nemcsak az asztaxantin antioxidáns tulajdonságait használják ki, hanem erős színező hatását is: az asztaxantinnal kiegészített táplálású állatok húsa, vagy baromfik esetén még a tojások sárgája is sokkal erőteljesebb, kívánatosabb színű, mint a „hagyományos” takarmánnyal etetett állatoké.

A fentieket ismeretében nem csoda tehát, hogy a jelenleg is igen intenzíven zajló tudományos kutatások arra a kérdésre keresik a választ, hogyan lehet a zöld színű *H. pluvialis* sejteket ipari körülmények között minél hatékonyabban cisztaképzésre, ill. asztaxantin-termelésre bírni.

Figyelembe véve a *H. pluvialis* gazdasági jelentőségét, valamint „*csodatevő, vizet vérré változtató képességét*”, elmondhatjuk, hogy méltán nyerte el *Az Év Algája* címet 2015-ben. Remélhetőleg *Az Év Algája* közönségzavazás eredménye minél több fórumra eljut 2016-ban is, ezzel is hozzájárulva a mikroszkopikus világ hazai tudományos igényű ismeretterjesztő bemutatásához.

B-Béres Viktória

Ragyogás, tűz, színek

Az Év Ásványa, 2016: a gránát

A Földön máig felfedezett mintegy 5000 ásványfajból több mint 700 hazánk területén is megtalálható. Ha Magyarország történelmi határáig eltekintünk, akkor ez a szám eléri az ezret is. Közülük több mint 50 ásványfaj van, amelyet hazánkban, vagy a Kárpát-övezeten belül találtak meg elsőként. Büszkéek lehetünk hát ásványainkra. De büszkeségünk csak akkor jogos, ha legalább kicsit ismerjük is Magyarország földjének ezen kincseit.

Bár ezeknek az ásványoknak a nagy része nem haladja meg a pár millimétert, esetleg centimétert, mégis nagyon sok szépségben lehet részünk, ha egy kicsit körülnézünk környezetünk „életlen” világában is. Erdemes időnként bakancsot húzni, hátizsákot venni és elindulni az erdőbe, patakpartokra, kőbányák sivárnak tűnő udvaraiba. De az udvari sóderkupac is rejthet csodákat. Ehhez nem árt egy egyszerű nagyító, egy kalapács, esetleg ásó, vagy lapát. És persze a legfontosabb jogszabályok ismerete, mert ásványokat sem szabad gyűjteni akárhol.

A sok száz hazai ásványból néhány tíz igazán gyakori. Közéjük tartoznak a gránát ásványok. A *gránát* 2016-ban Magyarországon *Az Év Ásványa*. Ezt a figyelemfelhívó címet – a Magyarhoni Földtani Társulat kezdeményezésére – első alkalommal 2015 őszén ítélte oda nyilvános szavazással a nagyközönség. Így 2016-ban a gránátcsoport ásványaival ismerkedhetünk meg és találkozhatunk népszerű rendezvényeken, ismeretterjesztő folyóiratokban, múzeumok kiállításain és a terepen egyaránt. Idén a gránátok fognak segíteni abban, hogy jobban megismerjük a hazai ásványok világát és bepillantást nyerjünk a földtudományok rejtelmeibe. Egy éven át gyönyörködhetünk bennük és tanulhatunk általuk.

És hogy miért használtuk többes számban a gránátokat? Mert az idei év ásványa nem egy adott ásványfaj, hanem egy népes ásványcsoport, amelybe szorosan rokon, azonos belső kristályszerkezetű (és ebből adódóan hasonló külső formájú), ugyanakkor eltérő kémiai összetételű szilikát-ásványok tartoznak.

A gránátokat sok helyen megtalálhatjuk hazánk területén. Főként patakpartokon, a víz által lerakott homokban érdemes kutakodni apró szemcséi után, a Börzsöny, a Visegrádi-hegység, vagy a Karancs területén. De a mai és egykori Duna vagy Tisza fenyében is gyakori ásvány, így még az Alföldön is

gyűjthető. Hogy honnan kerülnek apró kristályai ide? A hegyek, így az Alpok, Kárpátok felaprózódó, lepusztuló kőzeteiből a kemény és ellenálló gránátszemcséket a patakok, folyók vizei messzire, akár sok tíz, sok száz kilométerre is el tudják szállítani. Azonban ahol a víz lelassul, sodrása csökken (például a folyó kiér egy síkságra), ott a „nehezebb” (nagyobb sűrűségű) ásványszemcséket a folyók lerakják. E dúsulási helyek szép magyar neve a *torlat*. Torlatokból mossák az aranyat is, de a gránát is ott dúsul.

A gránátok szépek, mind színük, mind alakjuk figyelemfelkeltő.

Ha a gránát színére gondolunk, elsőként a vörös jut eszünkbe. Gondoljunk csak a *gránátvörös* jelzőre. És ez helyénvaló is, hiszen legrégebb óta ismert vörös színű drágakő változatait már a történelem kezdetei óta használják ékszerek díszítésére, de a hatalom jelképeinek, számos koronának is jellegzetes díszei. A magyar Szent Koronán „pirosuló” drágakövek is valószínűleg gránátok. (Bár modern műszeres vizsgálatok hiányában ez csak feltételezés.) Sokak számára ismerősen hangozhat a *csehgránát* kifejezés is. A XVII–XIX. században igazi slágernek számító, Csehországban bányászott tűzvörös *pirop* (pür – görögül tűz) *gránátokkal* díszített ezüst vagy alpakka ékszerek az ékszerkiállítások, árverések ma is rendszeresen felbukkanó, népszerű tárgyai.

Az ókorban és a középkorban, amikor az ásvány mai tudományos fogalma és megkülönböztetésük eszközei még nem léteztek, a vörös színű drágaköveket egységesen *karbunkulus* névvel illették. Így karbunkulus volt a gránát mellett a *rubin*, vagy a vörös *spinell* is. A karbunkulus sok irodalmi műben, mesében, legendában is megjelenik. Móra Ferenc például így ír „*A pillangó király*”-ról: „*Piros bársonysipkével szegett kék selyemszárnya kiterjesztve, nagy, pörge bajusza tele virágmézzel. Karbunkulus koronája égett, mint a tűz, ragyogott, mint a szívárvány.*”

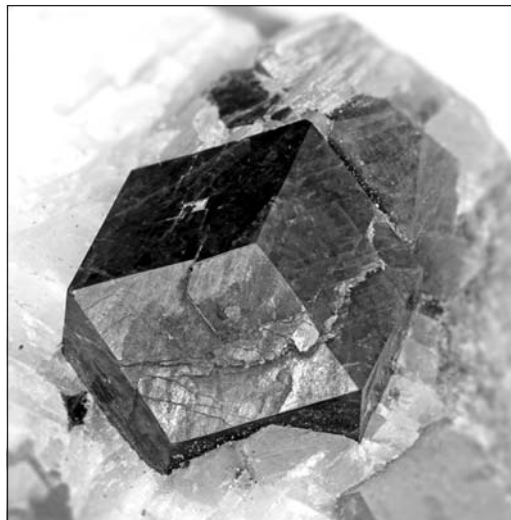
A gránátok azonban, a gránátcsoport kémiai változatosságából adódóan, nem csak vörösek lehetnek. Szinte minden színben ismerjük fajait, változatait. A Bánságban is híres *grosszular* például nevét az egresről kapta: ez is sárgászöld „bogyó”. De lehet narancssárga, barna, ibolya, citromsárga, zöld, fekete, színtelen, fehér, sőt, még kék színben is megjelenik. Kék változatai igazi ritkaságszámba mennek és csak az 1990-es évek óta ismertek. Ráadásul a színváltó gránátok közt találkozhatunk velük, amelyek természetes (nap-)fénynél más színűek (pl. kék), mint mesterséges fénynél (pl. lila).

A gránátok hiú ásványok, színük mellett alakjukra is sokat adnak. Kőbős rendszerű belső (kristály)szerkezetükből is adódóan gömbölyded kristályaik csiszolás nélkül is elbűvölőek. Leggyakoribb kristályformájuk a 12 rombuszlapú rombdodekaéder (amit ezért granatoédernek is neveznek), de jellemző a 24 lapú forma (deltoidikoziteraéder) és megjelenhet a 48 lapú kristályforma (hexakiszoktaéder) is. Ezek a formák együtt is jelen lehetnek a kristályokon, ilyenkor tényleg közel gömb alakú lesz az ásvány, mintha csak csiszolt labdát tartanánk a kezünkben.

A gránát ugyanakkor nem csak szépségével tűnik ki. Nagy keménysége alkalmassá teszi arra, hogy széles körben használják csiszoló- és vágóanyagként. Az ún. koptató/maró („abrazív”) vízsugaras vágási technológia során például a hangénál is nagyobb sebességgel (akár 1400 m/s) fecskendeznek gránáthomokkal kevert, nagy nyomású vízsugarat a vágandó felületre. Így könnyedén vághatóak pontos alakra fémlemezek, vagy olyan kemény kőzetek is, mint pl. a gránit.

A modern technológiai eszközökben, például a lézerekben, olyan különleges kémiai összetételű gránátokat is használnak, amelyek a természetben nem találhatók meg, csak mesterségesen, laboratóriumban állíthatóak elő. Ilyen például a YAG (ejtsd: jag), az ittrium-alumínium-gránát.

És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a gránátok vizsgálatával a mineralógusok, geológusok, fizikusok egy rejtélyes és ismeretlen világba, a Föld mélyébe is „beleláthatnak”. A mélyből felkerült kristályok az uralkodó körülményekről és az ott zajló bonyolult folyamatokról mesélnek.

Gránát (andradit) a bánsági Vaskőről (Ocna de Fier, Románia) Fotó: Tóth László, a Herman Ottó Múzeum gyűjteménye (Miskolc)

Magyarország ebben a tekintetben is különleges hely: a hazai vulkáni kőzetek (andezitek, dácitok és riolitok) mintegy 30 km mélységben keletkezett *almandin* gránátjai például világszinten is ritkaságnak számítanak. Jelenlétük arról árulkodik a geológusoknak, hogy a magma e területen 14–16 millió évvel ezelőtt szokatlanul gyorsan jött a felszínre, amiből a kontinensek akkori mozgására is következtetni lehet.

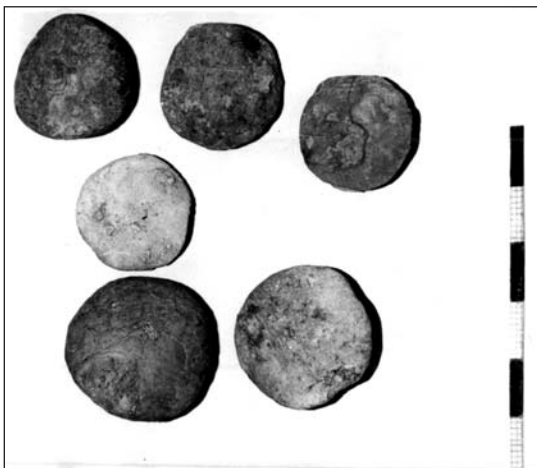
2016: Magyarországon a *gránát* éve. A gránáté, a Szent Koronától a korszerű iparon át az érintetlen természetig. De jövőre már új trónkövetelő érkezik. Még nem tudjuk, majd a nyári–őszi nyilvános szavazáson dől el, hogy az ásványvilág melyik másik csodás képviselője lesz 2017-ben *Az Év Ásványa*. Aggódnunk azonban nem kell: Magyarország ásványokban gazdag, kínálat, választék van bőven!

Honlap: evasvanya.hu; Facebook: Év ásványa; e-mail: evasvanya@gmail.com

Kóthay Klára–Weiszburg Tamás

Az Év Ősmaradványa, 2016: a nummulitesz

Az ősmaradványok között számos olyan van, melynek mibenlétét, rendszertani besorolását sokáig nem tudta értelmezni a tudomány. Ezek közé tartoztak a *nummulitesz*ek is. Előfordulási helyeiken ősidőktől kezdve felfigyeltek az emberek ezekre a kőzetekből kimállott lapos, érem alakú kövekre. Elnevezésük a római *nummus* (a császárkorban használt aranypénz) és a görög *lithosz* (kő) összekapcsolásából keletkezett, s érem alakú követ jelent. Nem ismerve azonban e kerek, lapos, vagy lencse alakú kövecskék eredetét és mibenlétét, sokféle színes és mitikus történettel igyekeztek megmagyarázni létrejöttüket.

Nummuliteszek a Bakonyból
(Pellérdy Lászlóné felvétele)

vesedett lencsének tartják. Hérodotosz görög történetíró szerint azok a piramisokat építő egykori rabszolgák megkövesedett étkezési lencséjének maradványai.

Mik ezek? Hosszú ideig nem volt rá tudományos magyarázat. A természetismerettől az igazi természettudományok kialakulásáig tartó időkben az állatvilág legkülönbözőbb képviselőivel hozták kapcsolatba. Az állatcsoportok közt szerepelt korall, tengeri sün, csiga (szájfedőként), kagyló (teknőjeként), de leggyakrabban lábasfejű (közülük is nautiluszokként és ammoniteszekként emlegetik legtöbbször). A *Nummulites* nevet először a francia J.-B. Lamarck használta egy 1801-es munkájában, melyben azokat lábasfejűekként írta le. A nagy rendszerezési és elnevezési zűrzavarnak a mikroszkóptechnika jelentős fejlődése vetett véget, részleteiben is megismerhetővé vált a nummuliteszek testfelépítése. Azokat a

Néhány mitikus vélekedés és elnevezés.

Magyarországon keletkezésüket a múltban csodának tartották, és azokat Szent László királyunk imádságára kővé vált pénzeknek tartották. Az átlagosan 3–5 cm, ritkán 8–10 cm átmérőt is elérő nummuliteszeket ezért a magyar nép leginkább *Szent László pénzének* nevezte. De más országokban, ahol előfordulnak, más és más néven emlegetik azokat. Spanyolországban *Szent Jakab*, Franciaországban *Szent Bonifác pénzének* nevezik. Bajorországban *Pfennigstein* (fillérekő), a bajor és osztrák határ közelében fekvő híres bűcsűjáró hely, Maria-Eck környékén *Maria-Ecker-Pfennigk*ént, azaz *Maria-Ecki filléreként* emlegetik, s Madonna-képet ráfestve zarándoklati emlékéremként árusítják. Egyiptomban a piramisok és a szfinx közelében található alakjaikat *szfinx dénárjának* nevezik. Kisebb, 3–4 mm méretű, lencse alakú példányaikat megkö-

vizsgálatok szervezeti felépítésüknek megfelelően az élővilág rendszerében az egysejtűek körébe helyezték. Kiderült, hogy a *Szent László pénze* és társai nem a legendák szüleményei, hanem az *egysejtűek* (Protozoa) törzsébe, azon belül a *gyökérlábúak* (Rhizopoda) osztályába, s a *likacsosháziak* (Foraminifera) rendjébe tartozó egykori élőlények mészházai. A foraminifera renden belül a *Nummulitidae* családba (familia) tartoznak, s annak egyik *nemét* (genus) alkotják.

Hogyan éltek? Testfelépítésükről, életműködésükről, annak ellenére, hogy többségük már régen kihalt, sokat tudunk, elsősorban a ma is élő leszármazottja (*N. venosus*), valamint oldalági közvetlen rokonain végzett megfigyelésekből. A nummuliteszek teste egy kocsonyás állományú plazmából állt, melyet sejthártya burkolt, kívülről pedig egy mészanyagú szilárd ház vett körül. A plazma rendelkezett mindazokkal az alkotórészekkel (sejtmag, mitokondrium, membránok, Golgi-készülék, lüktető üröcske stb.) és funkciókkal, melyekkel a ma élő foraminiferák.

Tudjuk azt is, hogyan alakult ki a szilárd ház. Először a plazma egy hártárával burkolt hólyagot képez, majd néhány óra múlva ezen belül egy kisebb hólyagot hoz létre. A két hólyag között szintelen folyadék jelenik meg, mely előbb zavarossá válik, majd besűrűsödik, végül elmeszesedik (a meszet a tengervízben oldott állapotban mindig jelenlévő kalciumkarbonátból nyeri). Az így kialakult kezdőkamrából a plazmának egy nyílásn át történő kitudulása nyomán létrejön a második kamra, majd ugyanilyen módon újabb és újabb kamrák spirális elrendeződésben. A kamrák a spira menetében egyre nagyobbak lesznek. Ez ahhoz vezet, hogy a második spira (kanyarulat) már beburkolja az elsőt, majd a növekedés során minden további kanyarulat az előzőt. Ezt „beburkoló”, involut kamráépítésnek hívják. A kamrák mindegyike a válaszfalon (septum) lévő kis résen keresztül kapcsolatban marad az előző kamrával, így a kamrák mindegyikét teljesen kitölti a plazma. A szilárd házban élő plazma végezte az összes életműködést: az anyagcserét, a szaporodást, a mozgást, s ez vette fel a külvilág ingerét is. Szaporodásuk váltakozva ivaros és ivartalanul, ún. nemzedékváltással történik. Az ivartalan nemzedék kis kezdőkamrával (mikroszféra) és nagy házmérettel, az ivaros nagy kezdőkamrával (makroszféra) és kis házmérettel rendelkezik. Miután mindkét nemzedék igen gyorsan szaporodik, házaik milliárd számra népesíteték be a 33 és 55 évmillió közötti eocén tengereket.

A nummuliteszek tengerben éltek. Számukra az egyik legfontosabb környezeti tényező a tengervíz sótartalma volt. A 35%-os sótartalmú tengervízet kedvelték legjobban. Az ettől, akárcsak 2-3 %-os sótartalom-eltérést is nehezen viselték el. Ugyanilyen „szűken” viselték el a tengervíz hőmérsékletváltozásait is. Az olyan éghajlaton lévő tengereket szerették, ahol a víz évi átlaghőmérséklete nem csökkent +22°C fok alá. Leginkább a tenger jól átvilágított legfelső 20–60 m-es régiójában érezték legjobban magukat, 90 m alatti mélységben már nem találhatók. A tengerek mészszipos vagy finomhomokos aljzatán éltek, az erős hullámveréses zónákat nem kedvelték. Elhalva házaik az iszapba temetődtek. Az iszap köztéte válva a későbbi hegységképző mozgások során felszínre került, s a házaik milliárdjaiból álló mészkövek, mészmárgák, márgák, agyagok és meszes homokkövek hegyeket, hegyvonulatokat alkottak. Ilyen nummuliteszes kőzetekből álló hegyek Magyarországon főként a Bakonyban, a Vértesben, a Gerecsében, kisebb részben a Budai-, valamint Bükk hegységben találhatók.

Parányok közt óriások. A nagy többségükben mikroszkópikus kicsinyiségű foraminiferák között a nummuliteszek többnyire szabad szemmel is láthatók. Néhány millimétertől 60–70 mm-ig, szélső esetben 100 mm-ig terjed mérettartományuk. Az utóbbiak már valóban óriásoknak számítanak az átlagosan 20–30 mm-es példányok között. Nagy méretük ellenére vizsgálatukhoz nélkülözhetetlen a mikroszkóp, mivel házuk díszítőelemei és belső szerkezetük részletei csak nagyítással láthatók.

Mire használhatók? A nummuliteszek nem csak a mondák tárgyai, hanem nagy *rétegtani, evolúciós, öskörnyezeti*, sőt *gyakorlati* jelentőségük is van.

A földtörténeti újkor paleocén és eocén kor egymást követő tengereinek megvolt a maguk jellegzetes nummulitesz-faunája. Életfeltételeik sorrendben követték egymást, s bizonyos egymásutániséget, szukcessziót hoztak létre. Segítségükkel az üledékek rétegekre oszthatók, tagolhatók. Így válnak a nummuliteszek a *rétegtani tagolás*, egyben a *földtani korhatározás*, valamint a *rétegek azonosítása* eszközévé.

Sajátos adottságaik révén kiválóan alkalmasak evolúciós vizsgálatokra is. Jól nyomon követhető szerkezeti változásaik mind az *egyed-*, mind a *törzsfajlódás* irányának, módjának és ütemének *kutatására* nagyszerűen alkalmasak. Életfeltételeik ismertetése során láttuk, hogy a nummuliteszek mindig egy jól jellemezhető környezetet jeleznek. Ez az indikátor szerepük jól használható az *öskörnyezeti kutatásokban*. De használhatóak a bizonyos környezeti feltételek között kialakult (szakzsargon szerint *facieshez kötött*) *ásványi nyersanyagok kutatásában* is. Magyarországon az eocén üledékek alatt a Dunántúli-középhegységben több helyen jelentős barnaköszén-, bauxit- és mangántelepek vannak, me-

lyek megkutatásához mindenhol át kell fúrni a nummuliteszes rétegeket. A kutatófúrások lemélyítésénél pedig az a leggyorsabban eredményt hozó és legolcsóbb, ha a telepekhez legközelebbi felszínen lévő nummuliteszes rétegekre telepítik a fúrást. Ezzel megtakarítható sok-sok méter vastag fedőréteg át-fúrásának költsége: így válhatnak *Szent László pénzei* az ásványi nyersanyagkutatásba is beruházható „konvertibilis valutává”.

Honlap: evosmaradvanya.hu; Facebook: Év ősmaradványa; e-mail: evosmaradvanya@gmail.com

Kecskeméti Tibor

Az Év Vadvirága, 2016: a mocsári kockásliliom

Hatodik alkalommal választottuk meg *Az Év Vadvirágát* és folytatva a hagyományokat, idén is egy megkapó szépségű növény, a *mocsári kockásliliom* (*Fritillaria meleagris*) lett a nyertes. A korábbi évektől eltérően nem három, hanem négy jelöltre lehetett szavazni. Az indulók között volt még a szintén dekoratív *turbánliliom*, a szép, ám az arra érzékenyeknél erős allergiás reakciót kiváltó *nagyezerjő-fű* és a már másodjára alulmaradó, igen ízletes *medvehagyma*.

A *liliomfélék* családjába (*Liliaceae*) tartozó *kockásliliom* nemzetség közel 130 fajt foglal magában, de hazánkban csak egyetlen faja él vadon, amelyet az ország egyes részein *kotuliliomnak*, *kockás kotuliliomnak*, *kockás hatkotunak*, *kockaliliomnak*, *kosnyócskának*, *ostáblás liliomnak*, *korona liliomnak*, *szerecsenmáknak* és *szemvirágnak* is neveznek.

A kockásliliom jellegzetes, könnyen felismerhető vadvirágunk, vadon szinte lehetetlen más hazai fajjal összetéveszteni. Élő növény, mogyoró nagyságú, kopasz, gömb alakú hagymája tavasszal hajt ki. A teljes növény 15–30 cm magasra nő meg, szára kopasz, 3–8 keskeny-szálal levele szórt állású. Jellegzetes harang alakú virága bókoló, nem ritkán az 5 cm-es hosszt is eléri. A virág általában magányos, igen ritkán azonban találhatunk kétvirágú példányt is. A virág pártája jellegzetesen kockás, foltos mintázatú, színe a sötét bíborostól a halvány rózsaszínig változik, de előfordulnak fehér virágú egyedek is. Geofiton életformájának köszönhetően, meglehetősen korán, március–áprilisban virágzik, a május–júniusi termésérés végére levelei leszáradnak; az eleinte zöld, majd barnára száradó, felálló, dobverőre emlékeztető toktermései alig emlékeztetnek a kora tavaszi kecses virágra. 4–5 mm-es magjai február–márciusban csíráznak; a kifejlődő növénykéek 4–5 évig nem hoznak virágot, ezután azonban rendszeresen, akár 25 éven át életképesek maradnak, és évente virágoznak.

A fajnévben szereplő mocsári jelző és a kotuliliom elnevezés is sejteti, hogy e faj a nedves, mocsaras élőhelyeket kedveli. És valóban mocsárréteken, ligeterdőkben, üde cserjésekben akár üde tölgyesekben találkozhatunk e virággal. Élőhelyei a tél folyamán gyakran vízzel borítottak, ami lehetőséget biztosít magvainak a vízzel való terjedésre, és az emiatti alacsonyabb talajhőmérséklet megakadályozza a réti fűvek gyors kihajását, megteremtve a lehetőségét az alacsony termetű kockásliliom zavartalan virágzásának.

Hazánkban két nagyobb területen található meg: délnyugaton a Kemenesháttól a Mohácsi-szigetig, illetve északkeleten a Felső-Tisza, a Bodrog, a Hernád és a Bódva vízgyűjtőterületén, a Bükkben és a Mátrában. Mindenhol szórványos az előfordulása, de a számára kedvezőbb helyeken a négyzetméterenkénti 24–40 fő sem ritkaság. Megkapó látványt nyújt virágzás idején egy-egy kockásliliommal telt rétet, amely kiváló nyitánya lehet az idei év túraidényének.

A mocsári kockásliliom nem csak hazánkban, de Európa minden országában védett és/vagy veszélyeztetett fajnak számít. Hazánkban 1982 óta védett, a vörös listán a veszélyeztetettség közeli kategóriába sorolták, természetvédelmi értéke 50 000 Ft. Maga a növény viszonylag jól alkalmazkodik a kisebb változásokhoz, pl. az erdők letermeléséhez, mégis szinte teljes elterjedési területén visszaszorulóban van. A vizes élőhelyek Európa-szerte egyre inkább eltűnedezőben vannak, így megszűnnek nem csak az ideális, hanem a kevésbé optimális élőhelyek is. A nedves és üde gyepek feltörése, betárcsázása, lecsapolása, halastavakká alakítása végzetes hatású e növény számára.

Az idei évben kiemelt figyelem fordul a kockásliliom felé, és vele együtt a vizes élőhelyek felé is. Reméljük, *Az Év Vadvirága* mozgalom hatására minél többen megismerik e szemet gyönyörködtető liliomféléket, és minél többen éreznek felelősséget a védelméért, fennmaradásáért.

Szurdoki Erzsébet–Barina Zoltán

A májusi esték trubadúrja

Az *Év Rovara, 2016: a mezei tücsök*

„Hallod, hogy cirpel a szentséges éj?
Nyílik a lélek: magát figyel,
de ráfonódnak a tér idegei,
s végtelen mélység s magasság között
fortisszimóba csap át a tücsök:
szikrázik az i és pendül az ú,
ü-rű-krű, kri-kri.”

(Szabó Lőrinc)

A Magyar Rovartani Társaság kezdeményezésére immár hatodik alkalommal választottunk Magyarországon is év rovarát. 2016-ban a *kisasszony szitakötő*t és a *nagy szarvasbogarat* megelőzve a *mezei tücsök* nyert az internetes szavazáson.

A *mezei tücsök* (*Gryllus campestris*) az *egyenesszárnyúak* rendjének (*Orthoptera*) képviselője. A sáskák és a szöcskék mellett a tücsökök tartoznak a rovaroknak ebbe a – ciripelésükről és ugróképességükről méltán híres – csoportjába. A tücsökök a szöcskék közelebbi rokonai, mindkét alakkör a szárnyai összedörzsölésével ad hangot, hallószervük pedig az első lábukon található. A sáskák ciripeléskor a hátsó lábuk combját dörzsölik a test felett összecukott fedőszárnyukhoz, míg „fűlük” az első potrohszelvény oldalán helyezkedik el.

A hazánkban előforduló tizenegynéhány tücsökfaj között a *mezei tücsök* 2 cm-es testhosszával a méretesebbek közé tartozik. Teste zömök, hengeres, kítinpáncélja csillogó fekete, leszámítva a hátsó combok alsó oldalát, amely narancsbarna színű. Fedőszárnyainak színezete barnás, a tövük pedig világosabb, sárgás árnyalatú. A szárnyakat merev, feketés erzet hálózza be.

A nagy, gömbölyű fejen két pár összetett és három pontszemet, fonalas csápok és rágó szájszervet találunk. A tor két pár szárnyat és három pár lábat visel, melyek közül a harmadik, az ugróláb sok más egyenesszárnyúhoz képest viszonylag rövid, nagyobb szökkenésekre nem is képes vele. Az első pár szárny a pergamenszerűen merev fedőszárny. Ennek erezte a hímeken bonyolult lefutású, mivel ez a ciripelés szerve is. A viszonylag rövid hátsó szárny áttetsző, hártványos, a fedőszárny alatt legyezőszerűen összehajtván rejtőzik. A mezei tücsök nem képes vele repülni, kis számban azonban előfordulnak hosszú szárnyú, röpképes példányok is. A potroh végén egy pár hosszú fartoldalékot találunk, a nőstények esetében ezek között hosszú, egyenes tojócső nyúlik hátrafelé.

Nőstény mezei tücsök (Deli Tamás felvétele)

A tücsökök többségéhez hasonlóan a *mezei tücsök* is vegyes táplálkozási. Kisebb talajlakó ízeltlábúakat is elkap és elhullott állatokat is megrág, táplálékának nagyobb része azonban növényi eredetű: magokat, leveleket, gyökereket fogyaszt.

A mezei tücsök hímei tavasz második felétől nyár elejéig ciripelnek, a nőstények viszont némák. A hangadás a fajon belüli kommunikáció eszköze, a nőstény és hím fajtársaknak egyaránt információt szolgáltat.

A fedőszárnyon egy vastagabb, kiemelkedő szárnyér a ciripelőér, amelyen alul apró kítinfogak sorakoznak. A szárny belső oldalán egy merev kiemelkedés a pengető, amelyet a másik szárny ciripelőérének fogain végighúzva keletkezik a hang. A szárnyakon jellegzetes alakú, vastagabb erekkel körülvett szárnymezők figyelhetők meg. Egyikük a nagyobb, háromszög alakú *hárfa*, mögötte pedig az ovális *tükör*. Ezek tulajdonképpen rezonátor-képletek, amelyek a ciripelés során a szárnyakon keletkező

Hím mezei tücsök (Puskás Gellért felvétele)

mielőtt a tücskök és a szöcskék leszármazási vonala szétvált. Tehát nagyon valószínű, hogy a Föld élővilágának története során éppen a tücskök és rokonaik voltak azok, amelyek először gazdagították zenei hangokkal a szárazföldeket.

A hím mezei tücskök a lakócsövik előtt kialakított porondon hallatják messzire hangzó hívóhangjukat, amellyel a nőstényeket csalogatják. Az ének a fajtárs felismerésén és a ciripelő hím helyének meghatározásán túl annak méretéről és kondíciójáról is fontos információt szolgáltathat.

Amennyiben nőstény közelíti meg a ciripelő hímét, annak ciripelése megváltozik. A hívóhangnál halkabb udvarló énekkel igyekszik látogatóját a lakócsöve bejárata felé terelni és párosodni vele. Ha ez sikerül, a hímek egy spermatoforának nevezett tömlőt ragasztanak a nőstény potrohvégeire, amelyből az ivarsejtek később fokozatosan vándorolnak a peték felé. A nőstények jellemzően több hímrel párznak.

Ha azonban hím merészkedik a territóriumba, agresszív rivalizáló éneket hallatnak a felek, amely a rivális fél elijesztését szolgálja. Amennyiben ez nem sikerül, fizikai kontaktusra kerül a sor: először csak a csápjaikkal tapogatják, majd fejükkel taszigálják és rágóikkal harapdálják egymást. A küzdelem addig tart, amíg valamelyik fél visszavonul, a másik pedig megtarthatja a territóriumot.

A nőstények életük során több száz petét raknak, amelyeket tojócsövik segítségével kisebb csoportokban helyeznek a talajba. Néhány hét elteltével, a nyár folyamán kelnek ki a kis tücsöklárvák. A talajon mozognak, növekedvén egy-két hetente levetik a szűk kitenpáncélt és alatta újat növesztenek: vedlenek. Ősszel a nagy lárvák lyukat ásnak maguknak. Ebben vészlik át a telet hibernált állapotban, csak a melegebb, napsütéses napokon merészkednek ki. Tavasszal még egy-két alkalommal vedlenek, az utolsó ilyen alkalommal az imágó (kifejlett rovar) bújik ki a lárvabőréből.

A sáskák és szöcskék túlnyomó többsége peteként telet át, ezért a tavasz táplálékhiányos időszak az egyenes szárnyúakat fogyasztó gerincesek számára (számos hulló, madár és emlős). Ekkor különösen értékes táplálékot jelentenek a megtermelt *mezei tücskök*. Olyan ritka és fokozottan védett fajoknak is kedvelt zsákmányai, mint a *kék vércse* vagy a Kárpát-medence bennszülött kígyója, a *rákosi vipera*.

A *mezei tücsök* Európa nagy részén, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten elterjedt. Nyugat- és Észak-Európában kifejezetten ritka faj, több ország vörös könyvében (veszélyeztetett fajok listája) szerepel. Nagy-Britanniában és Németországban jelentős védelmi programokkal is segítik a túlélését. A *mezei tücsök* hazánkban szerencsére meglehetősen gyakori. Sokféle gyepterületen megtalálja az életterét: jobbra szárazabb gyepekben, legelőkön találkozhatunk vele, de üdebb réteken, kertekben és akár út menti mezsgyéken is előfordul.

Az emberek számára a tücskök legfeltűnőbb tulajdonsága a ciripelésük. Számos nyelvben – így a magyarban is (tücsök, prücsök) – hangutánzó, hangfestő eredetűek a megnevezéseik. A művelődéstörténet minden szakaszában felbukkannak különböző irodalmi alkotásokban a ciripelő rovarok. Ezekről gyakran valójában nem dönthető el, hogy pontosan mit is takarnak (tücsköt, szöcskét vagy énekes kabócát?). Az ókori görög kultúrában megkülönböztetett figyelmet kaptak, a *tettix* az antikvitás gyakori és összetett szimbolikával rendelkező motívuma.

Számtalan mese, gyerekdal, népdal szereplője a tücsök. A legismertebb történet a *tücsök és a hangya* meséje, amelynek első írásos formáját Ezópusz fabuláiból ismerjük, de sok feldolgozása születik mind a mai napig. Leghíresebb változata La Fontaine nevéhez fűződik.

A magyar költészetben különösen sok alkalommal találkozhatunk tücsökkel. Néha a művészetek szimbóluma, máskor az egyszerűség, igénytelenség megtestesítője vagy csupán hangulatfestő szerepe

rezgést felerősítik és frekvencia-spektrumát megsűrítik. A hangmagasság és a ciripelés ritmikája fajra jellemző.

A tücskök hallószerve az első lábakon, a lábszár tövén található. Itt egy-egy hasitékban dobhártya-szerű membránok feszülnek, amelyeket a levegőben terjedő hang rezgésbe hoz, a jelet pedig a membrán a hallóidegek felé továbbítja.

A fedőszárnyak és az első lábak által kialakított hangkeltő és -felfogó rendszer már több mint 250 millió éve, a földtörténeti ókor végén kialakulhatott,

van. Arany János, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Nagy László, József Attila, Devescseri Gábor, Dsida Jenő lírájában egyaránt felbukkan, Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című ciklusában pedig kifejezetten szervező szereppel bír a tücsökmotívum.

A tücsökkultúrának azonban elsősorban a Távols-Keleten van nagy hagyománya. Dallamos ciripelésük miatt sok tücsökfajt tartanak otthon a legkülönbözőbb anyagokból készült edényekben, tokokban, ketrecekben. Különösen a lopótökből készült, festett vagy mívesen faragott tartók voltak népszerűek. Az egész éjszaka folyamatosan hangot adó tücskök házörzöként is bizonyítottak: a betolakodók legkisebb neszére abbahagyják hangos ciripelésüket, erre ébred fel a ház népe.

Kínában évezredes népszerűségnek örvend egy olyan tevékenység is, amelynek nincs párja más kultúrákban. A hím tücskök agresszív territoriális viselkedését és az ezzel járó hangadásukat kihasználva, páronként összeeresztve e rovarokat, tücsökviadalokat tartanak. A nagyvárosok piacain máig fennmaradt hagyományt bizonyos korokban szerencsejátékként is üzték, a tücsökrágók gyakran emberi sorsokról döntöttek. Egyes időszakokban olyan népszerűségnek örvendett ez a tevékenység, amely manapság csak a futballal vehető össze. A legkülönbözőbb társadalmi rétegekben divatos elfoglaltságnak Ming Jing Cung császár is hódolója volt a XV. században.

Végül egy évszázados magyar természetrajzi műről is szót ejtünk. Pungur Gyula zilahi gimnáziumi tanár úttörő jellegű könyve, *A magyarországi tücsökfélék természetrajza* 1891-ben jelent meg. Tudományos pontossággal megírt részletes monográfia e rovarok alaktanáról, biológiájáról, élettanáról, elterjedéséről. Emellett ma is élvezetes olvasmány, olyan érdekességekkel, mint az egyes tücsökfajok ciripelésének leköttázása. A ciripelőkészülékről készült rajzokat Herman Ottó készítette, aki elsősorban a madártani, néprajzi, esetleg pókászati munkásságáról ismert, és kevésbé köztudott, hogy jelentős eredményeket ért el az egyenesszámnyúak vizsgálata során is.

Puskás Gellért

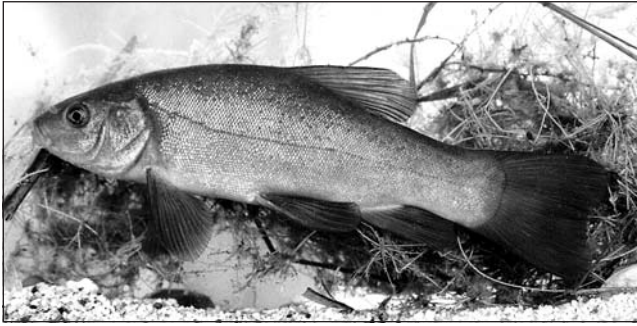
Az Év Hala, 2016: a compó

A Magyar Haltani Társaság 2015 őszén hatodik alkalommal hirdette meg honlapján azt a közönség-szavazást, mely során a honlap látogatói megválaszthatják a következő év halát. A társaság elnöksége ez alkalommal is három őshonos halfajt jelölt, melyek közül a legtöbb szavazatot kapott faj lett *Az Év hala, 2016* cím birtokosa. Az október elején elindított választás híre a média hathatós segítségével sok emberhez eljutott, és ennek eredményeként 6364 szavazó nyilvánított véleményt. A közönség-szavazás toronymagas győztese az 58%-ot elérő *compó* lett.

Mielőtt részletesen bemutatnánk a nyertest, mindenképp említést kell tenni társairól is, hiszen nem ok nélkül kerültek a jelöltek közé. A képzeletbeli dobogó harmadik fokára a szavazatok 18%-át begyűjtő *márna* került. A horgászok által rózsás márnaként ismert faj a róla elnevezett szinttáj lakója, a folyók sóderes medrű, aránylag gyors folyású szakaszait kedveli. Kitűnő horgászhal, amely túlnyomórészt kisebb-nagyobb gerinctelen állatokból álló táplálékát a fenéken keresi. Hazánkban nem számít ritkaságnak, de jelölésének legfőbb oka, hogy Európában a sebezhető fajok között tartják számon, mivel a duzzasztott, feliszapolódó folyószakaszokról kiszorul, eltűnik.

A választás „ezüstmese” a védett és egyben bennszülött *selymes durbincs*, mely a szavazók 24%-ának nyerte el szimpátiáját. Az oldalán három hosszanti csikkal díszített fajunk olyan természeti érték, amely gyakorlatilag csak a Dunában és mellékfolyói vízrendszerében él. Védettségét és ez által jelölését szűk elterjedési területe és fogyatkozóban lévő állományai indokolták.

A szavazatok több mint felét megszerző *compó* rajt-cél győzelmet aratott, mivel a szavazás első napjától végig vezette a versenyt. A *pontyfélék* családjába tartozó compó őshonos halunk, mely igen nagy népszerűségnek örvend, és nem csak a horgászok körében. Zömök, mérsékeltlen magas és oldalról enyhén lapított testét apró pikkelyek és vastag nyálkaréteg fedi. Úszói nagyok, lekerekítettek, a farokúszó széle enyhén homorú, a többi úszója viszont domborúan ívelt. Feje aránylag nagy, orra hosszú, narancsvörös gyűrűbe foglalt szeme viszont kicsi. Csúcsba nyíló száj, húsos ajak és a szájszegletben található két bajusz jellemzi. Színezete nagy változatosságot mutat, és nagyban függ az élőhelyétől, így az irizáló zöldtől az óaranyon át a majdnem feketéig változhat. Ezek alapján a compó az egyik legtettségesebb fajja halfaunánknak. Külleme és színezete már sokakat meghihetett, a fajnak számos népi neve ismert: *gyászkeszeg*, *varjúhal*, *sárhál*, *cigányhal*, *tathal*, *haldoktor*. Utóbbit azért kaphatta, mert a népi mende-monda szerint a *compó* nyálkája elősegíti a sérült halak gyógyulását.

A compó (Sallai Zoltán felvétele)

előnyben, ezért leginkább a sík területeken találkozhatunk vele, de ritkán előfordul a domb- és hegyvidéki állóvizekben, holtmedrekben is. Sajnos a számára kedvező élőhelyek száma és kiterjedése az elmúlt két évszázadban a Kárpát-medencében zajló nagy folyószabályozási munkálatok következtében erősen lecsökkent, és a klímaváltozás velejárója lehet ezek további csökkenése is.

Napjainkban még szinte az ország egész területén megtalálható, de állományai a számára megfelelő élőhelyek megszűnésével párhuzamosan csökkennek vagy stagnálnak. Ezt felismervén, a halak védelmét szolgáló jogszabály legutóbbi frissítésénél a jogalkotók egyik kiemelt fajként kezelték a *compót*, melynek köszönhetően a fajt tilalmi idő (05. 02.–06. 15.), méretkorlátozás (min. 25 cm) és darabszám-korlátozás (max. 3 db/nap) is védi. Ezeknek a védelmi intézkedéseknek köszönhetően minden egyednek lehetősége van legalább egyszer szaporodni élete során. Az utóbbi években számos horgászszövetség saját hatáskörében eljárva levette a fogható halak listájáról, vagy egyedi méretkorlátozás alá vonta a *compót*. A faj szempontjából ezek mind öröndetes rendelkezések, melyeknek köszönhetően bizhatunk abban, hogy populációi stabilizálódnak, növekednek majd a jövőben.

Húsa kissé szálkás, de kítűnő ízű, ezért számos országban a haltermelésbe aktívan bevont faj, melyben horgászatiilag és halgazdaságiilag is nagy potenciál rejlik. Hazánkban leginkább sportos fűrésztása miatt kedvelik a horgászok, méretes példányaival azonban ritkán találkozhatunk. Az eddig ismert legnagyobb tömegű hazai *compó* 3,74 kg-os volt, melyet 1992-ben fogtak ki.

A 2016-os évre elnyert cím remélhetőleg számos fórumon és csatornán keresztül felhívja a figyelmet e különleges értékekkel rendelkező őshonos halunkra.

Antal László

Az Év Madara, 2016: a haris

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) 1979-ben indította el *Az Év Madara* nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megővésének és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet.

Az idei évben is – a korszellemnek megfelelően – internetes szavazás döntött *Az Év Madaráról*. Némiképp persze irányított volt e választás: az érdeklődők, illetve a potenciális szavazók három rejtett életmódú, némi iróniával „láthatatlan tyúknak” nevezett faj, jelesül: a *fűrj*, az *ugartyúk* és a *haris* közül választhattak. A végeredmény ez utóbbinak kedvezett, így egy évre sikerül ráirányítani a figyelmet e különös, veszélyeztetett madárfajra és élőhelyeire.

A *haris* (*Crex crex*) már tudományos nevében is szokatlan madár: a *crex* különösebb jelentés nélküli hangutánzó szó, amely a kakasok jellegzetes (Petőfi szerint: *harsogó*) tavaszi, párkereső és területartó hangjára utal. E fűrszerű megjelenésű, alig galamb méretű madár a darvakkal áll rokonságban, mindössze megjelenésében hasonlít a tyúkalakúakra.

Alapvető élőhelyeül a magas, sűrű növényzetű, jó vízellátottságú kaszálók és nedves rétek szolgálnak, kedveli a kisebb folyók magas sásos szegélyeit, illetve az olyan üde gyepterületeket, melyeket elszórtan bokorcsoportok tarkítanak.

Eurázsiai elterjedésének súlypontja Oroszországban van: a közel kétmillió páros világalállomány zöme itt él. Európában található elszórt állományai évről évre változnak az egyes évek csapadékviszonyainak függvényében. Hazánkban is hullámzó számban költ: állománya 500–2000 pár közöttire tehető.

E speciális életmenetű madár hosszú távú vonuló, azaz a telet a Szaharán túli területeken tölti. Innen április végén érkezik vissza a számára megfelelőnek látszó költőterületre, ahol a hímek aktív *recsegés*be kezdenek, főként az éjszakai órákban (az aktivitási csúcs éjjel 11 és 2 óra közé tehető), de – főként borongós időben – akár nappal is szólnak. A haris poligám faj, azaz egy hím több tojóval is párosodik, emellett a kotlás és a fiókák felnevelése is a tojó feladata.

A viszonylag késői érkezés okán költésbe is elég későn kezd: fészekalja csak május végén, június elején teljes, s a fiókanevelés akár augusztus közepéig is elhúzódhat.

A *haris* további érdekessége, hogy viszonylag nagy termete ellenére egyike a legnehezebben megfigyelhető hazai madaraknak. Ha hangját észleljük is, maga a madár szinte láthatatlan, olyannyira ügyesen bujkál a magas növényzetben. Mivel életének jelentős részét ilyen környezetben tölti, egész testalkata ehhez idomult, a madár teste egy elnyújtott ék alakhoz hasonló. Ennek – illetve tömött, testhez simuló tollainak – köszönhetően zajtalanul, viszonylag nagy sebességgel (gyakorlatilag szaladva) tud akadály nélkül haladni a sűrű aljnövényzetben. Felrepülni csak kivételes esetben szokott (leginkább akkor, ha valami szörmés ragadozó riasztja meg), de ilyenkor is csak rövid távot szel át a levegőben. Természetesen vonuláskor más a helyzet, hiszen a trópusi Afrikáig gyalog eljutni még egy harisnak is bajos volna...

Bár nem olyan régen még löfegyverrel is vadászták (ebben – az előzőekben vázoltak értelmében – csak a kutyával való felriasztás hozott igazi eredményt), mára a veszélyeztetett fajok közé tartozik, hazánkban is fokozott oltalmat élvez, természetvédelmi értéke 500 ezer forint! Állománycsökkenésének oka (a klimatikus változások révén csökkenő vizes gyepterületek mellett) a mezőgazdasági technológiák változása, fejlődése és egyre intenzívebb mivolta, valamint a mediterrán térségben fennálló esztelen pusztítás, ahol a vonuló madárfajokra vonatkozó törvények be nem tartása (avagy épp a megfelelő szabályozás teljes hiánya) következtében madarak milliói esnek áldozatul a vadászfegyvereknek és a befogóhálóknak. Ez utóbbi mértéke napjainkban kezd csak ismertté válni: egyedül Egyiptomban évi tízezer harist ejtenek el (zömében fürjeknek kihelyezett hálókka!)

Hazai fészkelőhelyein a rosszul időzített és sokszor hanyagul végzett gépi kaszálás pusztít el egész fészekaljakat. Kis odafigyeléssel megoldható a „harisbarát” kaszálási módszer, amelynek egyik oszlopa a vadriasztó lánc vagy láncfüggöny felszerelése, másik fontos eleme pedig a sávokban (nem pedig bezáródó körben) végzett kaszálási technológia. A tojásos fészekaljak esetén mindez persze édeskevéssé, ha a kaszálás ideje egybeesik a költéssel, de épp ennek elkerülését szolgálják a különböző agrár-környezetvédelmi program-csomagok és egyéb alternatív támogatások.

A *haris* igazi minőségjelző madár: érzékenyen reagál a hagyományos tájhasználat elmaradására, az egykor kis léptékben és szelíden (extenzív módon) művelt gyepek beerdősülésére, a gépiesített nagyüzemi mezőgazdasági gyakorlat tájformáló élőhely-átalakító hatására – s ugyanúgy tűnik el a hazai tájból, mint az igazi falusi földműves.

Haris a drégelypalánki Kisszigeten 2007-ben
(Selmeczi Kovács Ádám felvétele)

Selmeczi Kovács Ádám

A Magyar Nyelv Napja Szegeden

„A hazai honismereti mozgalom kezdettől úgy tekintett anyanyelvünkre, mint amely szerves ága a táj- és népiismeretnek” – írja Kováts Dániel ny. főiskolai tanár a *Honismeret* 2015/3. számában. E gondolatok jutottak eszembe, amikor 2015. november 13-án Szegeden *A Magyar Nyelv Napjáról* emlékezünk meg.

Magyarországon 2009 óta ünnepeljük, 2011-től november 13-án. 1844-ben ezen a napon fogadták el a magyar államnyelvvé tevő törvényt. Ezen a napon országszerte és a határokon túli magyarság körében is ünnepi gálát, koncerteket, előadásokat, iskolai programokat szerveztek a magyar nyelv tiszteletére. Ettől az évtől kezdve Romániában is *A Magyar Nyelv Napja* ez a nap.

Némethné Balázs Katalin, a Szegedi Szakképzési Centrum Gábor Dénes Szakközépiskolájának tanára álmodta meg azt, hogy Szeged is kapcsolódjon be az országos programsorozatba.

Szegeden 2014-ben Kazinczy Ferenc születésének 255. évfordulója kapcsán Kazinczy-gála részesülhettünk az Agórában. 2015-ben a 100. évfordulóra Lőrincze Lajosról, a XX. század egyik legjelentősebb magyar nyelvészéről emlékeztünk meg kiállítással és rövid műsorral. A megemlékezésen zömmel diákok vettek részt, akik az előadás után nyelvi játékokat játszottak. A város nyolc iskolájának, valamint az Óbecsei Gimnáziumnak a tanulói szóbeli és írásbeli fordulókban közmondásokat, szólásokat ismertek fel és mutogattak el, tájszavak magyarázatát keresték, összetett szavakat alkottak, szövegeket játszottak.

A teremben időnként felhangzó kacagás, és a mindvégig jelen lévő derű azt mutatta, hogy a diákok jól játszottak, és itt is megbizonyosodhattak a magyar nyelv ötletgazdagságáról. Reméljük, jövőre is ugyanilyen jó hangulatban ünnepelhetjük *A Magyar Nyelv Napját* Szegeden.

Gergelyné Bodó Mária

II. konferencia az anyaországi és szórvány civil szervezetek és iskolák együttműködéséről

Arad, 2015. december 4.

2014. december 5-én tartottuk a civil szervezetek első regionális konferenciáját Szegeden, a Dugonics András Piarista Gimnáziumban. A találkozó kezdeményezője a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület volt. A jelenlévők úgy gondolták, hogy jó lenne hagyományt teremteni, így Matekovits Mihály, az RMPSZ Arad Megyei Szervezetének elnöke meghívta a szervezetek képviselőit Aradra a következő évre. Ez a második találkozó valósult meg december 4-én. A cél kezdettől fogva a régió szervezeteinek megismerése volt. Csongrád, Bács és Békés megyei, délvidéki, valamint partiumi küldötteket vártunk és várunk.

A 2015. decemberi konferencián először Matekovits Mihály köszöntötte az egybegyűlteket. Röviden bemutatta a vendéglátó Arad megyét. Az itt élő lakosoknak kb. 9–10 %-a magyar, ezért ez szórványmegye. Megköszönte Bognár Levente alpolgármesternek a különböző kiadványok pénzügyi támogatását, amelyekből a résztvevők tiszteletpéldányt kaptak. Bognár Levente is megerősítette, hogy nehéz a szórványmagyarság sorsa. A 23 fős önkormányzati testületben csupán kettő a magyar, de nekik kell őrizni a magyarság értékeit. Például a rendszerváltás után nagy eredmény volt a Szabadság-szobor visszahelyezése. Törekednek a többi nemzeti és vallási közösséggel a békére. Ezt jelzi az is, hogy magyarul megjelenő műveket románul is kiadják, így legutóbb Dumnci Sándor *Az Aradi Kórház története* című munkáját. Szobrokat állítanak, örülnek, hogy megnyílt az Ereklýmúzeum, szeretnék, ha Arad elnyerné az európai kulturális főváros státuszt.

Hadnagy Éva, az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium igazgatója az iskola szerepét mutatta be. Aradon ez az egyetlen magyar iskola, amely az óvodától az elemi iskolán át szakiskolát, gimnáziumot és liceumot is magában foglal. Minden évben sokat tesznek azért az iskola tanárai, hogy a megye minden

általános iskolájából ide jönnek a magyar diákok. Sokféle képzést kínálnak. Felvállalják a hagyományörzést is, jelentős számú diák tanul néptáncot.

Pellegrini Miklós, Arad megye helyettes főtanfelügyelője, a Romániai Magyar Pedagógus Szakszervezet Arad Megyei Szervezetének elnöke a gyereklétszám csökkenő tendenciájáról beszélt. A megye 15 településén folyik magyar nyelvű oktatás, van olyan iskola, pl. Pécskán, amely vegyes iskola, azaz román és magyar diákok tanulnak benne anyanyelvükön.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna titkár a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nevében köszönte meg a köszöntést. Kiemelte, hogy bár civil szervezetek képviselőiként vagyunk jelen, döntő többségben pedagógusok vagyunk, természetes, hogy az oktatást érintik hozzászólásaink. Ő is arról számolt be, hogy az egyesület több regionális, oktatást érintő rendezvényt szervezett a közelmúltban. Így az I. világháború emlékeztetőről középiskolások történelmi-honismereti vetélkedőjét, a középiskolai tanárok regionális műhelyét, az anyanyelv és honismeret konferenciát, amelyen ő a Csongrád megyei iskolák regionális testvériskolai kapcsolatait tárta fel. Jelenleg az egyesület évkönyve készül. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület nevében várja a résztvevőket a 2016. július 3-tól 8-ig megrendezendő Honismereti Akadémiára.

Károlyi Attila, a szegedi Dugonics András Piarista Gimnázium igazgató-helyettese vállalta a moderátor szerepét. Regionális konferenciánk megrendezését az indokolja, hogy határmentiségben élünk. Öröm látni, hogy az aradi civil szervezetek élvezik a város támogatását. Sajnáljuk, hogy találkozónkra most csak egy délvidéki résztvevő tudott eljönni. És kíváncsiak az egybegyűltek, hogy ki milyen civil szervezetet képvisel.

Gergelyné Bodó Mária, a Szegedi Szakképzési Centrum Móravárosi ISZÁI tanára az Anyanyelv-ápolók Szövetségét, majd annak szegedi tagozatát és munkáját mutatta be. Pedagógusként a Szegeden, *A Magyar Nyelv Napja* tiszteletére rendezett megemlékezésről és középiskolás tanulóknak szervezett nyelvi játékokról szólt. A jövő évi rendezvényre meghívta az aradi és temesvári diákokat is.

Urbancsok Zsolt, a Magyar Nemzeti Levéltár makói fiókvezetője a makói Kecskeméti Ármín Egyesület tevékenységét mutatta be. A 2009-ben létrejött egyesület a Makóról eltűnt zsidóság hagyományait őrzi, bár nem zsidók az egyesület alapítói. Kutatásaik eredményeit könyvekben adják ki.

Endrész Erzsébet, a kiszombori Kiss Mária Hortensia Honismereti Kör elnöke szerteágazó tevékenységükről számolt be. Kiszombor múltját tárják fel, műemlékvédelemmel, gyerekek versenyztetésével, keresztek felújításával foglalkoznak. Nyertes pályázataik segítségével különböző rendezvényeket szerveznek, amelyekre sok látogató érkezik. Busójárás, húsvét, gyereknap, kukorica-útvesztő, tűzugrás, rétes fesztivál, Luca-nap, Betlehemet állítanak stb. Helytörténeti gyűjteményükbe és kiállításaikra várják a honismereti táboraikban résztvevő diákokat is. Kirándulásokat szerveznek. 35 állandó tagjuk van, 70 pártoló tagjuk és nagyon sok támogatójuk.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna a Makói Honismereti Kört is bemutatta. 1988-ban alakult, a makói helytörténet iránt érdeklődőket fogja össze. Havi egy rendezvényükön általában előadás hangzik el. A *Makói Honismereti Híradót* jelentetik meg.

Erdei Ildikó, a Temesvári Bartók Béla Líceum igazgatója a Temes Megyei Civil Tanácsról szólt, amelynek ő az elnöke. 40 civil szervezet együttműködését segíti a testület. Egy oktatástörténeti kiadványt készítenek elő. A Civil Tanácsba tartozó szervezetek sokféle tevékenységet végeznek. Pl. 2015 tavaszán a Temesvári Nőszövetség Károly Róbertnek állított szobrot annak emlékére, hogy hétszáz évvel ezelőtt az Anjou-házi uralkodó Temesvárra költöztette Magyarország fővárosát, és nyolc éven át innen irányította az országot. Ma is születnek újabb szervezetek, pl. Várbánya néven. Ezután javasolta, hogy jövőre Temesvár rendezze a civil szervezetek konferenciáját, s meghívta a képviselőket a rendezvényre.

Fodor Enikő, Kiss-Pataki Adél és Balla Tamás a Temesvári Bartók Béla Líceum tanárai pedagógusként számoltak be arról, hogy feladatuk a tanításon kívül a diákság magyarságtudatának erősítése. Ezért honismereti kirándulásokat szerveznek, diákjaikat képezik ki idegenvezetőkké, hogy városi sétákat vezessenek.

Puskel Péter újságíró az aradi Kölcsey Egyesület munkáját méltatta. Előadásokat tartanak, amelyekkel az aradi magyarság szellemi örökségét őrzi. Előadásait sokszor románul tartják meg, könyveik román nyelven is megjelennek. Az aradi Műemlékvédő Egyesület munkájáról is elismerően szólt.

Jámbor Ilona az Aradon megalakult, már 10 éves In memoriam 1956 nevű civil szervezetet mutatta be. Céljuk az 1956-os magyarországi forradalom erdélyi áldozatai és meghurcoltjai emlékének ápolása. Pécskán 1956-os emlékművet avattak. A Tornyai Tájháza meghívta a jelenlévőket.

Szanka József a szegedi székhelyű Meritum Kulturális és Művelődési Egyesület munkáját mutatta be. Katonai gyűjtéseket végeznek, csatatereket látogatnak, kiállításokat és vetélkedőket szerveznek. A , versenyeken győztes diákokat és tanáraikat utaztatták.

Szalmári Sándor amatőr helytörténész a topolyai diákok utaztatását szervezi, az aradi 13 délvidéki emlékeit mutatja be.

Lehoczky Attila, az aradi Csiky Gergely Főgimnázium tanára a történelemtanárok felelősségéről beszélt. Versenyekre készíti diákjait. Tapasztalatból mondta, hogy a heti 1 történelemóra kevés a szülő-földhöz kötődés erősítésére.

Olasz Angéla, az aradi Csiky Gergely Főgimnázium ny. tanára több civil szervezet tagja. Most azonban a Honismereti Szövetségben végzett munkájáról szólt. Diákjait a horgosi konferenciára vitte, ahol a *Menni vagy maradni?* kérdését boncolgatták. Az Ifjúsági Honismereti Akadémiákon lelkesen mondják el kutatásaik eredményeit diákjai, a Kevermesi Honismereti Táborba és Mesztegnőre, a Kárpát-medencei Honismereti Ifjúsági Találkozóra szívesen viszi diákjait. Az aradi diákok is idegenvezetőkként kalauzolják társaikat Aradon. A tanárnő lelkesen vitte a diákokat ősszel az Ereklýmúzeumba.

Muntean Tibor is örömmel készítette fel diákjait a Szegeden rendezett, az I. világháborúval kapcsolatos versenyre.

Károlyi Attila a tekintélyes múltra visszatekintő Dugonics Társaságról és annak ifjúsági tagozatáról beszélt. Sokféle rendezvényük van, emlékhelyekhez kapcsolódó ünnepeket szerveznek. Felvetette azt az ötletet, hogy olyan hagyományörző vetélkedőt kellene szervezni, ahol élmény a versengés, nem csupán a tudás számít. Minden résztvevőt meghívott 2016. január 29-ére, a középiskolai tanárok regionális találkozójára, módszertani műhelyébe a Dugonics András Piarista Gimnáziumba Szegedre.

A résztvevők a találkozó után koszorúkat helyeztek el az aradi Szabadság-szobornál. Köszönet a kitűnő szervezésért és a szíves vendéglátásért a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Arad Megyei Szervezetének és elnökének, Matekovits Mihálynak, valamint az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium igazgatónőjének, Hadnagy Évának.

Tanácskozásunk megerősítette kapcsolatainkat, s a közeljövőben szerveződő rendezvényekre várják a szervezetek képviselőit.

Gergelyné Bodó Mária

Kalotaszeg elfelejtett kutatója, Végh Olivér

Kalotaszegről sokan és sokat írtak, feltérképezték földrajzát, összegyűjtötték helyneveit, bemutatták páratlan népviseletét, régi motívumokat őrző varrottasait, fafaragását, de a vidéken egykor virágzó fazekasság vizsgálatára hosszú ideig nem került sor. A vidék tárgyi néprajzából hiányzó fejezetre, e fehér foltra nehezen találunk magyarázatot, mivel a régiségben a kalotaszegi házak falait a fogasokra-tálasokra akasztott kancsók, tányérok borították és az impozáns méretű kemencék füstfogói, amelyeket csillogó zöldmáz vagy festett csempék borítottak, a lakások legfeltűnőbb díszzeit alkották. Furcsa, de a szakirodalomban kialakult egy olyan megalapozatlan vélemény, miszerint Kalotaszegen régen nem volt feltárára méltó fazekasság.¹

Ez a téves vélemény jelentette azt a kihívást, amelyre *Végh Olivér* – Kalotaszeg elfelejtett kutatója – a vidék fazekasságának feltérképezésével válaszolt és másfél évtizedes kutatómunka eredményeként megírta úttörő monográfiáját *A kalotaszegi fazekasság* címen (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977), amelyben bebizonyította, hogy Kalotaszegen több évszázadon keresztül folyamatosan fejlődő fazekasság létezett.

A néprajzi múlt iránt érdeklődő olvasóban felvetődik a kérdés: ki volt Végh Olivér és hogyan született meg a fazekassággal foglalkozó kitérő monográfiája? A kérdés felvetése nagyon is indokolt, hiszen szerzőnk neve kimaradt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* V/2. kötetéből (Bukarest–Kolozsvár, 2010), holott az alapító szerkesztők szempontjai szerint mint önálló kötettel rendelkező szerzőnek ott helye lett volna, de neve a budapesti kiadású *Magyar Néprajzi Lexikon*ban sem szerepel.

¹ *Domanovszky György*: Magyar népi kerámia. Bp., 1968. 58.

Pótoljuk ezt a hiányosságot! Végh Olivér Kalotaszeg központjában, Bánffyhunyon 1936-ban született tisztviselő családban, az általános iskola hét osztályát szülővárosában, a középiskolát 1953-ban Kolozsváron a 2. sz. Magyar Fiúközépiskolában (volt Református Kollégiumban) végezte. Középfokú tanulmányai után a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem vegyészmérnöki karára felvételizett, ahol 1958-ban szerzett diplomát. Az egyetem elvégzése után a Kolozsvári Bőr és Cipőgyár (Clujana) vegyészeti laboratóriumának kutatómérnökeként dolgozott és cersavkutatóval, műbőrkielgőzöléssel foglalkozott, később pedig a kalotaszegi csempék ólomháztartóinak vizsgálatát is itt végezte el.

A kisebbségi sorsban a néprajzkutatás jelentőségére az édesanyja hívta fel a figyelmét, a fazekasságról írt monográfiáját hálásan a szeretett szülőnek ajánlta: „Anyámnak, aki elindított megkeresni a töredékekben porladó értékeket” – szöveg az idézet.

Végh Olivér a táj néprajzának szenedélyes kutatója lett, aki ezt a munkát legfontosabb életcéljának tekintette. Kutatása kezdetén alapos előtanulmányokat folytatott, először megismerkedett Kalotaszeg néprajzi irodalmával, majd a kolozsvári levéltáraknak a tájra vonatkozó adatait gyűjtötte össze. A XX. század hatvanas-hetvenes éveiben bejárta és átkutatotta 25 kalotaszegi települést, módszerei közé tartozott a még élő fazekasok, illetve azok leszármazottainak kikérdezése (az ún. oral history), régi iratok, családkönyvek, bibliákban történt bejegyzések átböngészése, lemásolása. A kalotaszegi házak padlásairól, csúszáiból értékesnél értékesebb régi fazekastermékek – kancsók, tányérok, csempék stb. – gyűlte össze. A kutatást elősegítette Végh Olivér barátságos személyisége, közvetlensége, rendkívüli műveltsége. A kalotaszegi fáma szerint később egy német vállalkozó vadonatúj Mercedes személygépkocsit ajánlott a gyűjteményért, de azt Végh Olivér nem bocsátotta áruba, feltehetően a létesítendő Kalotaszegi Múzeumnak szánta. Kutatásainak első eredményeit a *Volt-e Kalotaszegen fazekasság?* és *A kalotaszegi Nagypetri fazekasságáról* című írásaiban tárta az érdeklődő olvasóközönség elé.² Rendkívüli tájékozottságát bizonyítja a *Korunk*ban közölt írása, amelyben Váczy Leona kalotaszegi bibliográfiáját több mint 60 címmel kiegészítette.³

Végh Olivér kalotaszegi csempék anyagát elemzi

A kalotaszegi fazekasság monográfiája a néprajzi szakirodalmat, helytörténetet 93 fazekas nevével, munkásságával gazdagította. Részletesen beszámol a vidék híres fazekasairól: a bánffyhunyadi Nagy János Topóról, akit 1905-ben Malonyay Dezső is megszólaltatott, a magyargyerőmonostori *Debreczeni János*ról, a neves Debreczeni Márton (1802–1851) mérnök, feltaláló, író apjáról, a XX. század elején Nagypetriben működő fazekas *Barta család*ról, a váralmási mesterről, *Kovács Alajos*ról stb. Szerzőnk bebizonyította, hogy Kalotaszegen a XVIII–XIX. században Bánffyhunyon, Magyargyerőmonostoron, Nagypetriben, Váralmásban virágzó fazekasközpontok működtek.

Kutatásai során a kályhacsempéknél 90-féle alap díszítőmotívumot gyűjtött össze, bebizonyítva azt a tényt, hogy Kalotaszeg díszítőművészete egységes jellegű, hiszen templomainak mennyezetein, varrottasain, falfaragásain stb. ugyanazokkal a motívumokkal találkozunk. Például a táj gazdag virágdíszítményei, tulipánmotívumai, amelyek láthatók a piros csizma kérgétől a kályhacsempéken át a varrottasokig és a házfedelek fagombjain a kopjafáig.

Végh Olivér monográfiája bemutatta a csempéken megjelenő ősi népvándorlási motívumokat is, a rozettákat (napszimbólumokat), madárbrázolásokat (lélekszimbólumokat), palmettákat stb. Nagy-

² Végh Olivér: *Volt-e Kalotaszegen fazekasság?* Igazság, 1973. 111. szám; *Uő.*: *A kalotaszegi Nagypetri fazekasságáról.* Népmisemeri Dolgozatok, 1976. Bukarest, 1976. 108–111.

³ Végh Olivér: *Kiegészítés Kalotaszeg bibliográfiájához.* *Korunk*, 1974. 2. (Váczy Leona Kalotaszeg helyismerteti könyvészete című munkája a *Korunk* 1973. 11. számában jelent meg.)

petriben 1969-ben három kemencét talált, amelyeknek közepén emberalakot (bálványt) ábrázoló csempe volt.

Érdekes megállapításokat tett a csempék élettartamára vonatkozóan is, amelyeket hetven-száz esztendőre becsült, véleménye szerint egy kemencéhez legalább 43–45 kályhacsempe kellett. Régi iratokban olvasható, hogy a XIX–XX. század fordulóján egy kalotaszegi ház kb. ugyanennyi ideig állt. Megfigyelte a kalotaszegi mesterségek összefonódását is, hiszen a fazekasok nyomófaít hársfából vagy bükkfából híres magyarbikali, ketesdi, körösfői fafaragók készítették.

A kalotaszegi fazekasság monográfiája nagy sikert aratott a néprajz iránt érdeklődő olvasók táborában, amelyhez a kötet munkatársai is hozzájárultak: *Keszthelyi Lenke* dokumentumértékű fényképei, *Kabdebó Alajos* pontos, szép rajzai. A könyv gondos szerkesztője a kalotaszegi-vistai származású *András János* volt.

Végh Olivér úttörő kötetének megjelenése után a kutatás továbbfolytatódott és az addig legrégebbnek tartott, az 1782. évből való gyerőmonostori csempe helyét egy magyarbikali padláson *Ferencz Miklós* lelképásztor által talált négy darab 1734-es évszámú csempe vette át. Végh Olivér könyvének köszönhető, hogy a régi szép csempék – a varrottasok, fafaragások mellett – díszei lettek a kolozsvári, bánffyhungyadi stb. modern lakásoknak. Több lakás előszobáiban megjelentek az eredeti formában visszaállított népi kandallók, amelyek utolérhetetlen hangulatot kölcsönöznek az otthonnak. A szerző könyvében ismét felvetette a Kalotaszegi Múzeum újralétesítésének gondolatát, amely sok szép lebontott és újjáépített cserepes kemence otthona lehetne. Megszívlelendő az az elképzelés is, hogy hogyan lehetne ezt a mesterséget továbbvinni, fejleszteni, mint sok más kalotaszegi népművészeti ágat a szép fafaragásoktól a csodálatos varrottasokig.

Befejezésül még egy kérdés megválaszolásra vár: mi történt Végh Olivér csodálatos, értékes gyűjteményével? Sajnos nem sikerült megmenteni, a rokonságtól kapott információk szerint a szerző Kolozsváron 1984 márciusában történt tragikus halála után a család apránként eladogatta, így az eredeti formájában megszűnt létezni.⁴

Sebestyén Kálmán

In memoriam

Vókó János emlékezete

(1940–2015)

„Jelet hagyni, mint bicska vágta seb a fa eleven húsában. Megmaradni a mérhetetlen föl – nem – fogható végtelenben. Lélek maradni: fény az éjben, hogy látva – lássák miért éltem. Minden dologban olyan jelet hagyni, ami engem tükröztet, elvégezni csak én tudhattam s megmaradni is jelként abban.”

(Bárdosi Német János)

Vókó János 1940. december 8-án született Somogyon. Ide járt iskolába, majd a Tanárképző Főiskola magyar–történelem–rajz szakán szerzett diplomát. A főiskola elvégzése után 1963-ban Somogyra került tanítani, és haláláig itt dolgozott. Hívták sokfelé, de ő ragaszkodott a szülőföldjéhez, melyről a következőket írta: *„Somogy a térképen elvész a Mecsek rengetegében, de mi, gyermekei bárhol is vagyunk, visszavágyunk hozzá, mert mindig hazahív erdős hajlatainak édes dallamossága. Ez a táj a mi legszűkebb hazánk. Ezért szeretjük földjét, a fölötte feszülő eget, madarai hajnali énekét és a közelgő estjét, melynek megnyúló árnyai alkonyatkor hazakisérnek bennünket.”*

Kis falusi iskola, fala görbe, mállott, itt gyűjtötte egykor a gyöngye mécsvilágot. S oly fogyhatatlan volt hite, mint kút vize, vagy az ég csillaga csöndes éjszakán: nem csukott be semmit, szabadon ki-be járt hozzá, aki jött: mert tenyerén ott fénylett a tisztaság. S amivel lelke is tele volt, színültig töltve vele a szeretet, jóság és tudás poharával, azt szétosztotta. Megajándékozta a Teremtő a sok-sok elesett, de ott legbelül boldog és tiszta somogyi gyerek szeretetének fogadására is, elhintve közöttük a szépet és a jót,

⁴ Végh Olivér életrajzi adatait és fényképét dr. Bibóné Végh Györgyinek (Székelyudvarhely) köszönöm.

mely által megerősödött lelkük egy életre szóló útrólót kapott. Hitvallása volt Zrínyi Miklós gondolata: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.” Ebben a szellemben kapcsolódott a kulturális, a sporttal kapcsolatos, valamint a helytörténeti kutatómunkába. Ő indította útjára a Költészet napi szavalóversenyt, a Kazinczy szép kiejtési versenyt, amik városi szintűek voltak, és melyeken Bertók László pécsi költő a zsűri elnökeként több alkalommal is részt vett.

1975-ben a Pécs-Somogyi iskola igazgatója lett. Kollégái tisztelték, szerették, a gyerekek rajongtak érte. Verseket írtak, amelyekből egy színvonalas irodalmi délutánt tartottak a szüleiknek. Tanórai emlékezetesek maradtak még a mai 50 éves korosztály számára is. Nem csak oktatott, elsősorban a saját példájával nevelt. Olyan iskolai légkört teremtett, amelyben a gyerekek szerettek iskolába járni. Vallotta, minden gyereket a saját képességeinek megfelelő szintjére kell eljuttatni. Volt tanítványai kérésére felélesztette az iskolai irodalmi szakkört – már felnőttekkel –, akik a település minden rendezvényén, ünnepélyén színvonalas műsort adtak. Feldolgozta József Attila, Radnóti Miklós életét, költészetét. Elkészítette a Pécs irodalmi emlékhelyeit bemutató hangosított diaműsorát, melyet a város több iskolájában is bemutatott. Baráti kapcsolata alakult ki Bárdosi Német János költővel, akinek a munkásságát szintén feldolgozta. De sorolhatnám még a különböző bányász témájú műsorait, melyekből legutóbb két bányász mártírra, Faitig Imrere és Pernecker Istvánra emlékezve rendezett estet. Emlékezetesek maradnak a Hősök napi megemlékezések, augusztus 20-i műsorai, beszédei.

1990-ben, a rendszerváltás után alapította meg a Pécs-Somogyi Kulturális és Környezetvédelmi Egyesületet, mely összefogta a település kulturális és sportéletét, melyből számos civil szervezet jött létre. Útjára indította a *Somogyi Tükör* c. helyi újságot és megtervezte Somogy címerét. Az egyesület vezetőjeként visszaszerezte a település eredeti nevét, a Somogy nevet. Több cikluson keresztül vezetője volt a Pécs-Somogyi Részönkormányzatnak, s aki hozzá fordult segítségért, nem távozott üres kézzel. A sport területén mindent megtett, hogy a megfelelő feltételek meglegyenek. Mint a részönkormányzat vezetője, meg tudta szerezni a Pajtás utcában a két füves sportpályát, ahol május 1-jei és augusztus 20-ai Szent István Kupa meccseket rendeztek a sportbizottság vezetésével. Több városi kispályás labdarúgócsapat vett részt ezeken a mérközéseken. A győztesek kupákat, érmeket és Somogy címerével ellátott emléklapot kaptak. Csak másért, a másét sohasem akarta, csupán a viharért nem járt a viharban. Becsületes szívének becsületes jussát kereste a harcban. A mérközések után vidám hangulatú, baráti beszélgetésekkel folytatódott a nap. Vallotta azt is; „*Ki kell lépünk önmagunkból, mert csak így tudunk másoknak is adni, mert aki semmit sem ad másoknak, annak másoktól sem jár semmi, azt elhullajtja az idő, mint a száraz levelét a fa. És mindezt együtt, mert a maga szárnyán egy madár sem száll túl magasra.*”

Egész pályafutása alatt makacsul őrizte a lelke mélyében rejtőző hazai dombok, dülők múlhatatlan szeretetét. Így születhetett meg több időszakos kiállítás után a XIX. század végi, XX. század eleji falusi életet megőrkítő állandó Helytörténeti Múzeum, a bányász múltat őrző Bányászati Múzeum, valamint az iskola 100 éves évfordulójára készült Iskolatörténeti Múzeum. E három múzeum anyagából időszakos kiállítás nyílt a Várostarténeti Múzeumban, valamint a Zsolnay Negyed E78 termében.

2006-ban a település 600 éves évfordulóján jelent meg közös alkotásunk, a Pécs-Somogy történetét feldolgozó monográfia, melyet minden somogyi lakos ingyen vehetett kézbe. Ez a könyv Szirtes Gábor kandidátus, a Pro Pannonia Kiadó igazgatója szerint arról szól, hogy „*A szülőföld minden embernek talán a legnagyobb élménye. A születéskor az első élmény és észlelet, a világ felfedezésének semmi mással nem pótolható öröme. Később az ezernyi szállal magához vonzó és kötő emlékek sora, a gyermek-, az ifjú- és a felnőttkor világa. A mással össze nem hasonlítható tulajdonságokkal megáldott föld, táj, hegy,*

völgy, utca, ház, erdő, rét, fűszál és kődarab. A szomszédok, barátok, ismerősök, iskola- és játszótársak ezernyi emlékekben rögzült, az emlékezet abroncsai által összetartott gondolati rendszere. És mindig magához húzó elengedni soha nem tudó visszaölelő képessége.” Ahogy Kölcsey írja: „... az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak egész öszvevége, oltár, atyáid által istennek építve, ház, hol az élet első örömeit izleled: föld, melynek gyümölcse feltáplált...”

A szakköri foglalkozásokon ismerték meg a gyerekek a könyv és a múzeumok anyagán keresztül Somogy múltját. Lévai Mónika, volt hon- és népismereti szakkörös tanítványunk így emlékszik vissza: „Köszönet. Sokunk nevében szeretnék gratulálni, és kifejezni hálánkat, amit kis falunkért tettek. Sok mindenért lehetne nekik köszönetet mondani, én mégis most régebbre nyúló tapasztalásaimért mondanék köszönetet, sok helyi lakos, gyerek, nevében, akik hasonlóan éreznek. Amikor ezt a fotót megláttam, melegség töltött el, hiszen, gyerekkori közös élményeink jutottak eszembe. Emlékszem a hon- és népismereti szakkör számos alkalmára, mikor mi (sokan gyerekek) újdonságnak éltük meg, hogy programok az iskolán kívül is, a kis falunkban is rendelkezésre állnak. Emlékszem, milyen jó csapat voltunk, összetartó, vidám csapat. Minden sütés, kirándulás, bográcsozás, a délutáni verselek, beszélgetések, versenyek, vidám pillanatok megmaradtak emlékeimben, és a visszajelzések alapján sokan vagyunk így ezzel...” A szakkörös gyerekekkel felkerestük a település dűlőit, nevezetes helyeit, régi épületeit s a kirándulások során színes őszi leveleket gyűjtöttek. E lepréslt levelek mellé megtanította őket a japán haiku versek írására is. A kirándulásokat mindig nyárssütés, játék követte, melyet a gyerekek nagyon szerettek.

Munkásságának e pár gondolat csupán nagyon csekély töredéke, mert olyan sokrétű munkát végzett, hogy egy élet nem elég, hogy feledjük ezeket az évtizedeket. „Most már megállhatok: / Már-már minden emlék, / De mégis, ha újra, Ha százszor születnék: / A jussáért küzdő / Lantos és parittyás / Csak ugyanaz lennék” (Ady Endre). Ha nem mi, lesz, ki helyettünk is szeret, épít és arat még: gyermekeink és unokáink.

Sok terve volt még, amit szeretett volna megvalósítani. Sajnos a sors erre nem adott alkalmat, elszólitotta szerettei köréből felfoghatatlan hirtelenséggel, óriási úrt hagyva magad után. De vigasztaljon bennünket az a tudat, hogy fia, Vókó Tamás, földrajz–testnevelő szakos tanár is itt Somogyon tanít és folytatja apja munkásságát. Jóságban, szeretetben, szellemiségében méltó utóda édesapjának. Egész életműve a szívünkben, lelkünkben velünk van, biztatva bennünket újabb feladatokra Somogy közösségeinek javára.

Munkássága elismerését több kitüntetés is jelzi: Pedagógus Aranydiploma, Pécs Város Érdemes Pedagógusa, Pécs Város Közművelődési Díja, Baranya Honismereti Egyesület Elismerő Oklevele. „Nincs múlt idő, a múlt nem múlik el. Megőrizzük, ahogy a rég leégett erdők virágporát a tómeder iszapja. Ami volt, nem ér soha véget: megszűnik, és nem tud megszűnni mégse.” (Rakovszky Zsuzsanna)

Alkotó ember volt és minden téren, mindig a minőségre törekedett. Minden elismerés és köszönet mellett megmaradt szerénynek, türelmesnek, közvetlennek, a mindenki által tisztelt és szeretett Igazgató Bácsinak.

Hámori Istvánné

KÖNYVESPOLC

Hiteles várostörténeti dokumentumok és feldolgozások

Dorogi Füzetek –
huszonhat év, negyvennyolc kötet

A *Dorogi Füzetek* (DF) a várostörténet kutatásának, megmentésének és bemutatásának nemcsak helyi értéke, de megyei szinten is kiemelkedő sorozata a honismereti mozgalomnak. Amit 1990-es indulása óta a szerkesztők, szerzők a Dorog Város Barátainak Egyesületében, annak 1988-as megalakulása óta, a múlt értékeinek kutatásában, közkinccsé tételében a közért tesznek, az több mint figyelemre méltó. A civil egyesület várospolitikai szerepvállalásának megannyi ténye mellett egyik tevékenységi köre „csak” a kultúráteremtés, -ápolás, a várostörténet értékeinek megmentése, de eredményei országosan is a kiemelkedők közé sorolhatók.

Mindennek érdekében 1990-ben indították útjára a szerényen csak *Dorogi Füzetek* címmel jelölt, máig folytatódó, közel félszáz kötetet produkáló helytörténeti kiadványsorozatot, amely mára már jelentősen meghaladta a „füzet” terjedelmet és jelentőséget. A civil egyesület induló céljai között szerepelt, hogy az 1984-ben városá lett település monográfiája elkészítését helyi kutatók, közgyűjteményi szakemberek előtanulmányainak, részösszefoglalásainak közreadásával alapozzák meg. Megszerveződött egy városi monográfia megírására vállalkozó munkaközösség: tanárok, tudósok, városi és azon kívüli helytörténészekből álló csapat. A hiánypótlás szándékával láttak a nagy munkához, amelyből az is látható, hogy mit hagy ránk is, nemcsak dorogiakra, a helytörténet, és kiknek az ügye e még létező helytörténeti fehér foltok eltüntetésére.

A várostörténeti nagy szintézis még nem született meg, de több korszak összefoglalása, és elsősorban a XX. század történetét illetően, számos helytörténeti „mélyfúrás” eredménye került napvilágra. Még a rendszerváltás előtt készített kéziratok „városi monográfia” ideológiai felhangoktól mentes tanulmányainak közlése és kiegészítése által gyakorlatilag az első világháborúig lefedték a Dorog településtörténetét alakító legfontosabb folyamatokat, tendenciákat (DF 10, 13, 30.).

Miközben a szerzők és szerkesztők egyre közelebb kerültek a szerteágazó részterületek egységes egészé szerkesztéséhez, formálásának lehetőségéhez, egy másik műfajú munka, a *Dorogi lexikon* két kiadást is megért. „Helyi mindentudó” megjelentetése vált valóra, a városi önkormányzat és az egyesület közös kiadásában. Ezenközben, s ezután is szorgalmasan jelentették meg a korábban elképzelhetetlen tematikájú, XX. század közepének tragikus történéseit feldolgozó műveket: két füzet a második világháború helyi vonatkozásairól, két munka a dorogi németiség történetéről, sorsának tragikus eseményeiről, a Dorogi járás 1956-járól (DF 5, 15, 3, 12, 23.).

A *Dorogi Füzetek* tematikájában érdekes színtörténetet jelentenek a helyi egyház történetét feldolgozó írások: a helyi templomépítőknél emléket állító munka, a plébániatemplom és közösségének múltját széles íven bemutató publikáció, illetve a Zrínyi iskola hagyományörző Kincskereső táborának kiegészítő írásai Pick József tanulmányához (DF 32, 47, 9.).

Mellékszál ugyan, de nem lényegtelen tény, hogy a *Dorogi Füzetek* sorozatból nőtt ki és vált önálló helytörténeti évkönyvvé a *Dorogi értékek nyomában* című, diákok és tanárok publikációit tartalmazó, mára már a negyedszázadot közelítő kötetet számláló, ugyancsak helytörténeti sorozat. A Zrínyi iskola helytörténeti munkacsoportjának országosan is elismert pedagógiai eredménye, hogy a tehetséges tanulókhöz is közel álló helyi értékek, kérdések mentorok segítségével új eredményeket hozóan is feldolgozhatók. Az ifjú kutatók munkái a sorozat két külön füzetében jelentek meg. „*A sorozatban napvilágot látott munkáik közül kiemelkednek Grundl Ignác közép-európai hírvé botanikus... publikációinak első közlésű fordításai Dorog környéki gyűjtőútjáról.*” (Dankó József. In: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve 2000. 180., a Grundl által felfedezett hegyi tárcsiska megyei értéktárunkat gazdagítja.) A természettudományi vonalat és a Doroghoz köthető jelentős ilyen irányú munkássággal rendelkező személyiségek és a sorozat köteteit gyarapítja a Magyarország halainak rendszertani leírása. A vonatkozó színes albumot egészíti ki, ami szélesebb helyi összefogás eredménye (DF 28.; Till József: Magyarország halai. Komárom, 2003).

A *Dorogi Füzetek* és az egyesület első tíz évét két összefoglalás is feldolgozta, amelyekből többek között az is látható, hogy a kiadványsorozat már ekkoriban kinőtte kereteit. Esszék, részösszefoglalások, művészeti albumok születtek meg ekkor és még inkább e dátumot követően, jócskán meghaladva a „füzet” terjedelmet és műfaji megjelölést (DF 14.).

Az azóta eltelt újabb 15 évben valamelyest lassult a kiadványok megjelentetésének üteme, tematikája a hagyományokat folytatva valamelyest bővült, minőségét mindmáig megőrizte. A tematikánál maradván, nem lehet említetlenül hagyni a Dorog fejlődésében meghatározó jelentőségű szénbányászati történetét feldolgozó szakmunkákat. Kmetty István bányamérnök, szakíró történeti összefoglalóját, Csiffary Nándor tanár, helyi közéleti személyiség, több helyi publikáció között a medence iparföldrajzát részletező írását, valamint a Schmidt Sándor-emlékkönyv megjelentetését. Ez utóbbi azon túl, hogy bányászattörténeti jelentőségű és a *Dorogi Füzetek* tematikájában másik vonulatot képviselő fontos személyiségeket bemutató vonalhoz is tartozik, nem lényegtelen, hogy a már említett hiányok eltüntetéséhez, a fehér foltok „kiszínesítéséhez” is jelentősen hozzájárul. Aligha kell méltatnunk bővebben, hogy az ő bányai igazgatósága alatt fejlődött a város a legdinamikusabban, nevéhez fűződnek máig hatóan helyi középületek megvalósítása, kiváló szakemberek, művészek helyi alkalmazása. Mindezek mellett bányamérnöki szakmai tevékenységét talán kevésbé volt ismert (DF 17, 22, 29.).

A *Dorogi Füzeteken* belül egy újabb keletű „alsorozatot” találunk, Dorog és a tudományok (2010-) címmel, ami új – és változatos témákat feldolgozó „jelenség” e sorban. Nem véletlen, hogy a már említett, helyi személyiségeket bemutató kötetten túl itt is foglalkozik egy „füzet” többek között Schmidt Sándor halálával, a Drasche család történetével. A szaléziák és a dorogiai kapcsolataival, több más helyi személyiség életével, munkásságával itt ismerkedhetünk meg először részletesebben (DF

44.). „Dorog a tudományok történetében ifjúkorát éli. Ez a válogatás azzal a céllal készült, hogy a meglepő sokszínűségből bemutasson néhány erőteljes árnyalatot.” (DF 38.) Az immár 7 kötetre rúgó „alsorozat” változatos tematikájú tanulmánygyűjteményei közül a 2. számút lehet megemlíteni, kiemelni, a *Bányászat, kutatók, innovátorok almanachját* Ez sok új és fontos tényvel, összefüggéssel folytatja az alsorozat 5. portré kötetét (DF 44.).

Két kiadvány a városiasodás útján tapasztalható folyamatok minőségét összegzi, megelőzendő és kiegészítendő a Bányakaszinó és az I. világháború vonatkozó részstanulmányát (DF 45, 46.). E tematikai egységen és a sorozaton belül új szint hoz a *Kétlakóság a dorogi-szénmedencében* című szociológiai jellegű tanulmány (DF 43.).

A XX. századi művészettörténeti témájú művek között két jelentős helyi képzőművész, Rauscher György és Haranghy Jenő alkotásait, művészetét hozza közelebb és teszi értő módon közzé a sorozat 26. és 39. darabja (DF 26, 39.). Irodalmi összeállítás köszöntötte a 25 éves várost, gyarapodott a néprajzi tematika, két sporttörténeti feldolgozás jelenti az újabb eredményeket e területen (DF 37, 2, 36, 31, 34.). Speciális terület, a helyi egészségügy történetének összefoglalója Zsembery Dezső kórházigazgató főorvos, műgyűjtő tolla alól került a *Dorogi Füzetek* sorába (DF 19.).

A várostörténeti sorozat markáns megközelítési módját jelentik a naplók, visszaemlékezések, riportok, dokumentatív jellegű forrásközlések és magyarázatok. Az e vonalat képviselő gazdag tematikai egység valamennyi művét felsorolni lehetetlen. Ezért kiemelném belőle a dorogi Bányakaszinó dokumentumainak hasonmás kiadását, a város művelődéstörténetének fontos darabját, ami a kultúrtörténeti művek sorát is gazdagítja. Egyúttal rimel Gáthy Zoltán, 1923–1941 között Dorogon a szénbányák alkalmazásában állott mérnök emlékirataira. Az aranyokleveles építészmérnök a városban több középületet is tervezett, köztük a Bányakaszinót. Ez szépen felújítva ad otthont napjainkban a korábban Arany János, azóta Gáthy Zoltán nevét viselő Városi Könyvtárnak (DF 27, 8., vö. DF 43.). A „jövvények és vándorok vagyunk...” kissé filozofikus címet viselő kötet emlékiratai a XX. század nagy átalakulásának korából, a szén mint elsődleges rendező, munkát, megélhetést biztosító, a település népességét alakító szerepének emberi vonatkozásait mutatják be. „*Úgyanaz a település volt egy időben a bölcsőnk, koporsónk. Bonyolult az emberi lélek, a város, a történelem, ahol azért érdemes megtudni egymásról, kik is voltak körülöttünk a többiek?*” (DF 41.)

Kik is valójában a sorozat írói, szerkesztői, alkotói, akinek szívügyük a már említett várostörténeti ismeret hiányok eltüntetése, akik civil összefogásból, civil kurázsiából már több mint negyedszázada példát mutatnak, szívós következetességgel hozzák felszínre mélyfúrásaik eredményeit, ápolják helyi értékeiket, hagyományait? Mindegyikőjüket felsorolni nem lehet célunk, ezért álljon itt egy idézet együttműködésük alapjairól. „*Dorog történelmének fehér foltoit határoztuk el kiszínezni, és a teljes képet visszahozni a város emlékezetébe*” – írja a szervezet megalakulásának 25. évfordulóról szóló megemlékezésében a már „veterán” szerkesztő, elnök, Kovács Lajos. Majd így folytatja: „*Ebben az önkéntes munkában számos tartalékot találnak kutatók, gyűjtők egyaránt. [...] Szolgálhatjuk összefogásunkkal Dorog múltját, jelenét és jövőjét egyaránt.*” (<http://www.dorog.hu/index.php?oldal=12&hir=1202>, letöltés: 2015. 12. 12.)

*

A *Dorogi Füzetek* című könyvsorozat a település múltját feltárni kívánó igénnyel jelenünket is jobbítani szándékozó törekvések egyre kiteljesülő szellemi megfogalmazásaként értelmezhető. A kezdetben kitűzött cél eléréséhez, a várostörténeti monográfia megírásához a kötetek jó alapot szolgáltatnak, de sok még a mondandó, ami által egyre közelebb kerül a város ahhoz, hogy kellő ismeretekkel rendelkezzen önmaga történelméről, értékeiről. Ezzel gazdagítja megyei kulturális örökségünk, értékeink sorát is, ahol méltán foglalhat helyet, nemcsak e rövid bemutatás miatt, hanem szellemi erőfeszítéseinek nagyságát, eredményeit elismerendő.

Horváth Géza

Tizenöt éves a Füredi História

A *Füredi História* 2015-ben fennállásának a 15. évébe lépett. Eddig 43 szám jelent meg, mintegy 1250 oldal terjedelemben. Már jóval régebben is voltak tervek, elképzelések (Zákonyi Ferenc, Székér Ernő, Németh Ákosné) egy rendszeresen megjelenő helytörténeti kiadványra, ám az első szám kiadásához csak 2001-ben sikerült megteremteni a kellő szellemi és anyagi hátteret. A folyóirat szerzői azóta is a helyi és a Füredről elszármazott kutatók, helytörténészek, visszaemlékezők, vagy a más városok közgyűjteményeiben dolgozó szakemberek, akik munkájuk során kerülnek kapcsolatba városunkkal és a *Füredi História*val. Az eddigi számokban megjelent írásokkal figyelemre méltó tudományos színvonalat sikerült elérni.

Célunk és törekvésünk, hogy ezt a szakmai szintet továbbra is tartani tudjuk. Az illusztris szerzők értékes tanulmányaival, egyéb forrásközlésekkel és olvasói visszaemlékezésekkel, az aktuálisan megjelenő helyi könyvekről, kiadványokról megjelenő recenziókkal, valamint a Városi Helytörténeti Gyűjteményben és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesületben zajló gyűjtő- és kutatómunkának a közkincsé tetelével, a máshol folyó, de Füredre vonatkozó kutatások publikálásával elérhető, hogy folyóiratunkra továbbra is figyeljenek. A könyvtárakban keressék, a cikkeinek adataira, kutatási eredményeire hivatkozzanak, a szakirodalmi függelékben feltüntessék azt. A rendszeresen megjelenő folyóirat számai fölkerülnek egy világháló honlapra (www.historia-fured.hu), eljutnak az ország különböző közgyűjteményeibe, a Füredről elszármazott családokhoz, a helytörténészekhez és más kutatókhoz.

2014-ben és 2015-ben is négy-négy szám jelent meg, mindjárt az elsöben többek közt a kiváló kutató, Lichteckert András gondos levéltári búvárolás alapján összeállított tanulmányában a Kisfaludy gőzhajó (eddig a szakirodalomban és a hajóregiszterben következetesen helytelenül szereplő) adataival, a 15 éven át füredi lelkes, Macher Emánuel írásairól szóló forrásközléssel, a balatonfüredi 56-os zászló történetével, egy, a háborús korszakról szóló személyes visszaemlékezéssel, az *Üzenetek odaáról* sorozat újabb folytatásával, és természetesen könyvismertetésekkel. A további számokban Katona Csaba tanulmánya, Honti József visszaemlékezése, Rác Zoltán *Füred és a balatoni hajózás* című összefoglalása, majd az egyes füredi vitorlástelepek történetének sorozata, Kellei György további írásai, és végül, de természetesen nem utolsósorban a neves füredi helytörténészek (Némethné Rác Lidia, Z. Karkovány Judit, Elek Miklós, Tóth Bence Tamás) cikkei jelentek meg.

A felelős szerkesztő és a szerkesztőbizottság tagjai anyagi ellenszolgáltatás nélkül végzik ezentúl is a munkájukat.

A helytörténeti folyóirat 2. száma (XV. évfolyam 2. sz.) sok korabeli képpel és érdekes írással, 32 oldalon jelent meg. A színes címlapra a Balaton-Füredi Polgári Dalegylet zászlójának képe került, a hátsó borítón pedig Rabintránth Tagore füredi első, valamint új szobra látható. Az új lapszám KÖZLEMÉNYEK rovatában Z. Karkovány Juditnak *A fekete bárány* című írása jelent meg, amelyben a balatonfüredi Fekete György fordultatos élete elevenedik meg, számos fényképpel, és füredi üzleteinek egykori hirdetéseivel illusztrálva. Ezt követi Baán Beáta cikksorozatának nyitó része, az első füredi dalárda, a köznyelven református dalkör 1883 és 1896 közötti története az egylet jegyzőkönyveinek tükrében. Tóth-Bence Tamás pedig a füredi első világháborús emlékmű történetét dolgozta fel. Folytatódik a Balatonfüredi vitorlástelepek sorozat, a mostani részben Rácz János a Hungária Yacht Club és az Előre történetét foglalta össze, felsorolva az egyesületek tisztségviselőit, valamint a vitorlázóit és szép eredményeiket is.

A TALLÓZÓ rovatba Elek Miklós válogatott érdekességeket a 75 éve megjelent *Balatonfüred* című újságból. A PÓTLÁSOK rovatban Tóth-Bence Tamás ismerteti a Balatonarácson, Kutas Árpád emlékére ültetett kőrifát és táblát, valamint a 2015. március 24-én felavatott Kosztolányi Dezső-emléktáblát. Az ÉVFORDULÓK részben pedig *A 2015. év második negyedévének kiemelt évfordulói* című, sok hasznos és érdekes helytörténeti adalékot tartalmazó összeállítása jelent meg. A lapszámot egy kis ismertető *Balaton halaink* címmel, illetve a Bodorka Balatoni Vízivilág Látogatóközpontot népszerűsítő sorok zárják.

A *Füredi História* 2015/3. száma (XV. évfolyam 3. sz.) sok korabeli képpel és érdekes írással, 32 oldalon jelent meg. A színes címlapra a 100 éve meghalt Vaszary Kolos hercegprimás, esztergomi érsek arcképe került, aki annak idején – pannonhalmi főapátként – sokat tett a balatonfüredi fürdőért. A hátsó borítón pedig Deák Ferenc halálakor kiadott emléklapjának részlete, valamint az egykori füredi Deák Ferenc sétány képe egy 1915 körüli képeslapon látható. A lapszám KÖZLEMÉNYEK rovatát Baán Beáta cikksorozatának második része vezeti be, az első füredi dalárda, a köznyelven református dalkör 1883 és 1896 közötti története az egylet jegyzőkönyveinek tükrében. Küronya Bence a szerzője a második cikknek, amelyben édesapjáról, a 110 éve született népszerű füredi pedagógusról, id. Küronya Jenőről ír. Ezt követi Kellei György *Üzenetek odaától* sorozatának újabb folytatása, ezúttal a költő, Kondor Ilona és az etnográfus, múzeumigazgató, Matyikó Sebestyén József a szerzőnek dedikált könyveit láthatjuk, és a hozzájuk fűződő személyes emlékekről olvashatunk.

Az ÉVFORDULÓK részben Tóth-Bence Tamás *A 2015. év harmadik negyedévének kiemelt évfordulói* című, sok hasznos és érdekes helytörténeti adalékot tartalmazó összeállítása olvasható, a PÓTLÁSOK rovatban a *Balatonfüred emlékjelei* című könyvhöz fűz kiegészítéseket. A TALLÓZÓ rovatban pedig *75 éve írta a „Balatonfüred” című újság* című érdekes összeállítása jelent meg. Az EGYESÜLETI HÍREK rovat az egyesület közhasznossági jelentését tartalmazza. A lapszámot egy kis ismertető *Balaton halaink* címmel, illetve a Bodorka Balatoni Vízivilág Látogatóközpontot népszerűsítő sorok zárják.

A *Füredi História* 4. száma (XV. évfolyam 4. sz.) sok korabeli képpel és érdekes írással, 32 oldalon jelent meg. A színes címlapra a 200 éve született Rómer Flóris arcképe került, a hátsó borítón pedig síremléke és arcképes emléktáblája látható. Az új lapszám KÖZLEMÉNYEK rovatában Tóth-Bence Tamásnak *Újabb adalékok az eleméri és ittebei Kiss család történetéhez* című írása jelent meg, amelyben a Kiss Ernőről, az Aradon kivégzett honvéd főtisztek egyikéről kialakított képet pontosítja tovább a szerző. Ezt követi Némethné Rácz Lidia cikke a sokoldalú tudós, Rómer Flóris Füredhez fűződő műveiről, személyes kapcsolatairól és füredi látogatásairól. A következő közlemény Baán Beáta cikksorozatának befejező része, az első füredi dalárda, a köznyelven református dalkör magtárának története az egylet jegyzőkönyveinek tükrében. Z. Karkovány Judit pedig *Öten indultunk* című díjnyertes írásában egy balatonfüredi deportált élettörténetét dolgozta fel. Folytatódik a balatonfüredi vitorlástelepek sorozat, a mostani részben Rácz János a Magyar Vitorlás Szövetség, valamint füredi telephelyének és kikötőjének történetét foglalta össze.

A PÓTLÁSOK rovatban Tóth-Bence Tamás adatpontosítása a *Balatonfüredi életrajzi lexikon* című könyvhöz, és pótlása a *Balatonfüred emlékjelei* című könyvhöz jelent meg. Az ÉVFORDULÓK részben pedig *A 2015. év negyedik negyedévének kiemelt évfordulói* című, sok hasznos és érdekes helytörténeti adalékot tartalmazó összeállítása olvasható. Az EGYESÜLETI HÍREK rovat két gyászjelentése elhunyt tagtársakról szóló méltó megemlékezést tartalmaz. A lapszámot pár soros helyreigazítás és egy kis ismertető *Balaton halaink* címmel, illetve a Bodorka Balatoni Vízivilág Látogatóközpontot népszerűsítő sorok zárják.

Rácz János

Töki Helytörténeti Füzetek

A sorozat 1. száma, amely a Franciaországban élő neves levéltáros-történész, Kecskeméti Károly *Tök község parasztsága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770–1879* című, 1956-ban írott egyetemi szakdolgozatának gondozott szövegét tartalmazza, 2009-ben látott napvilágot. Selmeczi Kovács Attila írt hozzá ismertetést, ez a *Honismeret* 2010. évi 2. számában jelent meg. A sorozat folytatására: négy új füzet kinyomtatására 2015-ben, hat év szünet után adódott lehetőség.

Kemény Attila: A társas élet szokásai a töki szőlőhegyen. A sorozat 2. füzete egy néprajzi tanulmányt, Kemény Attila szakdolgozatának javított, helyenként kiegészített változatát adja közre.

A bevezetésben a szerző történeti adatokat sorakoztat fel annak igazolására, hogy a helyi szőlőművelésnek több mint 600 éves múltja van, majd bemutatja az Etyek-budai borvidékhez tartozó, kiváló borokat termő szőlőhegyet. Ezt követően részletesen ismerteti a gazdák borért való kijárásiának, spontán találkozásainak, társasmunka-alkalmainak és szervezett, ünnepi összejöveteleiknek szokásait. A szerző figyelme a régi és az új népszokásokra egyaránt kiterjed, hogy összehasonlításuk révén meg tudja állapítani, mely szokások maradtak fenn, melyek veszttek ki és melyek azok, amelyek módosult formában élnek tovább, s miképp változtak.

A kötetben külön fejezetet kap az együtt pincéző társaságok szerveződése és összetétele, a szőlőhegyi társas élet tréfái, valamint a borozás helyi megítélése.

A vizsgált területre vonatkozó, számottevő szakirodalom híján a szerző csaknem kizárólag helyi adatközlőktől gyűjtött információkra támaszkodik. *A társas élet szokásai a tóki szőlőhegyen* című tanulmány önálló néprajzi gyűjtésen alapul, a téma átfogó vizsgálatát tartalmazó, minden részletre kiterjedő anyagközlés. Kismonográfiának tekinthető.

Stílusa olvasmányos, a témához illő. A tóki szőlősgazdákkal készített interjúk szövegéből választott idézetek és a mellékletben közölt képek egyrészt szemléletes teszik a dolgozatban leírtakat, másrészt megerősítik azok hiteleségét.

Bóhm András (szerk.): A Nyakas-tető természeti képe. A füzet sorozat 3. száma a Perbál, Tök és Zsámbék fölé magasodó Nyakas-hegy természetrajzáról nyújt átfogó ismereteket. A monográfia létrejötte négy szerző összehangolt munkájának köszönhető, név szerint Bóhm András, Kemény Attila, Polonyi Vilmos és Zsarnóczay István érdeme. A szöveg nagy részét Bóhm András (biológus) vetette papírra, s ugyancsak ő vállalkozott a társ-szerzők tevékenységének koordinálására és a kiadvány megszerkesztésére is.

Tardy János a dolgozat elé írt Beköszöntőben így értékeli a csapatmunka eredményét: „*Élvezetes, igényes és szakmailag hiteles kötetet tart kezében az olvasó. A Zsámbéki-medence értékeit, a tóki természeti környezetet legjobban ismerő, elhivatott lokálpatrióta szakemberek írták, s munkájukkal sokunk örömeire és szellemi gazdagodására számottevő hiányt pótolnak.*”

A szöveget tanulmányozva szembevető a gondos szerkesztés, a jó tagoltság. Hat részre tagolódik.

Az 1. főfejezet a Nyakas kialakulásának történetét tárgyalja a földtörténeti harmadidőszaktól kezdve napjainkig. Ismerteti a domborzatalakulás meghatározó időszakait és folyamatait, a felszínen vagy a felszín közelében található kőzettípusokat, azok jellegzetes ősmaradványait, valamint a kőzetek kitermelésének és felhasználásának különböző módjait.

A 2. fejezet a Nyakas-hegy flóráját élőhelytípusok szerint tekinti át. A 3. fejezet a növénynek sem, állatnak sem tekinthető gombákat, a 4. pedig előbb a gerinctelen, utóbb a gerinces állatfajokat sorakoztatja fel fajcsoportok szerint, rendszertani sorrendben. Az egyes növény- és állatfajok leírása tömör, lényegre törő, a közölt fotók és rajzok is színvonalasak, elrendezésük esztétikus.

Az 5. fejezet logikusan kapcsolódik az előzőkhöz, ugyanis a természeti környezet védelmének kérdéseivel foglalkozik. Megtudjuk belőle, hogy a Nyakas-tető nagy része az Európai Unió Natura 2000 hálózatába tartozó, védett terület, amelyre különböző uniós irányelvek és egyéb előírások vonatkoznak. A 6. (utolsó) fejezet a természetvédelem helyi gyakorlatát, nevezetesen a Zsámbéki Medence Tájvédelmi Egyesület tevékenységét mutatja be.

A kiadvány kiválóan alkalmazható az iskolákban oktatási segédletként, de a természetkedvelők is haszonnal forgathatják.

Ónodi Szabó István: Tárgyi emlékek Tök múltjából. A 4. füzet szerzője Bemutatkozásában leírja, hogy diákkorában régésznek készült, mégis jogász lett belőle, de az archeológia iránti vonzódása megmaradt. Amatőr kutató, aki nem csak gyűjtögeti a múlt emlékeit, hanem a szakirodalmat is tanulmányozza, a leletek azonosításához pedig szakemberek segítségét kéri.

A Bevezetésben arra figyelmezteti az olvasót, hogy a lexikonok és a falu múltjával (is) foglalkozó forrásmun-

kák egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. Az általa felfedezett nyilvánvaló hibákat ki is javítja. Ugyancsak a Bevezetésben említi meg a legutóbbi időben történt régészeti kutatások eredményeit.

A tanulmány két nagy részből áll.

Az I. rész Tök község három nevezetes, a Nemzeti Múzeum Lapidáriumában kiállított római kori leleteinek ismertetésével kezdődik. Ezek domborművek, az egyik tancoló nőalak, a másik kettőn koccsiposta ábrázolása látható. Az elsőként említett köelmék részletes leírását, Zichen Gyula 1890-ben megjelent cikkéből teljes egészében idézi a szerző. Ez túlzásnak tűnhet, de a szöveg olvasása közben meggyőződhetünk róla, hogy nem volt hiábavaló a hosszú idézet közlése.

Ezután a szerző őskori, ókori és középkori leleteinek leírása és fotókon való bemutatása következik. Meglepő az őskori pattintott és csiszolt kőeszközök nagy száma és anyaguk megmunkálásának magas színvonala. Szembevető a cseréptöredékek változatossága: különböző anyagúak, méretűek, formájúak, eltérő díszítésűek. Különböző korok és kultúrák emlékei. Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a római kori „terra sigillata” töredékek, ezek ugyanis rendkívül finom anyagból készültek, melynek lelőhelye, összetétele, készítési technikája nagyrészt még ma is rejtély. A középkori tárgyak közül érdemes kiemelni azt a kézi malomkő-párt, amely tökéletesen összeillik. Nagy szerencse kellett a megtalálásához.

A tanulmány II. részében kapnak helyet a település műemlékei. Három ilyen van: az Árpád-kori templomrom, a református templom, amely középkori elődjének többszöri bővítése után nyerte el mai, barokk formáját, és a valamikori fogadó, a Plettler-ház. Két érdekes és kutatásra érdemes régi építményről tesz említést a szerző: egy faragott kőekből szépen megépített hidról, továbbá a hajdani halastó gátjáról. A múlt emlékei közé tartozik a református temető is, amely a szerző véleménye szerint átfogó vizsgálatot igényel.

Ónodi tanulmányához függelékként Kemény Attila *A tóki templom festett famennyezete* című írása kapcsolódik. A református templom belső terének díszé a névkomáromi festő-asztalosok által 1740-ben készített, növényi ornamentikával díszített famennyezet volt 1802-ig, lebontásának évéig. A szerző feltárja a fatáblák és töredékek történetét 1740-től napjainkig. Kifejti a festett mennyezet templombeli szerepét, ismerteti elkészítésének technikáját és esztétikai értékeit. Végül egy örvendetes eseményről tudósít: a tóki egyházközség 2000-ben elkészíttette a rangos alkotás másolatát, és az eredeti mennyezet helyére szereltette. A közölt képek a másolatról készültek.

Kemény Attila (szerk.): Így emlékszem. Idős emberek mesélnek a múltról. Az 5. számú füzetben három visszaemlékezést találunk. A három adatközlő közül kettő „élettörténeti interjú” keretében meséli el az életüket, egyikük pedig írásban adja közre a társasági lét falusi (konkrétan tóki) formáiról megőrzött emlékeit.

Az interjúalanyok nem tétlen szemlélői voltak az általuk elbeszélte eseményeknek, hanem többnyire tevékeny résztvevői, nem ritkán elszenvedői. A közölt szövegek emellett, hogy szórakoztató olvasmányok, sok tanulsággal szolgálnak a mai és a jövő generáció számára, például a tekintetben, miként egészítheti ki egymást a munka és a szórakozás, hogyan lehet alkalmazkodni a változó körülményekhez, hogyan lehet túlélni még a legnehezebb időköt is.

Ezek a történetek azért is értékesek, mert kiváló forrásai a történettudománynak, emellett a néprajzi és szociológiai kutatásnak is.

Az idős adatközlők a két háború közötti korszakról és a XX. század második feléről, épp arról a két időszakról nyújtanak információkat, amelyről a történelem- és néprajztudománynak csak töredékes és ideológiailag meghatározott képei vannak. A valós összkép kialakításához elengedhetetlenül szükségesek ezen idők tanúinak visszaemlékezései, akár szóbeli (oral history), akár írásbeli formában.

A *Töki Helytörténeti Füzetek* sorozatszerkesztője: Kemény Attila, kiadója: a Kortárs Képzőművészetért 2004 Alapítvány, Tök. Az ismertetett füzetek kiadásának éve: 2015.

Kemény Attila

Barna Gábor (szerk.):

Kaposkelecsény

Kaposkelecsény, Erdélyi János és egy tucatnyi néprajzkutató a nyolcvanas évekből, valamint napjainkból. Hol találhatjuk meg a kapcsolatot az előbb felsoroltak között? A válasz mindenképpen a Bethlen Gábor Alap, a Prosperitas Alapítvány és a Kerecsend Polgári Társulás támogatásával megjelent fenti című könyvben keresendő. A Barna Gábor szerkesztésében megjelent, 318 oldalas tanulmánykötet tematikailag rendkívül színes és képekben bővelkedő.

Kaposkelecsény egy kicsiny, korábban három faluból (Magyarmocsár, Ungnyarád és Kelecsény) álló község az Ung vidéken, a mai Szlovákiában. A Nagykapos közelében fekvő település jelenleg a Kassai kerület Nagymihályi járásához tartozik.

A könyv nyitánya, a *Tartalomjegyzék* után Erdélyi János egyik szülőföld témájú verse következik. Ez nem véletlen, hiszen a Kisfaludy Társaság egykori titkára 1814-ben, tehát 200 éve született, így a tanulmánykötet szerzői a kiadványt az ungi táj nagy szülőltjének és mai lakóinak ajánlják.

A kötet előszava, a *Beköszöntő*, amit Fuksz Sándor (a Fuksz névvel egyébként többször is találkozhatunk; nem csak az adatközlők jegyzékénél, de a falu kapcsolattrendszereit vizsgáló tanulmányban is) írt, és a *Szerkesztői utószó* együttesen igen sokat elárul a gyűjtések körülményeiről, a kötetben felhasznált anyagokról, de a kutatás indíttatásairól, valamint eredményeiről is.

A *Szerkesztői utószóból* kiderül, hogy jelen kötet szerzői Fuksz Sándor helybeli vállalkozó meghívására érkeztek Kaposkelecsénybe, s 2007-től 2009-ig folytattak ott terepmunkát. Nem mindegyikük számára volt idegen a környék, hiszen sokan közülük 1981 és 1985 között csoportos kutatómunkát végeztek az Ung-vidéken, többek között D. Varga László, Géczy Lajos, Bodnár Lajos és Gálgyóczy Tibor támogatásával. Pontosan ezért érdekes a kötetben olvasható tanulmányok keletkezési körülménye, hiszen az évtizedekkel korábbi gyűjtések anyagait egy alapos és gazdag recens kutatással toldották meg, s mindezeket egy változástörténeti kerthe illesztve értelmezték. A tanulmánykötet elkészültének folyamatára így 2014-ben került pont, amikor is támogatók bevonásával sikerült kiadni a könyvet.

Az *Előszó* után összesen kilenc tanulmány következik, majd a korábban már említett *Szerkesztői utószó*, Kaposkelecsény válogatott néprajzi és helytörténeti bib-

liográfiája, végül az adatközlők jegyzéke, majd a kötet szerzőinek bemutatása.

Örsi Julianna írása, mely a település kapcsolattrendszert vizsgálja, egyben a könyv legerjedelmesebb tanulmánya. Az emberi kapcsolatok házassági, gazdasági és egyházi szempontból való vizsgálatát alaposan és változatos forrásokból anyagot merítve végzi el a szerző. A község általános bemutatásán és a népesség XX. századi változásain keresztül a házasági kapcsolatok elemzésén át a vérségi kapcsolatok alakulásáig számos nagy és ezen belül kisebb résztemával foglalkozik. Az általa használt források közül talán az 1958 és 1986 között vezetett helyi, kézzel írott krónikát érdemes kiemelni, melyet később ő másolt le. Emellett az iskola krónikájában és más helyi anyagokban is rengeteg felhasználható adatot talált. Az írást grafikonok, táblázatok (főként a jelenkorban használatos rokonsági terminológiák bemutatását hivatott táblázat) teszik izgalmasabbá.

Gecse Annabella tanulmányának témája a „*közép-európai, egykori szocialista országok mindegyikét érintő, a munkanélküliség problémájával kéz a kézben járó külföldi munkavállalás, annak megélése résztvevőként és megítélése közösségi megfigyelőként – Kaposkelecsény esetében.*” Írásával legfőképp a külföldi munkavállalások okaira és céljaira, valamint időtartamára szeretne választ adni, és arra is, hogy hogyan élt meg a munkavállaló a két világ találkozását, illetve, hogy megmaradhat-e külföldön az illető szlovákiai magyar státusza.

Magyari Márta neve szerzőként kétszer is feltűnik a tartalomjegyzékben, hiszen a kutatónő nem csak Kaposkelecsény paraszti gazdálkodásának múltjáról, illetve jelenéről írt nagyszerű tanulmányt, de egy ung-vidéki magyar katona, Timkó Sándor első világháborús verseit is közli (kis magyarázó és összegző bevezetővel). Előbbi írásában a XIX. század végétől napjainkig tekint át az állattartás és a növénytermesztés helyi stratégiáit, különböző statisztikai forrásokból, általa készített interjúkból és a helyi krónikákból nyerve adatokat az elemzéshez.

„*Káposzta törvepaszulya*” – *Kaposkelecsény táplálkozása* címmel Sz. Tóth Judit írt tanulmányt, ezzel gazdagítva az Ung-vidék táplálkozaskultúrájáról szóló szakirodalmak sorát. Történeti áttekintést ad az alapanyagok használatáról, az elkészített ételekről, a munkamegosztásról és a konyhai eszközökről, illetve technológiáról a XX. század első évtizedeitől napjainkig. Az ünnepnapok táplálkozásának módjait tárgyaló, illetve *A kelecsényi konyha jelképei* című részek igazán izgalmas alfejezetnek számítanak a tanulmányon belül. Az írás végén található fotók közlése még jobban segíti az olvasót a vizsgált település kultúrája e kis részének megismerésében.

Zomborka Márta is a kötet szerzőinek azon csoportjához tartozik, akik már a nyolcvanas években is jártak Kaposkelecsényen gyűjteni. A háziaszoknak előállításáról és használatáról szóló tanulmánya igen szép példája az olyan írásoknak, amelyekben nem csak a háziszóttések előállításának helyi módjairól olvashatunk, de a szobán forgó tárgyak utóéletéről, későbbi felhasználásukról, öröklésükről is kapunk információkat. Az előállítás folyamatokat a díszítés módjaira is kitérve részleteiben ismerhetjük meg, megtartva az eszközök, mozdulatok esetleges helyi, tájnyelvi elnevezéseit. A tanulmány végén közölt fotóanyag itt is változatos és jól strukturált.

Bathó Edit öltözködési szokásokról (XX–XXI. század) írott tanulmányához nem csak Nyarád, Mocsár és Kelecsény (tehát a mai Kaposkelecsény) településekről

gyűjtött, de adatközlői lakhelyeinek felsorolásában Mogyorós, Dereglyő vagy Bés települések is megjelennek. Tanulmányát két nagy fejezetre oszthatjuk: az egyik a hétköznapok, a másik az ünnepek viselkedésével, öltözködési szokásaival foglalkozik. A lakodalmi öltözködés vagy a gyász, illetve a vásárlási szokások témáira is kitér ez a remek változásvizsgálat.

Barna Gábor tanulmányának címe *Az ünnepek változó világa*. A szerző Kaposkelecsény hagyományos ünnepeit, az egyházi év szokásait és a kalendáriumi ünnepeket a keresztény (katolikus és református) egyházi év rendjében tekinti át. Az állami és nemzeti ünnepeket nagyon találóan történeti távlatban ismerteti, először az első Csehszlovák Köztársaságban, majd Magyarország részeként, ezután a szocialista Csehszlovákiában, majd legvégül a bársonyos forradalom és Szlovákia önállósága utáni évek viszonylatában értelmezve. Az írást lezáró, a kutatás tanulságait ismertető részben a kulturális emlékezet, az ünnep szintjei és értelme, valamint a különböző időszemléletek témájára is kitér. Tanulmánya végén nagyon gazdag, jól összeválogatott képanyagot közöl.

A tanulmánykötet utolsó írása – a már említett, Magyarai Márta által közölt első világháborús verses búcsú témájú tanulmány előtt – Nagy Réka Anna tollából került ki, melynek témája az olvasási szokások vizsgálata az egyéni és a közösségi identitás tükrében. A falu oktatási és vallási intézményeinek számbavétele mellett többek között a művelődési lehetőségekre, a könyvesboltokra és azok szerepére, a nyelvhasználatra, és az olvasói motivációkra is kitér. Az egyes tanulmányokhoz tartozó fotók jól megalkotott elemi a kötetnek.

A tanulmánykötet mindent magában foglal, ami a *jóízű olvasáshoz* szükséges: változatos témákat, igényes kivitelezést (pl. fotók), és szakmai hitelességet egy olyan kedves és évtizedeken átívelő kutatási háttértörténettel, amely nagyszerű írások megszületéséhez vezette el a szerzőket. (Kaposkelecsény. Egy Ung megyei település múltja, jelene a 20. században. Prosperitas Alapítvány, Kaposkelecsény, 2014. 318 p.)

Szabó Boglárka

NOVÁK LÁSZLÓ FERENC:

A Három Város néprajza

Novák László Ferenc első kismonográfiája, a *Három Város* 1986-ban jelent meg a Gondolat Kiadó 1960-as években útjára indított, a magyar néprajzi tájegységeket bemutató kis kézikönyveinek sorában. Azóta eltelt három évtized, és e néprajzkutató életműve egy gazdag szeletét tárja elénk a 2015-ben Debrecenben a Studia Folkloristica et Ethnographica 60. köteteként megjelent, *A Három Város néprajza* című monográfia vaszkos kötetében, a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének jóvoltából.

Novák László Ferenc néprajzkutató, történész és geográfus, aki egy életen át a nagykőrösi Arany János Múzeum igazgatójaként is fontos életművet hagyott az utókorra, a magyar néprajztudomány kimagasló egyénisége. Ő is azoknak a nagy elődöknek a munkásságához kapcsolódik, és viszi tovább a hátramaradott szaktudományos kérdések feltárását, akik az Alföld-kutatás alapjait rakták le, és akiknek a sora Györffy Istvánnal kezdődik, majd Szilágyi Miklós, Juhász Antal, Tálasi István, Szent István, Varga Gyula, Molnár Balázs, Bárh János, Bellon Tibor, Papp László, Szabó Kálmán, Égető Melin-

da, Barabás Jenő, Szabó László, Kocsis Gyula, Márkus István és mások neve fémjelzi az eredményeket. A Három Városhoz fűződő településnéprajzi kutatásain kívül figyelme kiterjedt számos más alföldi település múltjára is (Gyoma, Mezőberény, Szabadszállás, Nyársapát, Hódmezővásárhely). És mindemellett fontos alapmunkák kapcsolódnak a nevéhez a néprajztudomány egyéb témakörei kapcsán is: gazdálkodás, társadalomnéprajz, népművészet, szokás- és hiedelemvilág, vallási néprajz. Azonban kétség kívül ő az a kortárs tudós ember, aki a Három Város történeti múltjának és népeletének feltárásában eddig a legtöbbet munkálkodott.

A Három Város, azaz Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös alföldi mezővárosok történelmi múltjában számos hasonló vonást találhatunk. Nem véletlenül említik őket együtt a történelmi források már a XIV. századtól kezdődően. Különösen Kecskemét és Nagykőrös fejlődése mutat jelentős mértékű hasonlóságot, noha Kecskemét nyitottabb város volt, Nagykőrös pedig megőrizte zártságát – gazdasági, társadalmi és vallási téren egyaránt.

E három szomszédos település a környező alföldi mezővárosokhoz képest kedvezőbb helyzetbe került a török hódoltság idején. A törökkel szembeni önvédelem erősítette az összefogást, ám a török kiűzését követően a három város kapcsolatát már az ellentétek jellemezték. Különösen Kecskemét és Nagykőrös között alakult ki ellentét, amelynek több történelmi tényezője is volt. Mikszáth Kálmán török korban játszódó regényben, *A beszélt köntösben* számos helyen utal e vetélkedésre.

A szerző már a kötet *Bevezetőjében* felhívja a figyelmet arra, hogy a Három Város a mezővárosi fejlődés jellegzetes típusa, több évszázados fejlődés eredménye, amely magyar sajátosság, valójában hungarikum. Majd röviden körvonalazza a mezőváros történeti-néprajzi kutatására irányuló korábbi szakirodalmi kutatásokat, szemléletmódokat.

A monográfia első fő fejezete a mezővárosok fejlődésének kérdéseit, az alföldi mezőváros jellemvonásait mutatja be. Majd a Három Város geológiai sajátosságait elemzi, kiemelve a táj formálódásában szerepet játszó tényezőket. A következő fejezetből azt is megtudhatja az olvasó, hogyan is alakult ki e néprajzi kistáj sajátos megnevezése. A szerző megállapítása szerint ritka dolog az Alföldön az, hogy egymás közelségében három tekintélyes mezőváros alakuljon ki és fejlődjön évszázadok során. Annak ellenére, hogy a három szomszédos város mindegyike önálló életet élt, ám a történelmi szükségszerűség révén bizonyos időszakokban egymásra utalva, összetartva éltek meg közös sorsukat. A szerző az általa feltárt gazdag levéltári forrásanyag révén szemlélteti mondanivalóját.

A Három Város társadalmi című fejezetben a szerző igen jelentős terjedelmet (több mint kétszáz oldal) szánt a téma kibontására, amely a magyar népi társadalomról eddig megírt összefoglalások egyik leg sokrétűbben, a több évtizedes levéltári forrásfeltárás eredményeként megírt feldolgozása. Nagy hangsúlyt helyez a mezővárosi fejlődés sajátosságainak bemutatására. A feudalizmus társadalmi képének megajzolásakor kiemeli a területi kapcsolatokat és a migrációt, majd az egyes rétegek, a helyi társadalom élete elevenedik meg. A kapitalizmus korában, a XIX. század közepétől kezdődően végbemennő változások elemzésével folytatódik a tanulmány, majd megajzolja a társadalmi közösségek (társaságok, körök) életét.

A Három Város hagyományos gazdálkodása című fejezet ugyancsak rendszerszerűen felépített módon tárja elénk a mezővárosok életét. Először magát a településrendszert, az üzemszervezetet ismerhetjük meg, majd a mindezen alapuló, és a gazdálkodás háttereként funkcionáló mezővárosi építészeti leírását adja. A gazdálkodás fejezetben az állattartás és a földművelés történeti fejlődését olvashatjuk, ugyancsak bőségesen felvontatott levéltári forrással szemlélítve. A mezővárosok jellegét alapvetően meghatározó kézműipar jelen esetben sem csak a helyi társadalom szükségleteit elégítette ki, hanem fontos szerepet játszott a közeli-távoli vidék kapcsolatrendszerében is. A mezővárosi lét további meghatározó elemét, a kereskedelmet ugyancsak életszerűen, a levéltári források gazdag felvezetésével tárja az olvasó elé.

A Három Város szellemi műveltsége fejezet bevezetőjében a szerző arról szól, hogy a mezővárosi hatalom megtestesítője az úri, a cívis, a vagyonos paraszti társadalom volt, akik elől jártak a művelődésben, amely val-lási keretek között valósulhatott meg. „Magukéva téve a Biblia tanításait, nemcsak mértéktartóan éltek, hanem életbölcseességükkel példát mutattak másoknak is, s ily módon az egész mezővárosi közösségre hatottak. A 18. századtól mind többen magasabb iskolában képezték magukat.” A XIX. század második felétől azonban a polgáriassult gondolkodás, a megváltozott értékrend következtében a városi társadalom többségét a racionalitás, a magasabb értékek iránti fogékonyság jellemezte. Ez a népi hiedelemvilág elhalványulását vonta maga után, a népszokások azonban továbbra is megőrződtek körükben.

A mezővárosi népviselet történeti alakulását a XVII. századtól kezdődően levéltári forrás- és archiv fotóanyag segítségével követi nyomon a szerző, a helyi szabó-, szűcs- és vargamesterek munkájának bemutatásával. A népi erkölcs és viselkedés, a népi hiedelemvilág és a népszokások világába is bepillantást kaphat az olvasó, ugyancsak a XVI–XVII. századtól rendelkezésre álló levéltári források bemutatásával, a mindennapi életet felidéző életképek megjelenítésével. Megismerhetjük az egyházi év rendjéhez kötődő kalendárium és az emberi élet fordulói (születés, házasság, halál) szerint sorra vett népszokásokat. A mezővárosi folklórról szóló ismeretek köre a jeles alkalmak népszokásainak, a felnőttek és a gyermekek szórakozási alkalmainak, valamint a népköltészet gyöngyszemeinek a felidézésével válik teljessé.

Novák László Ferenc *A Három Város néprajza* című monográfiája értékes olvasmány a szakma művelőinek és az érdeklődő nagyközönség számára egyaránt.

Bereznai Zsuzsanna

Horsa István és Hanusz Zoltán (szerk.):

Annus néni daloskönyve.

Az ördögösfüzesi Hideg Anna élete és dalai

Az erdélyi Mezőség egyike a magyar népi kultúra emblemikus tájegységeinek. S egyike a viszonylag későn felfedezettnek is, hiszen valójában alig fél száz éve a népzene- és népmesekutatók jóvoltából, valamint a táncházmozgalom elindulása által került be a köztudatba, hogy aztán alig egy évtized leforgása alatt rendkívüli ismertségre teygen szert. Igaz, e vidék voltaképpen ismertsége sokáig mindössze Székre, erre az archaikus kultúráját, rítusait, szokásrendjét a maga organikus voltában az ezredfordulói megőrző nyelvi, etnográfiai szí-

getre korlátozódott, s mellette alig néhány mezőszégi település neve csengett még többé-kevésbé ismerősen a trianoni határokon innen. Éppenséggel azok, ahol Kallós Zoltán népzénet, népdalt, balladákat gyűjtött, netán még a Bethlenhez közeli Magyardécsre cseresznyéje vagy mesemondói okán.

E Kallós által bejárt nyugat-mezőszégi falvak egyike a Szamosújvárhoz közeli Ördögösfüzes, amely paraszt-muzsikusairól, táncsoportjáról, énekes asszonyairól ugyan szintén ismert volt tánczás körökben, azonban ez az ismertség a legutóbbi évekig e község népi kultúrája esetében is csak a felszínt érintette. Részint a sorsszerű véletlenek, javarészt azonban a tudatos gyűjtői kiszállások által az utóbbi évtizedben e lokális kultúra mélységei is végre láthatóvá váltak. Megőrkítésre került hangszeres népzéneje az *Utolsó óra* program keretében, a községben tájház létesült, tudományos publikációk sora által vált hozzáférhetővé mese- és mondavilága, a fentiekől korántsem függetlenül ismerette, sőt, *A Népművészet Mestere* cím által elismerté vált több olyan Ördögösfüzesen élő hagyományörző, mint a táncos Réti János, a furulyás-mesemondó Kisláposi András, nem utolsósorban pedig az a Hideg Anna, aki táji és folklórtörténeti értelemben is páriáj ritkító tehetség, hiszen táncosként, népi énekesként és mesemondóként egyaránt csak is a legnagyobbakkal egy sorban említhető.

A 2000-es évek közepén történt mesemondói „felfedezésig” Hideg Annát is javarészt úgy tartották számon a mezőszégi népi kultúra szerelmesei, mint egyikét Kallós Zoltán legkiválóbb mezőszégi énekesének, aki énektudása mellett átlagon felüli előadói készséggel is bír. Am az általa birtokolt, megőrzött tudás mélységeibe sokáig senki sem látott bele igazán, és bizonyára magában e jeles hagyományörzőben sem tudatosult, hogy valójában mi mindent tud. E sorok írójának személyes folklórgyűjtői tapasztalata és emlékei szerint ezen értékek számbavétele az általa ismert mesekincs megőrkítésével függ össze, amikor maga is rádöbbsent arra, hogy a meserepertoárja valóban nagyszabású, ritka, sőt, páriáj ritkítja, és amikor tudatosult benne az is, hogy ugyanez érvényes hagyományörzői énje másik felére, az általa ismert énekek sokaságára is. Ez utóbbi – akkor még pontosan megbecsülhetetlen – népi énekesi repertoár rögzítésének, megőrkítésének az igénye a meseangy „leletmentése” óta napirenden volt, tudomásunk szerint Karácsony Molnár Erika is hosszú időn át készült rá, konkrét lépés azonban nem történt ez ügyben... Mígnem aztán sorsszerű fordulatot vettek az események, és alig két év leforgása alatt néhány népzénesz lelkesedésének, elhivatottságának és egy e célra verbuválódott kollektíva áldozatos munkájának eredményeképpen megszületett a magyar néprajz történetének egyik legalaposabb egyéniségmonográfiája.

Az *Annus néni daloskönyve* című vaskos, tetszetős küllemű, DVD-melléklettel ellátott kiadvány felöleli Hideg Anna énekrepertoárjának teljes spektrumát. Teljes körűnek mondható, hiszen mind mennyiségi tekintetben, mind pedig zenetörténeti, műfaji értelemben az. A kötet függelékeként számba vett és a DVD-n hallható 581 énekesi darab között régi és új stílusú dalok, balladák, kántáló énekek, egyházi népének, szembetűnően nagy számban katonadalok, továbbá magyar nóták, népies műdalok, román dalok etc. egyaránt megtalálhatók, érzékeltetve, sőt, a kötet bevezetőjében a szerkesztők által ki is hangsúlyozva azt, hogy a Hideg Anna által megőrzött énekek valójában egy egymással szervesen összefüggő, kompakt népi tudás részei, ami igazából csak a maga

egységében szemlélve ismerhető meg hitelesen. Mint ahogy tette azt bő hét évtizeddel korábban Vargyas Lajos a tornai Aj falu zenei élete kapcsán, igaz, ő még nem egyéniségmográfia formájában.

A Horsa István és Hanusz Zoltán népzeneészek szerkesztésében (és az ő gyűjtésük jóvoltából) létrejött impozáns kötet azonban több, mint egy teljesség igényével rögzített és alapos munkával sajtó alá rendezett értékár (bár a kötet maradandóságához már ennyi is éppen elég lenne), hanem egyben példaadó kiadvány is – nagy kérdés persze, hogy 2016-ban vannak-e még a Kárpát-medencében olyan népi énekesek, akikkel egy ilyen kulturális/tudományos vállalkozás megismételhető lenne? Ugyanakkor pedig e kötet annyiban eltér a sok más rokon népzenei tárgyú kiadványtól, hogy esetenként tud és mer akár szubjektív is lenni. Mint például a kötetet felkonferáló néprajzi esszé, amelyben az „adatközlő”-vel való találkozásokról, a gyűjtések során fokozatosan fel-táruuló zenei univerzumra történő katartikus erejű rácsodálkozásról, s megannyi más személyes élményről esik szó.

A szerkesztők szerencsés döntése volt, hogy e „daloskönyv” Hideg Anna önéletírását is magában foglalja, amelyben a mezőszégi parasztasszony gyerekkoráról, házasságának különös történetéről, énekes és mesemondó „mestereiről”, szülőfaluja hagyományos, letűnt világról éppúgy szó esik, mint hagyományörző „karrierje” főbb állomásairól, sikereiről, tudatos hagyományörzővé válásáról. A Hanusz Zsuzsanna által szerkesztett, tájszavak jegyzékével ellátott paraszti önéletírás eredetije szintén ott található a mellékletként közreadott DVD-n. Folklor-történeti szempontból talán e helyen is érdemes megemlíteni, hogy a személyes életút papírra vetésének az igénye Hideg Annában 2007 őszén fogalmazódott meg, amikor a Mentor Kiadó gondozásában megjelent ördögösfüzesi mesekötet, valamint a magyarvistai András Erzsébet önéletírása kapcsán több erdélyi könyvbe-mutatón is részt vettünk közösen, és a személyes beszélgetések, valamint a pozitív olvasói visszajelzések kellőképpen kedvcsinálóknak bizonyultak ahhoz, hogy ebben a műfajban is kipróbálja magát, hogy személyes/lokális emlékeit – akárcsak kalotaszegi társa – maga is papírra vesse.

Az itt ismertetett kötet azonban alapvetően és túlnyomórészt mégiscsak egy népi énekes egyéniségmonográfia, dalainak gyűjteménye, s ennek megfelelően a könyv zömét is az énekek teszik ki. Terjedelmi korlátokból – értelemszerűen – a Hideg Anna által mikrofonba énekelt összes dal nem kerülhetett be a kötetbe, s a lejegyzők (Csernók Klára, Pásku Veronika, Konkoly Csenge) munkájának eredményeképpen közel kétszáz ördögösfüzesi dal került kántálva, szöveggel együtt is megőrkítésre. Személy szerint örültünk volna annak, ha a Hideg Anna-repertoár egyik legfajtyulósabb részét képező archaikus kántáló énekek is olvashatóak lettek volna e fejezetben – természetesen a függelékben és a DVD-mellékletben azok is hiánytalanul ott találhatók. A kötet szerkesztésében képezi a már többször említett függelék is, amely a gyűjtők és Erdélyi-Molnár Klára munkája, és amely a DVD-n szereplő összes ének regisztere, az egyes darabok műfaji klasszifikációjával, tipológiájával, a dalokhoz fűzött énekesi kommentárokkal, a gyűjtés és az énekek biográfiájával egyetemben.

Olyan kiadványt vehet tehát kézbe a tisztelt olvasó, amely minden szakmai igénynek és kíváncságnak megfelel. Lebilincselő népszerűsítő olvassmány, népzenei hangzóanyag és könyv, valamint tudományos monográ-

fia egyszerre. Közreadásáért csakis hálával és elismeréssel tartozunk a kiadvány készítőinek, nem utolsósorban pedig e kiadvány voltaképpeni hősnének, annak a Hideg Annának, aki e kötet által immár végérvényesen egyike a magyar folklórtörténet legjelentősebb népi egyéniségeinek. Csak remélhető, hogy hamarosan narratív tudásának összessége is olvasható lesz egy hasonló, összegző, gyűjteményes kötetben.

(Őseink Nyomában Közhasznú Alapítvány, Komárom, 2015. 337 p. + DVD)

Magyar Zoltán

Az Isteni Szeretet Leányai Kongregáció budapesti intézetei (1871–2015)

A kötet 2015-ben jelent meg Biró Aurél történész, Budapest Főváros Levéltára munkatársa tollából, amely a szerzetesnővérek adtak ki. A könyv megjelenését a Budapest Főváros IX. ker. Ferencváros Önkormányzata, a Budapest Főváros XII. ker. Hegyvidék Önkormányzata, a Barankovics Alapítvány, illetve magánszemélyek támogatták. A kötet szerzője ezzel a munkával kívánt hozzájárulni a szerzetesrend alapítójá, Lechner Franciska boldoggá avatásához.

A bécsi székhelyű Isteni Szeretet Leányai Társulatot Lechner M. Franciska alapította Szent Ágoston regulája szerint Magyarországra 1870 decemberében jöttek gr. Andrássy Gyuláné és gr. Apponyi Györgyné kérésére. Franciska alapító anyja 1871. január 28-án házat vett a IX. kerület Soroksári (később Ráday utca 36.) utcában. 1871. július 2-án készen állt a ház és a kápolna, a társulat kegyes adományokból tartotta fenn magát. Kezdetben ebben az épületben történt a leányok nevelése is. A Mária Intézet ekkor Erzsébet királyné, majd később Mária Valéria főhercegnő legmagasabb pártfogása alatt állt. Az intézet árva és szegény leányokat nevelt és fogadott be. Szolgálat nélküli szegény cselédeknek menedéket és ingyen ellátást nyújtott. Az intézet számukra négyeszeri egészséges ételt adott, tiszta és rendes ágyat, barátságos és szeretetteljes bánásmódban részesültek. A szolgálatra képtelen cselédeknek az öreg napjaikra is biztosították az elhelyezést. Cserébe a leányoknak be kellett tartani a házirendet. Csak tanköteles korú leányokat vettek fel. A cselédeknek honleveget és cselédkönyvet kellett felmutatniuk, valamint egészségesnek és erkölcsös magaviseletűnek kellett lenniük. 1872. szeptember 5-én utasítás született a női kézimunka-iskola felállításáról.

1872. szeptember 8-tól minden vasárnap és ünnepnap, délután 3 és 6 óra között szegény szolgálók a hit- és erkölcsstanra, olvasásra, írásra, számolásra, valamint minden női kézimunkára, úgymint kötésre, varrásra, ruhakészítésre, szabásrajzra, hajfonásra, fehérrehabilitációra ingyen oktatták a leányokat. A szerzetesnők tevékenységét kettős feladatvállalás jellemezte: szociális-karitatív és oktató-nevelő munka. Ekkor még az intézetben csak 4 nővér lakott. 1873-ban nyílt meg a leányintézet, majd 1874-ben négyosztályos magán elemi iskola. 1878-ban hatosztályos elemi iskolájuk volt, amely 1880. augusztus 12-én nyilvánossági jogot kapott. Mivel az épület szűknek bizonyult, Lechner M. Franciska alapító anyja 1886-ban megvette a ház háta mögötti, Knézych utcai házat is, majd jobbról és balról egy-egy szárnyal kötötte össze a két épületet (Mária és Margit Intézet). Mivel azonban ez az épület is kicsinek tűnt, azt elbontották, hogy a helyén egy kétemeletes házat emeljenek. 1889-ben a zárdá udvari részével határos Knézych utcai telke-

ken épült iskolákat különválasztották a Mária Intézetétől és azt Árpád-házi Boldog Margitról nevezték el. Ide helyezték át a Mária Intézetből az internátust (85 növendék részére berendezte), az elemi iskolát, melyet ettől fogva hivatalosan Szent Margit Nevelőintézetnek hívtak.

Az 1889–1890-es tanévben az intézet két felső osztállyal bővült, így felső népiskola jelleget nyert, majd 1895. szeptember 12-én Vaszary Kolos hercegprímás engedélyével polgári iskolát nyitottak. A bentlakók részére: 4 elemi, 4 polgárit, míg a bejárók részére: kisdóvódat, varró- és vasárnapi iskolát működtettek. A fejlődést az 1919-es kommun akasztotta meg. 1919-ben létrejött az önálló magyar tartomány, így 1919–1927 között ebben az épületben működött a tartományház, amelyet a nővérek hamar kinőttek. A Szent Margit Nevelőintézet (Knézich utca 5–7.) az 1948-as betiltásáig a leánynevelés és oktatás egész palettáját lefedte. 1890-től óvoda valláskülönbség nélküli felvétellel, 1880-tól elemi népiskola, 1895-től polgári leányiskola, 1908–1940 között polgári iskolára épülő női kereskedelmi szaktanfolyam, 1930-tól nyolcosztályos leánygimnázium, 1946-tól nyolcosztályos általános iskola (az elemi iskola négy osztálya és a polgári iskola összevonása után), mindezekhez leányinternátus és fakultatív különórákon idegen nyelv, zene, képzőművészet is társult (többben magántanulóként vettek részt az oktatásban). A Knézich utcai zárda mellett a IX. ker. Bokréta utca 27. szám alatt 1914-ben nyitottak egy árvaházat.

A rend 1903-ban vásárolta meg a Széchenyi-hegyen fekvő Cathry-féle ingatlant (I. majd XII. ker. Farkasvölgyi út 12. szám), ebből lett a Szent József-lak, az intézet üdülőháza. Idővel sikerült megszerezni több szomszédos telket, így 24 hold vette körül Cathry Szaléz Ferenc (mérnök, a fogaskerekű tervezője) egykori villáját. Kezdetben itt egy kis gazdaságot hoztak létre, hogy önelátóak legyenek. A sertésállomány mellett kecskét, szarvasmarhát, lovat is tartottak. Az idők folyamán gyümölcsöskert, konyhakert került kialakításra. Télien szánkóznai lehetett, a saját domb mellett erdő (tölgy és fenyves), rét, mező, szakadék is volt. A szép kis ligetekben sétautakat hoztak létre. A szomszédos Weiss-féle telket (14. szám) is megvásárolták, amelyre később hatalmas méretű anyaház és templom épült. A rendház (benne a templom) alapkövét Csernoch János hercegprímás szentelte meg és tette le 1925. május 20-án, az ünnepélyes felszentelést Kohl Medárd püspök végezte 1927. június 12-én.

A tartományfőnökség, anyaház és háztartási gazdasági továbbképző internátust Morvay M. Valéria tartományfőnöknő kezdeményezésére építették (az amerikai testvérek anyagi támogatásával). Tervezője Kiss József volt, az építkezés Petrovác Gyula műépítész, nemzetgyűlési képviselő ellenőrzése mellett indult meg. A négyszintes épület 1927-re készült el, homlokzata szárazon sajtolt téglá és részben faragott műkö alkalmazásával nyert gótikus stílusú kiképzést. A jobb és a bal szárny mindegyik emeletén egy-egy zárt verandát alakítottak ki. Az épületnek 72 lakószobája és munkaterme, egy nagy gyűlésterem és két nagy étkezője volt. Az első emeleten kaptak helyet a betegszobák, a gyógyszerház, az ápolószoba, a munkaterem, a másik szárnyban a vendégszobák és a házi lelkész lakása. A második és harmadik emeleten (noviciátus) voltak a lakó- és hálószobák, valamint a munkatermek és a rendház hivatalos helyiségei. A főbejárat a vesztibülbe vezetett, ahonnan jobb és bal felé a lépcsőházba, majd tovább az üvegfestményekkel díszített templomba lehetett eljutni. Az épületben személy- és teherlifteket helyeztek vízembe, ezek segítségével lehet-

tett igénybe venni a jobb és bal szárnyon lévő napfürdőteraszokat. Minden szinten modern fürdőszobák, WC-k, hideg-meleg vizes mosdóhelyiségek voltak. A meleg víz és a központi fűtés a pincében elhelyezett két kazánház biztosította (ezt az áramfejlesztőkkel együtt a Thiergärtner és Stöhr Rt. készítette 1927-ben). A zárda saját áramfejlesztő gépházzal is rendelkezett, melyet Kiss József tervezett 1926-ban. Az építőanyagokat a fogaskerekű vasúttal, majd szekereken szállították. A nagy tömegű, magastetős épület neogót faragású részletekkel, sárga és vörös téglaburkolattal épült, közepét három túszerű, zöldre patinázódott, vörösréz torony koronázta. A főoltár felett a Szentséges Szívére mutató Krisztus szobra állt, a diadalív előtti két neogótikus mellékolárt pedig a Szeplőtelen Fogantatást és Szent Józsefet ábrázoló szobrok díszítették. A templom színes ólomüveg ablakai a magyar szenteket ábrázolták, három oltára volt: Jézus Szíve (főoltár), Szeplőtelen Fogantatás, Szent József. A duplamanuális, villamos meghajtású orgona a kóruson kapott helyet, a kereszttúti stációk Münchenből származtak.

Az épület főbejáratánál Jézus Szíve-szobor, a lépcsőknél Szent Mihály arkangyal szobra, a kertben Lourdes-i barlang illetve a kereszttúti stációk kerültek elhelyezésre, a ház homlokzatára Szent József szobra került. A kertnek útjait a Boldogságos Szűz és a szentek szobrai és képei díszítették, de mindezek felett állt az Úr Jézus kereszttúja, s ennek végén a Megfeszített Megváltó keresztje. Olyan rendházat építettek, amelynek a temploma a világi hívők részére is nyitott volt. Itt a környék lakói és a kirándulók is részt vehettek a szentmisén. 1926-ban költözött fel a kandidátúra a noviciátussal együtt a tartományházba, hiszen a pesti házuk már nagyon szűkös volt. A rendházban 1944-ben zsidó üldözötteket bújtattak, 1945-ben pedig sebesült szovjet katonákat ápoltak. 1945-ben a kápolna tornya és keresztje ledőlt. A tornyot már nem építették újjá. 1949-ben traktorosokat telepítettek a harmadik emeleti noviciátus helyére. Az ingatlanra több szervezet is szemet vetett, ezért telepítették ki később a nővéreket. Ugyan a kommunisták két rózsadombi ingatlant ajánlottak a Szemlőhegyi utcában, ezt azonban az ügy komolytalansága miatt nem fogadhatták el. Az épületet 1950-ben államosították, akkor az Államvédelmi Hatóság, később a Rendőrségi Főiskola, jelenleg a Nemzeti Közszerződési Egyetem Rendészettudományi Kara működik benne. A tartományházban működött 1940–1948 között az Isteni Szeretet Leányainak vezetése alatt álló, érettségizett leányok számára fenntartott Árpád-házi Szent Erzsébet háztartási-gazdasági továbbképző intézet és szaktanfolyam.

A nővérek 1914-től árvák otthonát működtettek a IX. ker. Bokréta-Tűzoltó utca sarkán lévő épületben, 1929-ben zárdát és iskolát Rákospalotán, 1941-től tanulmányházat és óvodát Mátyásföldön, amelyeket 1948-ban államosítottak. A szétszórás után 1994-ben a IX. kerület Viola utca 30–32. számú épületet adta az állam cserébe a korábbi két ház (Bokréta utca 27. és Tűzoltó utca 27.) helyett, amelyet a IX. kerületi önkormányzat felújított. A ház egyik részében a tartományi központ működik, míg a másik rész az egyetemista leányok kollégiumaként funkcionál. Valamint 1996-tól a XVI. kerületben zárdát tartanak fent.

(*Biró Aurél: Az Isteni Szeretet Leányai Kongregációja [Filiae Divinae Caritatis – FDC] budapesti intézeteinek története 1871–2015. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2015)*

Biró Aurél

Arrabona 2013

2015 november 27-én ünnepelte a muzeológusok táborra Rómer Flóris, a nagy polihisztor, többek között a magyar régészet megszervezőjének 200. születésnapját. Ez alkalomból Győrben, a 2010 óta már az ő nevét viselő múzeumban emlékeztek rá egy konferencia résztvevői és huszonegy előadó, illetve szerző. És már az előadások megkezdése előtt kézbe is vehették a jelenlevők az előadások teljes szövegét, amely a győri múzeum évkönyvének, az *Arrabonának* 51. köteteként jelent meg. Csécs Teréz, a múzeum könyvtárosa szervezését dicséri a példás gyorsaság, ami honunkban sem jellemzi a konferencia-kötetek elkészülését. A majdnem 400 oldalas mű bevezetőjét a 2013-ban elhunyt egykori múzeumigazgató, T. Szőnyi Eszter rövid Rómer-életrajza képezi, amely a győri múzeum megalakulásának 150. évfordulóján hangzott el 2009-ben. A többi előadás már Rómer életének kisebb életszakaszairól szól, tevékenységének egy-egy részletét mutatja be. Ezért jó, ha az olvasó a korábbi életrajzából (Kumlik Emil, 1907) vagy bővebb méltatásaiból (Régészeti Dolgozatok az ELTE Régészeti Intézetéből 1. 1958 stb.) is tájékozódik. Ezek ismeretében jobban tudjuk értékelni a jelen kötet jelentőségét, amely a rendkívül szerteágazó és tartalmas életpálya kevésbé ismert epizódjait igyekszik megvilágítani. Életművének forrásai háromfelé szóródtak a szülőhely (Pozsony, ma Szlovákia fővárosa) és az életút utolsó állomása, a nagyváradi püspökség (Románia) között. A főbb állomások ezeken kívül Győr, a bencés gimnázium, ahol múzeumot alapított, de ahol még inkább természettudós-tanár, aztán Budapest, ahol kiteljesedik élete: tanít az egyetem régészeti tanszékén, régész a Nemzeti Múzeumban, a Katolikus Főgimnázium igazgatója stb.

A természettudós Rómer Galambos István mutatja be, majd Schmidt Dáviddal közösen Rómer híres herbáriumának megmaradt lapjait felkutatva méltatják annak jelentőségét. Aldozy István az országos meteorológiai szolgálat létrejötte előtti időszak győri észleléseiről ír, amelyeket Rómer jegyzett fel. T. Bíró Katalin az ember legkorábbi köeszközeit tekinti át, amelyeknek Rómer, korát messze megelőzve, nagy jelentőséget tulajdonított, és az ősi kereskedelmi kapcsolatok legelső hírmondóiként értékelt. Prohászka Péter három dolgozattal is jelentkezett. A Rómer által 1876-ban Budapesten megrendezett 8. nemzetközi ősrégészeti kongresszus megszervezésének aktáit közli az első dolgozatban. A másodikban Rómer jegyzetfüzetei és levelezése alapján mutatja be a római kori Brigetio (akkor Ószőny, ma Komárom) római erődjének korai kutatását. Végül egy elveszített hitt Rómer-levelet közöl, melyet várfogságra ítélté kezdetén írt édesanyjának.

A 8 évi várfogságra ítélt fogoly öt év után amnesztíával szabadult. Néhány évi hányattatás után visszakerült rendjébe, Pannonhalmára, a bencések közé, akik előbb Bakonybélbe küldik az engedelmesség megszegése miatt vezeklésre, majd 1858-ból újra győri gimnáziumában oktathat. Ezekben az években kezdődik leggazdagabb honismereti tevékenysége, a Bakony természetrajzi és régészeti-történelmi felderítése és bemutatása. Felfedezi Bakonyszűcsi és Fehérvársurgó halomsírait. Ezeknek a kutatásoknak a folytatója a legújabb időben Ilon Gábor, ő számol be az újabb kutatások eredményeiről. Nagyon fontos régészeti ásatásról számolnak be Mester Zsolt és munkatársai (Losonczy Máté és mások), akik a Páli-

Dombok nevű helyen felfedezték ÉNy-Magyarország első paleolitikus lelőhelyét, azaz az ősember első itteni települését, majd ennek jelentőségét méltatják. A tanulmány Rómer régészeti tevékenységéhez csak annyiban kapcsolódik, amennyiben a nagy előd a köeszközök kutatását kiemelten fontosnak tartotta. László Csaba Rómer jegyzeteiben a győri székesegyház korábbi állapotának leírását tanulmányozta, amelynek segítségével egyes átalakítások keltezésére derült fény.

Módszertanilag érdekes Rómernek az 1848–49-es szabadságharc alatti tevékenységével foglalkozó előadás. Hermann Róbert az utászcsoportok mozgását figyelve rajzolja meg Rómer valószínű katonai tevékenységét az utászokhoz való besorozásától a fogságba esésig. Ezzel életének egy másfél éves ismeretlen fejezetét fedi fel. Miután Rómer Nagyváradra került, rábízták a váradi vár templomának feltárását 1883-ban. Az ásatás során rengeteg pipát találtak a felsőbb rétegekben. Ezeket Rómer gondosan lerajzolta és feljegyezte. A tárgyak később kalandos utat „jártak be”, és az Iparművészeti Múzeumba kerültek. Azonosításuk Rómer rajzai által sikerült, és erről a munkáról számol be Kondorosy Szabolcs. Gráfik Imre a néprajzi gyűjtő Rómer mutatja be. Xántus Jánossal együtt az 1873-as bécsi világiállításra gyűjtötték a néprajzi és népi iparművészeti anyagot, kerámiát, díszes faragásokat stb. Rómer feljegyzései alapján lehetett azonosítani a tárgyakat, amelyek jelenleg a Néprajzi Múzeum alapgyűjteményébe tartoznak. Debreczeni-Droppán Béla a Rómer emlékére készült emléktáblákat és szobrokat veszi számba. Ezek közül kétségtelenül az 1907-ben, a pozsonyi Ferenciek terén felállított bronz mellszobor, Stróbl Alajos alkotása a legrangosabb. Valamikor az 1990-es években a városi múzeum udvarán állították fel, ott „jobb helyen van”. A szobor talapzatán régészeti tevékenységére utaló díszítések vannak, így a nagyszentmiklósi kincs bikafejes csészéjének egyszerűsített rajza és a talapzat második kőlapjának szegélyén ugyanennek a csészének a peremdíszítése látható. Győri és pesti főgimnáziumi tanári tevékenységéről, illetve magáról a gimnáziumról Varga József és Dékány Ferenc emlékezett meg, és az ifjabb József főherceggel való tanári és baráti kapcsolatát is Varga J. mutatta be.

Nagyon tanulságos az 1867-es párizsi világiállítás magyar anyagát összegyűjtő és kiállító Rómer párizsi naplójának részlete, melyet a kötet szerkesztője, Csécs Teréz tesz közzé. Ez az utazás nyitotta fel a szemét abban a tekintetben, milyen a magyar kultúra fogadása és megítélése Nyugaton és mi a helyünk Európában. Az első hónap benyomásait összegezve írt levelet régész barátjának, Torma Károlynak (aki egyben Szolnok megye főispánja is volt): „*A benyomás, hidd el, majd leverő – és ha mások roppant haladását és sokoldalúságát vesszük tekintetbe, el kell némulnunk és bevallanunk – hogy igen nagy erőlködés fog kelleni és óriási kitarás, hogy még negyedszázad múlva azok nyomába lépjünk, kik már is utoérhetetlenek (sic!). Az, hogy csak a keleti és amerikai félmíveltek állnak mögöttünk nem lehet nagy dicséretünknek.*”

Lassan elérkezik annak ideje, hogy egy új Rómer-életrajz elkészüljön.

(Szerk.: Csécs Teréz. Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum, Győr, 2015, 392 p.)

Mesterházy Károly

Görgői Artúr Visegrádon 1890 körül (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár, Gróf Péter cikkéhez)

460 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

*Az Év Vadvirága, 2016: a mocsári kockásliliom
(Szurdoki Erzsébet és Barina Zoltán cikkéhez)*